

HISTORISK TIDSKRIFT

UTGIFVEN AF

SVENSKA HISTORISKA FÖRENINGEN

GENOM

TORVALD HÖJER

UNDER MEDVERKAN AF

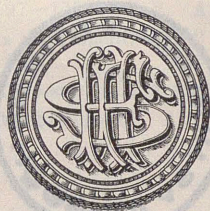
SAM. CLASON
STOCKHOLM

NILS EDÉN
STOCKHOLM

LUDVIG STAVENOW
UPPSALA

FYRTIONDE ÄRGÅNGEN

1920

STOCKHOLM 1921

KUNGL. BOKTRYCKERIET. P. A. NORSTEDT & SÖNER
201894

Juridikbokse

Denna digitala version av verket är nedladdad från juridikbok.se.

Den licens som tillämpas för de verk som finns på juridikbok.se är **Creative Commons CC BY-NC 4.0**. Licensvillkoren måste följas i sin helhet och dessa finner du här <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/legalcode.sv>

Sammanfattningsvis innebär licensen följande:

Tillstånd för användaren att:

- Kopiera och vidare distribuera materialet oavsett medium eller format
- Bearbeta och bygga vidare på materialet

Villkoren för tillståndet är:

- Att användaren ger ett korrekt erkännande, anger en hyperlänk till licensen och anger om bearbetningar är gjorda av verket. Detta ska göras enligt god sed.
- Att användaren inte använder materialet för kommersiella ändamål.
- Att användaren inte tillämpar rättsliga begränsningar eller teknik som begränsar andras rätt att göra något som licensen tillåter.

Se även information på

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.sv>

Den svenska jordbeskattnings historia under det adertonde århundradet med särskild hänsyn till den s. k. skatteförenklingsfrågan.

AF

JAN ERIC ALMQUIST.

I

(1700—1756.)

Begreppet *skatteförenkling*, satt i relation till jordbeskattning, har inom den historiska litteraturen¹ fått en särskild betydelse såsom terminus technicus. Detta begrepp innebär en förkortning af den vidlyftighet, som ända till våra dagar varit utmärkande för det svenska beskattningsväsendet med hvad därtill hörer. Skatteförenklingen utgör sålunda närmare bestämdt ett sammansläende af alla de många naturapersedlar, som sedan medeltiden ingått i den ordinarie räntan, hvarigenom man afsåg att vinna en förkortning af räkenskaperna samt en förenkling af uppbördsmetoden. Med hänsyn till hvarje särskildt hemman kunde skatteförenklingen vara antingen *fullständig*, så att räntan kom att betalas endast i en fix summa penningar, eller *partiell*, så att blott vissa persedlar, de s. k. småpersedlarne, försvunno ur jordeboken,² medan ett fåtal andra, s. k. hufvudpersedlar, kvarstodo vid sidan af penningräntan. Hufvudpersedlarne voro olika för skilda landsändar, men utgjordes vanligen af spannmål jämte någon viktualiepersedel, som varierade efter ortens naturliga beskaffenhet. Dessa tvenne former af skatteförenkling hafva för söksvis tillämpats under olika tidsperioder.

¹ Se t. ex. Odhner, Sveriges inre historia under drottning Christinas förmyndare (1865), sid. 235; Odhner, Sveriges politiska historia under konung Gustaf III:s regering, 2 (1896), sid. 54; Malmström, Sveriges politiska historia från konung Karl XII:s död till statshvälfningen 1772, 3 (1897), sid. 399; E. Hildebrand, Sveriges historia, 9 (1910), sid. 36 m. fl. arbeten.

² Småpersedlarne förvandlades antingen till penningar eller till någon hufvudpersedel eller till bäggedera, beroende på olika system.

Det första kända försöket till skatteförenkling, som företagits i Sverige, verkställdes vid slutet af det fjortonde århundradet. Unionskonungens behof af klingande mynt hade vid denna tid ökats väsentligt på grund af långvariga krigståg, och en stark missväxt hade för en längre tid framkallat en allmän höjning af naturapersedlarnes värde. Konungen passade då på tillfället och fastläste efter tyskt mönster¹ den höga kursen äfven för framtiden genom att öfverenskomma med en del svenska landskap och härad, att den årliga räntan, d. v. s. den dåtida ordinarie skatten, hädanefter skulle utgå i en bestämd summa penningar, säkerligen beräknad efter persedlarnes dåvarande pris. Ett sådant aftal kallades *sämja* eller *stadga*. En följd af det nya systemet blef, att landskapet resp. häradet måste erlægga den stadgade summan oberoende af den minskning, som kunde uppstå i de skattdragandes antal. Om alltså en bonde undandrogs betalningsskyldigheten till kronan genom att hans hemmansränta bortförläntes åt någon frälseman, kom skattebördan att falla så mycket tyngre på de öfriga. Svårigheterna för allmogen att på längden fullgöra sina skyldigheter orsakade, att regeringen tid efter annan måste medgifva det ena landskapet efter det andra, att åtminstone en del af utskylderna fick såsom förut erläggas in natura. Vid Engelbrekts resning nedsattes skatterna med en tredjedel öfver hela landet, och invånarne i de områden, från hvilka sämjan då ännu delvis utgick, funno härigenom denna repartitionsmetod så fördelaktig, att den fick fortfara ända in på 1540-talet, då Gustaf Vasa genom sina nya skattnöjningar införde andra grundsatser.³ Denne konung hade för öfrigt redan tidigare (1524) haft sin uppmärksamhet fästad vid sämjorna, antagligen emedan han ansåg, att denna form af skatt numera genom

¹ Samma förhållande inträffade ungefär vid samma tid i en del tyska stater. Se härom H. Spangenberg, Hof- und Zentralverwaltung der Mark Brandenburg im Mittelalter (Lpz 1908), S. 209—12, 415; H. B. Meyer, Hof- und Zentralverwaltung der Wettiner (Lpz 1902), S. 91; A. v. Kostanecki, Der öffentliche Kredit im Mittelalter (Lpz 1889), S. 56.

² Se härom Styffe, Bidrag till Skand. hist., 2, sid. XCV samt 236—37; Styffe, Skand. under unionstiden (1911), sid. 119 och 404; Linde, Sveriges finansrätt (1887), sid. 499.

³ Ang. de sämjor eller stadgor, som ännu funnos kvar på 1500-talet se J. A. Almquist, Den civila lokalförvaltningen i Sverige (1917—20) samt Undervisning om rikets ränta 1530—33 i Hist. Handl. XI:1 (1879).

penningvärdets fall inbragte alltför litet till ringa båtnad för kronan.¹

Gustaf Vasas åsikter beträffande jordbeskattningen bottnade i den uppfattningen, att om räntan helt och hållet utginge i penningar, skulle landets rörelsekapital uppslukas, och varuomsättningen i följd häraf förkvävas. Medeltidens ordinarie skatter, som under 1540-talet sammanfördes under det gemensamma namnet *ärliga räntan* (sedermera kallad *jordeboksräntan*), betalades därför hufvudsakligen in natura, och man sökte så mycket som möjligt afpassa densamma efter hvarje orts olika produkter, i den mån de kunde förenas med de ändamål, för hvilka skattebidragen bestämdes. Då missväxt rådde, inkom allmogen ofta med begäran att för ett visst år få lösa naturapersedlarne med penningar, och det berodde då på konungen att gifva sitt samtycke härtill, liksom att bestämma det pris, hvarefter förvandlingen skulle ske. Behovvet att få skatten jämkad efter hvarje hemmans bärkraft gjorde sig vid slutet af 1500-talet allt starkare gällande. Gustaf Vasas skattnödgningar hade redan då hunnit blifva föråldrade och behöfde därför synas och rättas. Allmogens anhängan om »jordasyn och skattejämkning» bifölls på 1582 års herredag och skulle verkställas å såväl krono som skatte af särskilt förordnade kommissarier tillika med häradshöfdingen och sex män af hvar fjärding. I början af 1600-talet pågingo jordrefningar och skattnödgningar i Norrland, Dalarne, Västergötland, nedre Bergslagen samt Finland.² Hvad åtminstone sistnämnda landsända beträffar, medförde 1610 års skattnödgning icke »obetydliga fördelar beträffande ett minskadt antal persedlar, sättet att beräkna och uppbära utskylderna o. s. v. Man hade åtminstone sträfvat, att för hvarje ort fixera en enda grund eller hufvudtitel för de gamla permanenta skatterna. Det föreslagna skattnödgningssättet var visserligen ganska ofullkomligt och kunde icke medföra stora fördelar i afseende å skatternas beräkning och jämna fördelning, men man vann i alla fall en stor fördel genom förenk-

¹ Svenska Riksdagsakter, Ser. I, 1, sid. 25 och 28. »Item att någon råd måtte finnas om de sänjor uti Västergötland och annorstädes, att de måtte afkomma och rätta skatten utgå som i fortiden utgick».

² Linde, a. a., sid. 500.

lade undervisningar och omsättning af ett stort antal räntepersedlar.»¹

Samtidigt som de nya skattläggningarna pågingo inom landet, kom den utrikespolitiska situationen att framkalla ett starkt behof af klingande mynt, ett behof, som gjorde den gamla naturhushållningen alltmera obekvämt. När de krig, i hvilka riket invecklats, började föras på utländsk botten, var man ej längre betjänad med de hopade förråden af olika slags persedlar. Man begagnade sig därför af den möjlighet, som låg i skatternas förpaktning, att förskaffa sig kontanta penningar, och sedan de första försöken visat sig ändamålsenliga, fortsatte man på den inslagna vägen. Genom särskilda kontrakt utfäste sig arrendatorerna att årligen betala en viss summa penningar till kronan. Reformen var sålunda från kronans synpunkt ett surrogat för den fullständiga skatteförenklingen. Arrendesumman varierade i början, men fixerades omkring 1623 samtidigt som den specificerad en gång för alla intogs i jordeboken under namn af *kronovärdering*. Arrendesystemet befriade kronan från besväret både med uppbörderna och afyttringen af räntepersedlarne, men allmogens ofta återkommande klagomål visa, att arrendatorerna ej sällan missbrukat sin ställning.² Detta framgår också däraf, att allmogen på flera orter inlämnade begäran att »själfva få arrendera sina hemman». Denna anhållan betydde helt enkelt ett erbjudande att betala utskylderna i penningar i stället för in natura. Men då allmogen icke ansågs kunna ställa nödig säkerhet för räntornas fulla inbetalning, kom förslaget icke att leda till något resultat.

Den stora olikheten i räntorna landsdelarna emellan jämte räntepersedlarnes stora antal framkallade emellertid en önskan äfven från statsmaktens sida att på ett eller annat sätt afhjälpa de olägenheter, som måste blifva en följd däraf. Vi hafva sett, att under Carl IX:s regering försök blifvit gjorda att i Finland förminska persedlarnes antal. En ny framställning härom gjordes år 1638 äfvenledes för Finlands vidkommande af generalguvernören Per Brahe, som bl. a.

¹ A. Liljenstrand, Finlands jordnaturer och äldre skatteväsende (1894). Jfr Waaranen, Handlingar upplysande Finlands historia under Karl IX:s tid, 2, sid. 381 och 3, sid. 91.

² Ang. arrendesystemet se utförligare J. A. Almquist, a. a., sid. 141—150.

föreslog, »att de många och otaliga småpersedlar, som allmogen nu utgöra måtte», skulle förvandlas till ett fåtal hufvudpersedlar. Som exempel uppräknades »spannmål, fisk, smör och tjära, proportionerade efter hvar landsorts egenskap och natur». Kronan skulle härigenom vinna många fördelar, och allmogen skulle lättare kunna betala sina utskylder.¹ Regeringens svar på Brahes framställning var mycket tillmötesgående. Endast beträffande själfva verkställigheten bekände sig förmyndarne vara »någorlunda tvehågsne». Men åt generalguvernören gafs dock fria händer att göra ett försök med några socknar för att se, hur det skulle utfalla, innan man kunde besluta att genomföra reformen generaliter öfver hela landet. Sedan ägde han ånyo inkomma till regeringen med ett detaljeradt förslag.² Måhända är det detta senare förslag, som ligger till grund för den diskussion i ämnet, som den 22 mars 1642 igångsattes i kammarkollegium, då landshöfdingen i Kalmar län Konrad Falkenberg var närvarande och försvarade samma principer, som fyra år tidigare framstälts af Per Brahe. Fråga uppkom härvid, om det icke vore bättre, att utlagorna helt och hållet förvandlades till penningar, men detta afslogs under den motiveringen, att af alla persedlar var penningen mest utsatt för förändringar till värdet och fördenskull synnerligen olämplig såsom skattetitel. Vid denna tid räknades nämligen ännu penningen såsom »partzedel». Kammarkollegium bestämde slutligen in corpore, att hvar landsort skulle åsättas ett fåtal uppräknade hufvudpersedlar, lämpade efter orternas olika möjligheter till afkastning.³ Huruvida denna resolution hade något infly-

¹ Handl. rör. Skand. Hist., 31, sid. 434.

² Förmyndarregeringens svar är tryckt i Åbo Tidningar 1782, sid. 21.

³ Kam.-koll. prot. 1642 ²²/s. De hufvudpersedlar, som i olika landsdelar bestämdes skola utgå, voro af följande slag:

Uppland, Södermanland och Östergötland: spannmål och penningar.

Västmanland, Närke och Värmland: järn, spannmål och penningar.

Västergötland: oxar, smör, spannmål och penningar.

Dal, Jönköpings och Kronobergs län: oxar, smör och penningar.

Kalmar län: smör, oxar, tjära och penningar.

Södra motet: spannmål, smör och penningar.

Norra motet: smör, fisk och penningar.

Bergslagen: järn och kol.

Öster- och Västerbotten: smör, fisk, tjära, penningar och något spannmål.

Hälsingland och Gästrikland: penningar och spannmål samt »andra kronan tjänliga viktualiepersedlar».

Finland: spannmål, tjära, smör och penningar.

tande på den senare utvecklingen må lämnas därhän. Att döma af de följande årens räkenskaper synes resultatet dock hafva varit skäligen ringa.

Sedan allmänna skattläggningar i samband med indelningsverket genomförts i de flesta länen, upptog man på nytt frågan, om hemmansräntorna skulle utgå i naturapersedlar eller i penningar. Landshöfdingen öfver Väster-Norrlands län Carl Gustaf Frölich tog i januari 1696 initiativ till ett förslag om skatteförenkling, hvilket han lifligt förordade. Persedlarne i jordeboken skulle slopas och räntan för hvarje hemman »summavis beräknas» i tre poster, nämligen 1) ordinarie, 2) extraordinarie räntan samt 3) lagmans- och häradshöfdingepenningarne. Räntorna skulle bestämmas på så sätt, att man tog medeltalet af tre års markegång, ett dyrt, ett lindrigt samt ett medelmåttigt pris. Den på detta vis uppkomna summan skulle sedan fastslås såsom en för all framtid ständigt utgående penningränta. — Kammarkollegiet, som blifvit hört öfver projektet, fann dock detsamma »mycket betänkligt». Om allmogen hade behof att betala med penningar, kunde den göra det efter årets markegångspris. Kollegiet ansåg, att det vore skadligt för kronan, om naturapersedlarne indrogos, och att i synnerhet indelningsverket skulle däraf lida stort men. Förslaget kom sålunda icke heller denna gång att hafva någon påföljd. Naturasystemet blef som förut det grundläggande och genomgående momentet i svensk jordbeskattning, och man häfdade med kraft satsen, att allmogen principiellt var skyldig att erlagga utskylderna i persedlar.¹ Det var först under det adertonde århundradet, som skatteförenklingen för en kortare tid kom att blifva verklighet för riket i dess helhet.

Senare delen af Carl XI:s regeringstid hade kännetecknats af ett lifligt reformarbete inom en mängd olika grenar, hörande till den inre förvaltningen, enkannerligen inom beskattningsväsendet och därmed sammanhängande områden. Det stora nordiska krigets utbrott lade emellertid hinder i vägen, då det gällde att fullfölja vissa af de riktlinjer, som

¹ Se dock J. E. Almquist, Till belysning af skatteväsendet i Skåne, Blekinge och Bohuslän under den karolinska tiden (Hist. Tidskr. för Skåneland. Bd 7, sid. 248—270).

Carl XI utstakat för jordbeskattningens konsolidering och utveckling.¹ Särskildt jordeboksväsendet intog ännu i stora delar af landet en föråldrad ståndpunkt, då de nya principer, som senast kommit till uttryck i 1696 års jordeboksmetod, endast hade hunnit införas i ett fåtal län.² Samma krig, som från början visat sig vara en hämsko för de kamerala reformernas snabba genomförande, skulle dock snart komma att verka i motsatt riktning. Den hotande penningbrist, som särskildt framträdde efter nederlaget 1709, visade nödvändigheten att omlägga hela skatteväsendet efter mera praktiska och effektiva grunder, än som dittills varit fallet. Detta spörsmål upptogs också till behandling vid det utskottsmöte, som 1710 sammanträdde i Stockholm. Ett af de förslag, som här framlades, är af stort intresse med hänsyn till den kommande utvecklingen. Förslagsställaren gjorde nämligen gällande, att de ordinarie räntorna voro uträknade i alltför många små persedlar, som förorsakade en stor stat och mycket skrifvande och gäfvö kronobetjänterna anledning »att skinna och skafva» isynnerhet allmogen. Det vore därför bättre, hette det vidare, att låta hvarje hemman få betala en viss summa penningar i ett för allt. Härigenom skulle halfva kammarstaten kunna indragas, och kronobetjänternas bedrägerier borde lättare kunna beifras.³

Det är troligt, att detta jämte andra vid utskottsmötet uppkomna förslag på det ena eller andra sättet under loppet af det följande året kommit till Carl XII:s kännedom.⁴ Huru som helst, den 4 november 1712 erhöll kammarkollegium ett bref från konungen, dateradt Bender den 16 juli s. å., hvori kollegiet anbefalldes att utreda frågan, om icke räntorna skulle kunna sammanslås till en viss summa penningar i ett för allt. Såsom motiv angafs, att de många räntepersedlarne icke blott förorsakade förvirring hos allmogen vid uppbörden, utan också att en stor vidlyftighet i räkenskaperna genom denna reform kunde undvikas, så att landtbetjänternas svåra arbete

¹ Se t. ex. Kungl. Reglementen 28 dec. 1682, ang. uppbörden af till militien anslagna hemmans räntor och utlagor samt 5 jan. 1684, ang. på militien och landsstaten indelta hemmans bruk.

² För tiden 1680—1724 se utförligare J. E. Almquist, Ett försök under Karl XII:s regering till grundskatternas förenkling i samband med ny jordeboksmetod (Karolinska förbundets Årsbok 1916).

³ Ad. prot. 1710, sid. 132.

⁴ Jfr J. E. Almquist, Om kontributionsrånteriet (Karolinska förbundets Årsbok 1917), sid. 110.

med jordeböckernas förfärdigande och afslutande härigenom kunde lindras. »Och som detta verket», säges det till slut, »torde hafva många nyttigheter med sig, så förmoda Vi, att I så mycket mera lära låta Eder angeläget vara att påfinna därtill de tjänligaste utvägar».

Trots upprepade påminnelser blef kammarkollegii betänkande färdigt först under loppet af 1716 och afsändes till konungen i tre olika poster den 12 april, den 20 juni och den 30 oktober. På grundvalen af detta betänkande, ehuru med flera viktiga förändringar, tillkom den s. k. 1718 års *jordboksmetod*, hvilken stadfästes af Carl XII den 13 december 1717. Redan året förut hade konungen, förbittrad öfver kammarkollegiets långa dröjsmål, låtit påbjuda en provisorisk skatteförenklingsreform med uppbörd i penningar efter kronovärdering, men då denna metod af naturliga skäl inbragte för litet, öfvergick man till den af kollegiet förordade. De kamerala nyheterna voro i hufvudsak följande.

1600-talets många extraordinarie räntor, hvilka småningom blifvit ständiga, infördes i jordeboken under den gemensamma rubriken *mantals-* eller *hemmantalsräntan* under hvarje hemman vid sidan af den likaledes sammanslagna *jordboks-räntan*. Båda dessa hufvudräntor voro, såvida hemmanet hörde till de kronan behållna, uträknade efter det ständiga markgångsvärdet samt hopsummerade i en särskild kolumn.¹ Något kronovärde beräknades icke längre för dessa hemman. Var hemmanet däremot indelt, eller disponerades räntan eljest af enskild person, ersattes det ständiga markgångspriset med vanlig kronovärdering.² Detta var också fallet vid köpe- och bytesfrälsegodsen, och detta motiverades med att uträkningarne och likvidationerna just grundade sig på kronovärdet.³ Öfriga frälsehemman infördes däremot utan någon ränta på det gamla viset. Ännu en märklig nyhet var, att kronotionden, uträknad i penningar efter vederbörligen fastställd tiondesättning, skulle upptagas i jordeboken. Tiondelängderna blefvo härigenom obeffliga.

¹ Medelmarkgångspriset på spannmål belöpte sig till tre daler s. m. för tunnan.

² På grund af missförstånd kommo äfven de indelta räntorna i Västerbottens län att i jordeboken äsättas jordboksförhöjningen i stället för kronovärdet (jfr Riks. ständ. skr. till Kungl. Maj:t 21 okt. 1756, Tom 2, sid. 374, RA).

³ Kam.-koll. skr. till orterna 6 maj 1718.

Hvad uppbörden beträffar, skulle alla kronans räntor och tionde uttagas i penningar i enlighet med det i jordeboken uträknade värdet. Indelningshafvarne skulle emellertid fortfarande få uppbära sina inkomster in natura. Denna regel skulle dock icke gälla för de civila indelningshafvarne. De till dem anslagna hemmansräntorna blefvo nämligen under 1718 till större delen indragna till kronan, och landshöfdingarne jämte deras underlydande fingo istället åtnjuta en viss procent af den uppbörd, som inflöt från deras län. Härigenom skulle deras egen fördel blifva förknippad med den stränghet och det nit, hvarmed de utkräfd skatterna. Påbudet kom dock endast att vara giltigt en kortare tid efter Carl XII:s död.¹

Redan vid början af 1719 bragtes frågan om skatteförenklingen ånyo på tal genom allmogens allmänna besvär. I dessa begärdes, att alla räntepersedlar måtte sammanslås till en fix summa penningar efter en ständig markegång i ond och god tid. Denna anhållan kan synas egendomlig vid en tidpunkt, då reformen i fråga nyligen blifvit verklighet, men förklaras lätt af det allmänna osäkerhetstillstånd, som uppstått i och med enväldets fall. Dessutom framgår af andra handlingar, att allmogens yrkande närmast gått ut på att äfven de hemman, för hvilka skatteförenkling af det ena eller andra skälet ej kunnat genomföras, skulle komma i åtnjutande af nämnda förmån.

Det låg i sakens natur, att bönderna just vid denna tidpunkt skulle vara särskildt ifriga anhängare till reformen. Ty bortsedt från dess öfriga fördelar hade Carl XII genom upprepade påbud tillåtit undersåtarne att betala alla ordinarie skatter med nödmynt och myntsedlar. Och sådana betalningsmedel hade allmogem godt om. Det var en allmän klagan vid denna tid, att bönderna voro alltför bemedlade och därför icke voro lika villiga som förut att afyttra sina naturprodukter till stadsbefolkningen, som därigenom bragtes nära svältgränsen.² Och Per Ribbing yttrade i sekreta utskottet den 5 mars 1719, att allmogem hade så mycket mynttecken,

¹ Se härom G. E. Axelson, Bidrag till kännedomen om Sveriges tillstånd på Karl XII:s tid (Ak. afh. 1888), sid. 205 samt A. Fryxell, Berättelser ur svenska historien.

² Se t. ex. Görtz' skr. till Carl XII 16 juli 1718 tryckt i Cederschjöld, Riksdagen i Stockholm 1719, bihanget, sid. 88 samt vidare Rådsprotokollet 5 jan. 1719.

att den kunde betala sin skatt för många år framåt, och därför ville den nu hvarken göra körslor eller annat arbete. Att bönderna under sådana omständigheter önskade betala sina utskylder med penningar är lätt att förstå. Kungl. Maj:t lofvade i sin resolution den 3 juni, att kammarkollegium skulle få i uppdrag att utreda frågan, huruvida ett »sammansläende af räntorna till en viss summa penningar nu för tiden och vid innevarande riksens beskaffenhet sig göra låter». Frågan om skatteförenklingen ansågs f. ö. så viktig, att en särskild bestämmelse härom intogs i såväl 1719 som 1720 års regeringsformer (resp. §§ 28 och 34) i samband med instruktionen för kammarkollegium och kammarrevisionen. Det heter här, att »dessa bägge kollegier böra efter plägad samråd en utväg finna att till verkställighet bringa, hvarmedels räakenskaperna så måge förkortas och inrättas, att de till en viss förelagd tid komma att ernå deras ofelbara riktighet». Frihetstidens maktägande hade äfven de blicken öppen för den vidlyftighet, som nedtyngde det svenska beskattningssystemet. Äfven de ville sålunda genomföra en förenkling. Det var blott om själfva metoden man var villrådlig.

Allmogen framställde vid 1720 års riksdag samma begäran som förut att få betala sina räntor i penningar, ehuru böndernas förmögenhet numera blifvit betydligt reducerad genom mynttecknens nedsättning. Kungl. Maj:t gaf till svar,¹ att kammarkollegium ännu ej inkommit med något utlåtande. Dock utlofvades, att nödig skyndsamhet skulle iakttagas, och ett påminnelsebref afsändes till kollegiet den 3 juni. Hvad beträffar reformens samband med skattefrälseräntorna, kom denna fråga att omedelbart afgöras genom Kungl. Maj:ts bestämda förklaring, att något ingrepp icke finge ske i ridderskapets och adelns välfångna privilegier.²

¹ Res. på allmogens besvär 1720, § 2.

² Den lagstiftning, som reglerade jordbeskattningen i allmänhet, hade fr. o. m. 1600-talets slut föga inflytande på frälseräntorna, hvilka fortfarande utgingo in natura på det gamla sättet med upplåtelseidens eller reduktionsidens grundskatteregler såsom norm. Härom se B. Ekeberg, Om frälseränta (1911), sid. 46—63. I den följande framställningen komma bestämmelserna ang. kronan afhända räntor att förbigås, då de af samtiden med fog eller icke ansågos vara af privaträttslig natur och sålunda icke kunna sägas ingå under begreppet beskattning. Den förändring i uppfattningen af skattefrälseräntans rättsliga karaktär, som vid 1700-talets slut flerfaldiga gånger tog sig ett uttryck i rättspraxis, möjligen med stöd af 1789 års bekanta förordning, blef icke länge bestående och fick under alla om-

Vid 1723 års riksdag upprepade allmogen på nytt sin begäran, att alla räntepersedlar skulle utgå i en viss summa penningar, men det förefaller, som om man i en viss grad missuppfattat konungens resolution 1720. Bönderna ansågo nämligen, att konungen lofvat dem skatteförenkling, och att han blott väntade på kammarkollegii utlåtande för att stadfästa densamma. I besvärspunkterna framträda också de motiv, som lågo till grund för allmogens begäran. Bönderna önskade, att förenklingen skulle genomföras, »på det den utblottade allmogen hädanefter ej må blifva efter kronobetjänternas och löningsinnehafvarnes eget godtycke tvungen att antingen räntepersedlarne emot ovanlig och svår markgång utlösa och med penningar betala eller ock afraden in natura till långväga aflägsna orter med svåra körslor framskaffa».¹

Kungl. Maj:ts resolution den 17 september 1723 på bondeståndets senaste framställning måste för de allra flesta hafva kommit såsom en öfverraskning. Allmogen hänvisades här helt kort till »den förordning om räkenskapernas förkortande, som kommer att utgå». För öfrigt ansåg Kungl. Maj:t, »att reglementet af år 1684 och förordningarne äro så klara, rättvisa och till allmogens konservation så inrättade, att allmogen icke kan hafva någon särskild orsak att besvära sig». För att förklara resolutionens innehåll är det nödvändigt att kasta en blick på riksdagsarbetets fortgång. Redan den 13 maj förelåg kammar- och ekonomideputationens »oförgräpliga tanke och mening» angående skatteförenklingen färdig och upplästes fem dagar senare på riddarhuset in pleno, hvarefter betänkandet inom den närmaste tiden cirkulerade bland de öfriga stånden. Den 16 juli föredrogs det för andra gången på riddarhuset i samband med de påminnelser, som borgarståndet funnit för godt att göra, och tio dagar senare upplästes äfven prästeståndets utlåtande i samma fråga. Det visade sig härvid, att de tre högre stånden enats i en önskan att ej blott motsätta sig böndernas yrkande, utan äfven omstörta det dåvarande systemet.

ständigheter aldrig något inflytande på frälseräntornas förhållande till skatteförenklingsfrågan. Då, liksom förut under 1700-talet, betraktades ett natura-besvärs fixerande i viss penningränta såsom en åtgärd, hvilken skulle hafva inneburit en otillätlig kränkning af frälseränteäggarens rättigheter.

¹ Allmogens besvär vid 1723 års riksdag (RA).

Hvad först indelningshafvarne beträffar, hvilka vid riksdagen utan undantag tillhörde krigsbefälet samt ridderskapet och adeln, voro de rädda för att reformen med det snaraste skulle komma att utsträckas äfven till dem. Allmogen hade nu fått tillfälle att på nära håll förvissa sig om skatteförenklings fördelar, så resonerade man bland krigsbefälet; afundsjukan, om icke annat, skulle ej gifva bönderna å de indelta hemmanen någon ro, förrän de äfven för sig lyckats genomdrifva de förmåner, hvilka deras medbröder å de kronan behållna redan åtnjöto.¹ Det var därför bäst, att redan från början hämma denna sträfvan genom att på alla punkter återgå till naturasystemet.

Dessa åsikter voro ej heller främmande för prästerna, hvilka i skatteförenklingsfrågan äfven ansågo sig hafva vissa intressen att bevaka, ehuru dessa intressen i betydelse ej på något sätt kunde jämföras med krigsbefälets. Prästerskapet aflönades nämligen icke med hemmansräntor, utan dess underhåll utgick, om man bortser från själfva bostället, till största delen i krono- och kyrkotionde. Visserligen hade prästerna under året 1718 på många håll fått nöja sig med penning aflöning, men detta förhållande hade upphört redan i och med enväldets fall.² Ehuru sålunda någon omedelbar fara icke kunde sägas föreligga, fruktade dock prästerna, att en förenkling med afseende på hemmansräntorna möjligen i en framtid skulle kunna draga med sig vissa följder äfven för deras löneförmåner.

Borgarne hade väl inga direkta fördelar af ett natursystem, men ansågo sig vid denna tid bäst tjäna sina egna syften genom att ansluta sig till de högre stånden.

Bönderna slutligen voro numera å sin sida vacklande och sinsemellan oense. Visserligen ansågo de i allmänhet att »det skulle ganska mycket lisa den utfattiga allmogen, om räntepersedlarne till en viss penningränta uti ond och god tid blefvo sammanslagna», men när det gällde att bestämma, huru stor lösen hvart och ett län ansåg sig kunna åstadkomma, varierade meningarne. I Finland och på Gottland ville man

¹ Ett försök härtill hade f. ö. redan blivit gjordt, men den förlust, som härigenom åsamkats indelningshafvarne, hade sedermera måst ersättas genom statsverkets försorg. Se Svenska Riksdagsakter, Ser II, 1, sid. 658.

² Jfr Res. på prästeståndets besvär 1719, § 6.

t. o. m. fasthålla vid naturasystemet, men detta torde hafva berott på den oerhörda penningbrist, som tillfälligtvis rådde i dessa landsdelar.¹

Sedan stånden i några smärre punkter korrigerat deputationens förslag, enades man om en skrifvelse till Kungl. Maj:t, i vilken omständligt redogjordes för frågans utveckling och för det resultat, till hvilket ständerna slutligen kommit rörande skatteförenklingen jämte dithörande spörsmål. Den förändringen i 1718 års metod, som ständerna påyrkade, var hufvudsakligen, att alla hemman, såväl de anordnade som de kronan behållna, skulle i enlighet med äldre förordningar utgöra sin ränta in natura. Själfva grundprincipen i 1718 års jordeboksmetod blef sålunda förkastad.

Motiveringen till detta yrkande var förhållandevis utförlig. Man framhöll bl. a., att 1684 års reglemente med flera påbud uttryckligen stadgade, att allmogen på indelta hemman var skyldig att utgöra sina räntor in natura eller i penningar efter markegång. Indelningshafvarne, som ägde att uppbära dessa räntor, hade med afsikt tilldelats ett ringa understöd efter kronovärdering, emedan man just beräknat, att de skulle förskaffa sig en årlig vinst genom att försälja persedlarne efter högsta markegång. Om räntan i enlighet med allmogens begäran skulle sammanslås till en viss penningssumma att utgå i ond och god tid, hade indelningshafvarne verklig orsak att besvära sig, då de på detta vis oförskyldt gingo miste om differensen mellan årlig och ständig markegång. Att löntagarne ej heller ville låta sig nöja med ett visst pris i stället för persedlar, framgick också med önskvärd tydlighet af deras besvär vid olika tillfällen. Som stöd för sin åsikt framdrogo ständerna Carl XII:s bref till kammarkollegium den 13 december 1717, där han låtit militiehemman utgöra ett undantag från den allmänna regeln, att hemmansräntorna skulle utgå i penningar. För öfrigt betonades, att de akademier, gymnasier, skolor och hospital, åt hvilka hemman anslagits, mestadels hade behof af ränta in natura för

¹ De tre högre ståndens olika meningar framgå delvis af de tryckta adelsprotokollen (2:1, sid. 410 och 454 ff. samt 2:2, sid. 193). Jfr dessutom borgarståndets prot. 1723 (RA), sid. 856, 1008 och 1238. I bondeståndet behandlades frågan den 22 och 31 maj, men det ytterst kortfattade protokollet innehåller föga af intresse. Viktigare är ett odateradt memorial, som finnes inbundet som bilaga till kammar- och ekonomideputationens handlingar. Jfr Malmström, Frihetstiden, 2, sid. 103.

eget bruk, och här förelåg således ännu ett skäl att, hvad anordnade hemman beträffar, frågå principen om persedlarnes sammansläende till en viss penningssumma.

Men om nu allt tvifvelsmål försvunnit rörande nödvändigheten att återgå till naturasystemet för anordnade hemman, återstod dock frågan, hvarför de kronan behållna måste följa de andras exempel. Den enda grund härför, som ständerna kunde frambära, var, att de icke ansågo sig utan alltför stor orättvisa kunna skilja mellan indelta och kronan behållna hemman i skatteafseende. Om man alltså icke kunde tillåta, af skäl som nyss angifvits, att de indelta hemmanen betalade sina räntor med penningar, borde icke heller de öfriga få åtnjuta förmånen af skatteförenklingen.

Bland förslagets mera formella ändringar kan antecknas, att kronotionden skulle uteslutas ur jordeboken och utgå in natura, samt att jordeboken ånyo skulle helt och hållet grundas »på den gamla svenska kronovärderingen». Systemet med tvenne hufvudräntor, jordeboks- och hemmantalsräntan, bibehölls dock från 1718 års jordeboksmetod.

Vid 1720 års riksdag hade ståthållaren i Riga, Mikael von Strokirch, framkommit med ett memorial, hvari han kritiserade uppbördsväsendet i Sverige. I synnerhet ansåg han kontrollen öfver kronobetjänterna vara alltför ringa, så att, om denna gjordes mer effektiv, skulle kronan komma att göra en vinst på flera tusen daler. Men kammarkollegium och kammarrevisionen, som granskat memorialet, förklarade det sakna allt värde, då förslagsställaren utgått från lifländska skatteförhållanden, som icke hade någon motsvarighet i det egentliga Sverige. Förslaget, som för öfrigt närmast gick ut på att åter införa arrendesystemet, blef också 1723 afvisadt af ständerna.

Den 24 mars 1724 upplästes riksdagens skrifvelse i rådet och afsändes omedelbart till kammarkollegium i och för expedition; och den 10 december s. å. afgingo bref till alla landshöfdingar med underrättelse om att nya jordeböcker skulle upprättas från och med nästföljande år.¹ 1725 års

¹ Se vidare kam.-koll. notifikation till alla landshöfdingar 11 maj 1724 om terminerna till uppbördens infordrande; kam.-koll. skr. till orterna 5 nov. 1725 angående afskrift af den nya jordeboken; kam.-koll. skr. till Kungl. Maj:t 31 jan. 1726 angående förfrågan om de lägenheters uppförande i jordeboken, hvilka ränta mindre än 12 penningar; Kungl. bref till kam.-koll. 19

jordeboksmetod kom härmed att träda i stället för den af 1718, och Carl XII:s skatteförenklingsreform var sålunda lagenligt bragt ur världen.

Hvad beträffar de tiondesättningar, hvilka kommit till stånd genom 1717 års kungliga bref, behandlades dessa i en särskild riksdagsskrifvelse.¹ Här af framgick, att konungens befallning i denna del på många håll ej hunnit verkställas. 1723 års ständer funno emellertid en »tiondesättning vara så mycket mera nödig, som därigenom kan förekommas den stora oriktighet och olägenhet, som tiondesättning, proftröskning och tiondelängders upprättande med sig föra». Men en sådan tiondesättning finge icke åvägabringas genom kungligt maktbud såsom år 1717, utan kunde endast komma till stånd genom frivilliga öfverenskommelser tiondegifvare och tiondetagare emellan. Det vore därför lämpligast, att landshöfdingen i hvarje län jämte vederbörande betjante därstädes adjungerade sig med vissa personer af stånden och efter hvarje orts beskaffenhet förenade sig om en viss tiondesättning till nästa riksdag. Landshöfdingen skulle som kronans representant tillse, att Kungl. Maj:t icke därigenom lede något förfång. Likaledes kunde jämkning ske å de orter, hvilkas invånare voro betungade med alltför hög tiondeafgift. Hade någon ort tidigare erhållit kungligt tillstånd att få betala tionden med penningar, ansågo ständerna, att dessa kontrakt för framtiden borde upphävas, på det att »en likhet allmogen emellan så därutinnan som uti allt annat må kunna träffas, och den ena icke högre än den andra belastas». Samma jämlikhetsprincip gjorde sig alltså äfven här gällande som förut i skatteförenklingsfrågan. Riksdagens skrifvelse angående tiondesättningarna upplästes i rådet den 5 november 1723, och verkställigheten beslöts samma dag genom bref till kammarkollegium.²

Man har sökt göra gällande, att 1718 års jordeboksmetod ej hann verkställas till följd af Carl XII:s död, och att reformen sedermera på grund af det allmänna motståndet endast kom att blifva hvad man brukar kalla en reform på pap-

febr. 1726 med svar härå: de skulle »införas i jordeboken för ett helt öre jämte en annotation i margine för att förekomma irring och oreda».

¹ Svenska Riksdagsakter, Ser. II, 1, sid. 463.

² Se vidare kam.-koll. skr. till orterna 23 nov. 1723. 26 jan. 1725 och 27 jan. 1726 ang. en viss tiondesättning.

peret. Detta lär dock icke vara riktigt. I Sandbergska samlingen finnes en undersökning af förevarande spörsmål, i hvilken göres gällande, att, bortsedt från Finland, som vid tidpunkten för reformen till större delen var ockuperadt af rysarne, icke mindre än 20 svenska län jämte lifgedinget tillämpat 1718 års jordeboksmetod.¹ I Östergötlands län kom metoden dessutom af oförklarliga skäl att gälla till år 1747 och i det dåvarande Västerbottens län ända fram till 1757.²

*
*
*

Den svenska jordbeskattningen hade alltså från och med 1725 i stort sedt återvändt till naturasystemet. Allmogens begäran att få utgöra sin skatt i penningar hade lämnats utan afseende. Bondeståndets intresse hade fått gifva vika för ämbetsmannaintresset, hvilket efter 1718 alltmera behärskade de tre högre stånden. Strängt taget borde endast krigsbefälet samt enstaka medlemmar af ridderskapet och adeln varit att räkna såsom motståndare till skatteförenklingen, då ju endast dessa kategorier såsom indelningshafvare kunde vänta någon omedelbar nackdel däraf. Men då det gällde att bilda front mot bondeståndet, utvecklade de tre högre stånden, åtminstone vid frihetstidens första riksdagar, stor enighet och sammanhållning. Bönderna voro ju som bekant också uteslutna ur det sekreta utskottet. Förklaringen till den allmänna afvoga stämningen mot bondeståndet är måhända delvis att finna i dess närmande till konungamakten 1723, hvilket uppväckte de öfriga ståndens ovilja och förbittring.³ Då det för öfrigt, liksom i skatteförenklingsfrågan, gällde en tvekamp mellan

¹ Sandb. Saml. (KA) C, sid. 194 och 202. Se dessutom kam.-koll. skr. till orterna 3 nov. och 21 dec. 1719 samt 15 febr. och 7 juni 1720 ang. räkskapernas inrättande, hvilka skrivelser äfvenledes bära vittnesbörd om att 1718 års jordeboksmetod fortfarande tillämpades.

² Skatteförenklingskommitténs betänkande 1847, sid. 29 och 32. 1718 års jordeboksmetod var visserligen fortfarande till följd af förbiseende gällande i Östergötlands och Västerbottens län, men räknan utgick åtminstone i det sistnämnda länet hela tiden in natura. Skillnaden låg alltså endast däri, att den år 1718 åsatta jordeboksförhöjningen för de bägge omförmålta länen fanns kvar i stället för kronovärderingen, som 1724 återinförts för öfriga län. Ett sådant förbiseende, som det här är fråga om, synes f. ö. icke hafva varit alldeles så ovanligt vid denna tid. I Sandb. Saml. (KA) C, sid. 355 finnes en anteckning om att 1725 års jordeboksmetod för t. ex. Kungsörs fögderi i Västmanland ej infördes förrän år 1730.

³ Malmström, a. a., 2, sid. 103.

adel och bönder, hade det förra ståndet genom sin diplomatiska takt och parlamentariska färdighet ett stort företräde framför allmogens fullmäktige, då det gällde att bringa mellanstånden öfver på sin sida. Det var först med Olof Håkansson, som bönderna fingo en verklig ledare, som fullt insåg allmogens intressen, och som ägde tillräcklig statsmannabegåfning för att med någon utsikt till framgång kunna upptaga den ojämna kampen med rikets första stånd.

Då skatteförenklingsfrågan förekom på 1723 års riksdag, hade bönderna, som ofvan nämnts, låtit öfverraska sig. De hade i det längsta trott, att skatteförenklingen skulle förblifva orubbad och hade därför ej gjort något egentligt försök att gendrifva indelningshafvarnes intressen. De visste icke heller riktigt, hvad de ville, och ingen fanns, som i rätt tid kunde förmå dem att samla sig till motvärn. Bondeståndet skulle dock få erfara, att det är lättare att förlora, hvad man äger, än att återvinna, hvad man förlorat.

Vid den följande riksdagen 1726, då missväxt och ond tid gjort bördorna tyngre än vanligt, besvärade sig allmogen på det jämmerligaste öfver sin fattigdom och indelningshafvarnes hårdhet. Dessa hade för räntepersedlarne sökt utpressa en lösen, som med fyra eller fem gånger öfversteg det belopp, hvartill de i staten voro anslagna. Bönderna förnyade därför sin begäran om skatteförenkning, och deras fullmäktige hotade att begifva sig från riksdagen, om deras nödställda belägenhet icke förmådde beveka ständerna att tillmötesgå deras önskningar. Ekonomi- och kommersdeputationen, som fick i uppdrag att inkomma med utredning, vitsordade hungersnöden och den allmänna fattigdomen, men ansåg å andra sidan, att detta icke utgjorde tillräckliga skäl för att frångå natursystemet. Ty ständerna måste också taga hänsyn till »riksens krigsbefäl och andra betjante, hvilka i största fattigdom hela kriget igenom vågat lif och blod för ringa lön eller ingen». Det var visserligen sant, att indelningshafvarne syntes njuta fördel genom räntornas utgörande in natura, men de måste i stället förlora åtskilligt, om det ständiga markegångsvärdet infördes på nytt, eftersom de numera vid köp icke fingo mer än hälften mot förut för sina penningar på grund af myntvärdets fall. Slutligen erinrades om, att allmogen sedan umminnes tid var förpliktad enligt lag att erlagga sina utskyl-

der in natura. Deputationen ansåg sig på sådana grunder ej kunna tillstyrka bondeståndets begäran om skatteförenkling, men hänvisade allmogen till att söka träffa privata öfverenskommelser med indelningshafvarne om en viss årlig afgift. För öfrigt borde landshöfdingarne åläggas att sätta drägliga markegångstaxor och att öfvervaka, att allmogen icke plågades med alltför långa körslor från indelningshafvarnes sida.¹

Detta betänkande kom aldrig att föreläggas stånden till afgörande, men förhållandet mellan bönder och indelningshafvare reglerades i stället genom en kunglig resolution på allmogens besvär.² Enligt denna skulle, under förutsättning att missväxt ej förelåg och så framt indelningshafvaren hade behof af spannmålen själf, bonden vara skyldig att i rätt tid efter tillsägelse föra sagda spannmål till indelningshafvarens hemvist och rätta boställe, om det var beläget inom lagsagan eller i motsatt fall ej längre än tre à fyra mil från bondens ägor. Men hade indelningshafvaren å andra sidan icke behof af någon spannmål, skulle bonden hafva rätt att lösa densamma efter markegångspris, så vida detta af landshöfdingen åsatta värde öfversteg fem daler s. m. tunnan. Och vid äfventyr af 50 dalers vite förbjöds indelningshafvaren enligt resolutionen att under namn af forlön eller hvad eljest som helst taga eller betinga sig en högre summa än den i markegångstaxan angifna. Var däremot markegångspriset i detta fall lägre än fem daler s. m., måste bonden föra spannmålen inom lagsagan, dit indelningshafvaren önskade; dock fick forslan icke göras alltför svår och odräglig, och före den 25 februari måste den äfven vara verkställd. Hade bonden bevisligen haft missväxt,³ behöfde han i hvarje fall icke betala mer än fem daler s. m., oafsedt om markegångspriset fastställdes högre, hvarom hänvisades till 1723 års förordning.⁴ De regler som här ofvan gifvits för spannmål, tillätos slutligen få gälla äfven för andra räntepersedlar med undantag af dagsverken, som fortfarande följde 1684 års reglemente.

¹ Ekonomi- och kommersdeputationens betänkande 16 mars 1727. Jfr Malmström, a. a., 2, sid. 104.

² Res. på allmogens besvär 1727, § 56.

³ Detta fick han bevisa medels *syn*, hvarom resolutionen innehåller detaljerade föreskrifter.

⁴ Kungl. Förordn. 17 okt. 1723, huru vid infallande missväxt afraden af skatte- och kronohemman, som Kungl. Maj:t behållna eller indelta äro, må till ett visst pris (fem daler s. m.) med penningar betalas (årstrycket).

1725 års jordeboksmetod afsåg icke att lösa problemet om landtråkskapernas förkortande, hvilket spörsmål regeringsformen uppdragit åt kammarkollegium och kammarrevisionen att utreda.¹ Metoden, som i det stora hela blott utgjorde en återgång till det gamla systemet från Carl XI:s tid, skulle i själfva verket gälla endast provisoriskt, tills kollegierna hunnit med att utarbete nya förslag, som kunde afhjälpa alla de missförhållanden, som vidlådde det svenska skatteväsendet. Vid 1731 års riksdag framlades kollegiernas förslag i frågavarande ämne.² Hvad först kammarrevisionen beträffar, hade den upptagit det Strokirchska projektet från 1720 års riksdag och föreslog, att kronans räntor borde utarrenderas, hvarigenom arbetet med räkenskaperna enligt kollegiets mening skulle »märkligen blifva kortadt». Med anledning häraf satte riksdagen i gång med en vidlyftig undersökning, hvarunder man konstaterade, att arrendesystemet under Gustaf II Adolf och drottning Kristina varit synnerligen betungande för allmogen till följd af arrendatorernas öfvergrepp. Ständerna ansågo sig därför sakna anledning att rekommendera systemet på nytt.³

Kammarkollegii förslag till räkenskapernas förkortning syntes vara af större värde. Kollegiet hade låtit utarbete nya formulär till lands- och verifikationsboken, specialräkningarne, allmogens kvittensböcker och restantielängder samt i samråd med kammarrevisionen och statskontoret författat ett cirkulärbref till alla landshöfdingar, hvilket innehöll noggranna instruktioner för uppbördsmännen och afsåg att skärpa kontrollen öfver desamma. Äfven detta förslag hade således vissa likheter med det Strokirchska projektet. Sedan Kungl. Maj:t fått tillfälle att gilla såväl formulären som instruktionerna, hade kollegiet låtit trycka desamma och den 20 december 1729 afsändt dem till samtliga landshöfdingar.⁴ I sin riksdagsrelation framhöll kammarkollegium såsom sin

¹ Se ofvan sid. 60.

² Kammarkollegii och kammarrevisionens riksdagsrelationer 1731.

³ Riks. ständ. skr. till Kungl. Maj:t 17 juni 1731 (Svenska Riksdagsakter, Ser. II, 3: 1, sid. 406).

⁴ Kam.-koll. cirkulärbref till alla herrar landshöfdingar 20 dec. 1729 ang. landtråkskapernas förkortande med hvad därtill hör samt uppbördens riktighet, med bifogade formulär till lands- och verifikationsbok för 1730 (årstrycket).

mening, att räkenskaperna hädanefter icke skulle förorsaka »en fjärdedel så mycket arbete som tillföre.»

Kammar-, ekonomi- och kommersdeputationen, till hvilken frågan remitterades, fann visserligen kollegiet vara värdt allt beröm för den osparda möda och flit, det nedlagt på sitt arbete med räkenskapsmetoden, men ansåg å andra sidan, att räkenskaperna genom 1729 års cirkulärbref ingalunda skulle kunna förkortas utan snarare göras vidlyftigare på grund af de många extrakten, som där föreskrefvos. Åtskilliga landsbetjante hade också vid riksdagen beklagat sig öfver den nya räkenskapsmetoden just på grund af dess stora vidlyftighet. Deputationen måste därför förkasta 1729 års cirkulärbref, men framkom i stället med ett eget förslag, som såg ut att blifva en lösning af frågan. Alla jordeboks- och mantalsräntor, som utgingo från kronan behållna hemman samt voro underkastade förvandling, borde nämligen sammanslås till en viss penningränta med undantag för den s. k. hufvudräntan, som fortfarande måste utgå in natura på det gamla sättet. Hufvudräntan, som utgjordes af de persedlar, som kronan oundgängligen behöfde, var olika för olika orter. På vissa håll bestod den nämligen af exempelvis spannmål, järn, ved eller kol, å andra af smör, fläsk och hö. I de allra flesta fall torde spannmål hafva ingått som beståndsdel. Men alla öfriga s. k. småpersedlar, som icke nödvändigt behöfde utgå in natura, skulle sammanslås och uträknas i penningar efter en ständig markegång, antingen så att man tog medeltalet för 33 år, 1690—1712 och 1719—1730, eller också för tre ymniga, tre medelmåttiga och tre magra år. Reformen borde så mycket lättare kunna gå för sig, framhölls det till slut, som det länge i praxis varit vanligt, att dessa persedlar utgingo efter en markegång, som under tidernas lopp på vissa håll blifvit nära nog ständig, och detta utan att någon å kronans vägnar gjort den minsta anmärkning häremot.

Öfver detta förslag, som utarbetats af deputationens fjärde utskott, uppstod vid föredragningen inför deputationens plenum en liflig diskussion. Förslagets motståndare, till hvilka också kammarkollegium anslutit sig,¹ framhöll, att det häri-

¹ Kammarkollegium, från hvilket man inhämtat utlåtande öfver fjärde utskottets förslag, ogillade detsamma i ett memorial af den 31 mars 1731.

genom skulle blifva en betänkelig olikhet i räntornas utgörande mellan kronan behållna hemman å den ena sidan och de indelta hemmanen å den andra. Förslaget innebar också på denna punkt en inkonsekvens, ty på 1723 års riksdag hade ständerna varit eniga om att alla hemman borde i föreliggande afseende vara likställda. Men förslagets anhängare åberopade sig i stället på 1718 års jordeboksmetod, som också hade skilt mellan indelta och kronan behållna hemman, och förklarade, att detta kunde väl gå för sig likaväl nu som på den tiden.

Förslaget är närmast att betrakta som ett försök från bondeståndets sida att återtaga en del af de förmåner, som på 1723 års riksdag gått förlorade genom skatteförenklings afveckling. Det gällde nu att gå försiktigt till väga, så att man icke retade mot sig indelningshafvarnes mäktiga parti, som vid närmast föregående riksdagar visat sig vara bondeståndet vida öfverlägset. Endast så småningom ville man därför söka återtaga det förlorade. Att detta var afsikten, framgår tydligt af deputationens protokoll. Då motståndarne vid ett tillfälle blefvo alltför enträgna, inföll en af bondeståndets fullmäktige hotfullt om än föga diplomatiskt: Utskottets förslag angår allenast kronan behållna hemman, men »torde till äfventyrs indelningshafvarne framdeles finna sig nöjda att också årligen taga något visst i penningar». En bland bondeståndets fullmäktige, som i deputationen med kraft talade för förslaget och som ock sannolikt var en af initiativtagarne, var blekingebonden Olof Håkansson, hvars namn nu för första gången nämnes i samband med denna skatteförenklingsfråga, hvars förnämsta förkämpe han skulle blifva under en lång följd af år. Oaktadt motståndet i deputationen från början var relativt starkt — borgarne ville först, att förslaget skulle verkställas på prof till nästa riksdag — lyckades Olof Håkansson och hans anhängare drifva sin vilja igenom, och ett memorial uppsattes för att underställas ståndens pröfning. Öfverallt gick förslaget igenom utan minsta svårighet.¹ Indelningshafvarne ansågo tydligen, att saken icke direkt rörde dem och hoppades måhända, att bönderna skulle låta sig

¹ Kammar-, ekonomi- och kommersdeputationens memorial 17 maj 1731. Ad. prot. 1731, del 6, sid. 430 och prästeståndets prot. 15 juni 1731 (RA).

nöja med den vunna fördelen. Redan den 17 juni 1731 var riksens ständers skrifvelse till Kungl. Maj:t angående en metod till landtråkskapernas förkortning uppsatt och färdig.¹ Den upplästes i rådet den 22 september och verkställdes omedelbart genom bref till kammarkollegium.²

Kammarkollegiets uppdrag blef nu att tekniskt möjliggöra reformens genomförande. Den 26 februari 1732 infortrade kollegiet från landshöfdingarne sådana »besked, som till ständiga markegångstaxors reglerande för hvarje landsort vore af nöden». Från några orter inkommo förslag tämligen snart, men i de allra flesta fall läto svaren vänta på sig. Kollegiet klagade också i bref till Kungl. Maj:t den 14 mars 1734, att detta dröjsmål i betänklig grad hindrade dess arbete. Till sammans med kammarrevisionen hade dock kollegiet sökt att sammanställa de få projekt, som redan inkommit från landskontoren. Sedan medelmarkegångspriset för åren 1690—1712 och 1719—1730 blifvit uträknadt i hvarje län för sig enligt förslaget i riksdagens skrifvelse, hade kollegierna funnit, att priset på samma räntepersedlar för olika län varierade högst betydligt och detta t. o. m. i de län, som voro närmast gränsande till hvarandra. Kollegierna begärde därför att få veta, huruvida en jämkning mellan de olika länen borde föranstaltas, ty för en sådan åtgärd saknades nödig instruktion. Detta förslag beviljades af Kungl. Maj:t genom bref den 29 januari 1735, sedan ständerna fått tillfälle att yttra sig i frågan.³ På riksdagen 1734 bereddades också tillfälle för kollegierna att sammanträda med de landshöfdingar, som kommit till hufvudstaden för att närvara vid ständermötet, och med dem närmare diskutera förutsättningarna för skatteförenklingens verkställande. Saken ordnades slutligen så, att vissa landshöfdingar, hvilkas län gränsade till hvarandra, skulle vid hemkomsten hålla särskilda sammanträden, där markegångstaxorna skulle jämföras och preliminärt jämkas, så att de i någon mån kommo att öfverensstämma.⁴ Kollegierna skulle sedan genomse och

¹ Riks. ständ. skr. är tryckt i Svenska Riksdagsakter, Ser. II, 3, sid. 406.

² Kungl. bref till kam.-koll. och kam.-rev. 22 sept. 1731 är tryckt (Modée, 2, sid. 918).

³ Riks. ständ. skr. till Kungl. Maj:t 13 dec. 1734; uppläst i rådet 29 jan. 1735 (civilärenden).

⁴ Sammanträden höllas mellan landshöfdingarne i 1:o Upsala, Södermanlands och Stockholms län; 2:o Västmanlands och Örebro län; 3:o)

kontrollera de insända projekten till ständig markegång. Landshöfdingarne fingo också rätt att afgöra, hvilka persedlar skulle räknas till hufvudränta i respektive län. Under våren 1735 fördes en liflig skriftväxling mellan kammarkollegium och de olika landskontoren, och slutligen den 6 juni s. å. kunde kollegiet insända de första definitiva projekten till Kungl. Maj:t »för åtskilliga län».¹ Skrifvelsen föredrogs i rådet den 19 juni, och samma dag afgick svar med fastställelse af samtliga markegångstaxor, som dittills inkommit.²

Vid 1734 års riksdag hade en annan fråga uppkommit, som stod i nära samband med den ofvan omtalade reformen. Trogen sin vana hade nämligen allmogen i sina besvär ånyo begärt att alla räntepersedlar skulle sammanställas till en viss penningränta i ond och god tid och i samband härmed ansökt om en viss metod vid de årliga markegångstaxornas upprättande, tydligen i medvetande om, att dess första begäran icke skulle leda till någon påföljd.³ Detta blef ej heller fallet. Men Kungl. Maj:t ställde sig dock icke alldeles afvisande i sitt svar på böndernas anhållan. Hufvudräntan kunde visserligen icke komma under någon ständig markegång, ty de persedlar, som ingingo häri, voro nödvändiga för såväl kronan som indelningshafvaren. Men hvad de smärre persedlarne på indelta hemman angår, ville Kungl. Maj:t »likväl framdeles tillse, på hvad sätt sådant kunde låta sig göra.» Dock berodde detta närmast på indelningshafvarnes medgifvande, »hvilkas rättighet detta rör».

Allmogens andra begäran om en metod vid de årliga markegångstaxornas upprättande hade redan förut blifvit afgjord genom en kunglig resolution på ridderskapets och adelns besvär vid nästföregående riksdag.⁴ Kungl. Maj:t upprepade därför innehållet i sagda resolution, men flera viktiga tillägg gjordes. Två personer af hvart stånd, bestämdes det nu, skulle hvarje år inkallas till landshöfdingen i länet, hvarvid ena hälften borde vara räntetagare och andra

Östergötlands och Kalmar län; 4:o Skaraborgs och Älfsborgs län; 5:o Åbo och Nylands län; 6:o Öster- och Västerbottens samt Gäfleborgs län.

¹ Kam.-koll. och kam.-rev. skr. till Kungl. Maj:t 6 juni 1735.

² Kungl. bref till kam.-koll. och kam.-rev. 19 juni 1735. Jfr kam.-koll. och kam.-rev. skr. till orterna 10 nov. 1735 med notifikation af det kungl. brefvet.

³ Allmogens besvär 1734, §§ 3 och 21 (RA).

⁴ Res. på ridd. och adelns besvär 1731, § 8.

hälften räntegifvare, för att medverka vid markegångstaxornas fastställande. Men dessutom skulle det stå allmogen fritt att förutom sina två deputerade insända en fullmäktig från hvarje härad. Dessa sistnämnde kunde dock endast höras, men ägde ej något votum i motsats till de egentliga deputerade. Stannade »två stånd mot två», borde ett medium tagas af markegången. Hittills hade markegångsprisets bestämmande endast och allenast berott af landshöfdingens beslut, ty enligt 1731 års resolution behöfde han endast höra, men ej följa den mening, ståndens fullmäktige företrädde. Från och med 1735 var han blott ordförande bland markegångsdeputerade, och hans röst betydde därvid skäligen ringa.¹

Hvad de ständiga markegångstaxorna åter angår, fortsatte arbetet därmed under de närmast följande åren.² Landshöfdingarne i Österbottens, Nyslotts och Kymmenegårds län anhöllo hos kammarkollegium att få förblifva vid det gamla naturasystemet, ty i deras län voro småpersedlarne numera »sällan öfver, men väl under kronovärdet,» hvarför en uträknad ständig markegång säkerligen skulle innebära en förhöjning af räntan. Detta beviljades också af Kungl. Maj:t.³ Någon markegångstaxa enligt 1731 års förordning blef heller icke upprättad för Skåne, Blekinge och Bohuslän, liksom ej heller för Stora Kopparbergs och Västerbottens län. Den 27 januari 1738 hade kammarkollegiet fått färdiga de sista tre markegångsprojekten, nämligen de för Väster-Norrlands, Åbo och Björneborgs samt Nylands och Tavastehus' län, hvilka projekt blefvo af Kungl. Maj:t fastställda den 28 mars s. å.⁴

¹ Angående de årliga markegångstaxorna, se vidare Res. på allmogens besvär 1756, § 4.

² Arbetet med skatteförenklingen hade småningom äfven riktat den bildade allmänhetens uppmärksamhet på den vidlyftighet, som vidlåde kammarverket. Den bekante författaren L. Salvius, som år 1738 anonymt utgaf tidskriften »Tankar öfver den svenska ekonomin igenom samtal yttrade,» gaf här i det 33 samtalet mellan fru Svea, herr Mentor, fru Ekonomia, Bertil och Frans en dräplig satir öfver alla de många räntepersedlarne, som ingingo i den svenska jordbeskattningen. Ang. denna Salvii tidskrift se K. Petander, De nationalekonomiska åskådningarna i Sverige 1718—1765 (Sthlm 1912), sid. 109 ff.

³ Riks. stånd. skr. till Kungl. Maj:t 9 sept. 1738 samt Kungl. bref till kam.-koll. 19 sept. s. å.

⁴ För att visa, hur saken ställde sig i praktiken, aftryckes här »*förslag till markegångstaxa enligt 1731 års förordning.*» Hufvdräntan utgår i råg, korn och hafre, medan småpersedlarne äro förvandlade i penningar efter 33 års medium.

Råg } »Dessa spannmålssorter anses för
Korn } *hufvudränta* och förvandlas efter hvarje års markegång, då de till
Hafre } Kungl. Maj:t och Kronan icke äro in natura nödvändiga.»

Härmed var 1731 års skatteförenklingsreform i det stora hela slutgiltigt genomförd.¹

Det skulle dock ej dröja länge, förrän ett nytt initiativ i frågan togs, äfven denna gång utgåendet från ständerna. Från 1740—41 års riksdag finnes en kortfattad anteckning härom i räkenskapsutskottets protokoll den 4 maj 1741: »Därpå kom att talas om räkenskapsmetodens förkortande, hvarom Kungl. Maj:t i bref af den 22 september 1731 befallt dess kammarkollegium och kammarrevision att föranstalta, och fann utskottet nödigt att begära af kammarkollegium få veta, hvad därvid vore åtgjordt och i fall det ej vore skedt, hvad hinder då därtill må hafva varit.» Kammarkollegii svar² redogjorde detaljeradt för arbetet med räkenskapernas förkortande från år 1731. Först 1738 hade approbation erhållits på de sista markegångstaxorna, och sedan dess hade ingen tid varit öfrig att tänka på räkenskapsmetoden, hvilket arbete fordrade både tid och ledighet från andra sysslor. Kammarkrifvaren O. Arenander hade först varit sysselsatt därmed, men då han befordrades till kamrerare i Gäfleborgs län hade arbetsbördan öfvertagits af kammarförvandten J. Haffenberg. Denne senare hade emellertid anført, hur omöjligt det för närvarande vore att syssla därmed, då han samtidigt måste upprätthålla flera vakanta platser inom kollegiet. Kammarkollegium slutade sin skrifvelse med en förhoppning, att räkenskapsutskottet måtte öfverse med dröjsmålet, som dock hade fullgiltiga skäl, och förklarade sig i öfrigt villigt att »ytterligare föranstalta om det, som till fullgörande af Kungl. Maj:ts befallning ännu kunde återstå». Detta kammarkollegii svar föranledde en skrifvelse från riksens ständer till Kungl. Maj:t, hvori framhölls, att trots

	da- ler	öre	pennin- gar		da- ler	öre	pennin- gar
Ett lispund smör .	1	21	8	Ett får	—	24	—
» » kött .	—	25	—	» höns	—	3	—
» » talg .	2	6	—	En gås	—	16	—
» » torrfisk .	—	30	—	» ox	12	—	—
Ett lispund humle	1	21	8	20 st. ägg	—	4	—
En tunna strömming	6	—	—	Ett lass ved	—	4	—
» parm hö . .	2	—	—	En kärffe halm	—	1	—

¹ Östergötlands län synes dock hafva erhållit sin ständiga markegångstaxa enligt 1731 års förordning först i december 1745. (Jfr Skatteförenklingskommitténs betänkande 1847, sid. 29).

² Kam.-koll. memorial och svar till räkenskapsutskottet 1 juni 1741.

1731 års skatteförenklingsreform måste kammarverket än ytterligare förbättras, hvarvid man borde gå ända till grunden och först undersöka själfva skattläggningen.¹ Egentligen skulle det ålegat kammarkollegium, kammarrevisionen och statskontoret att hafva inseende häröfver, men som dessa kollegier för närvarande voro öfverhopade med arbete, hade riksens ständer ej funnit annat medel än att låta tillsätta en särskild kommission, som bestode af ett riksråd och åtta ledamöter, hvilka »detta angelägna ärende noga och moget öfverlade och af grunden utredde.» Ständerna medsände i samband härmed en ingående redogörelse för den blifvande kommissionens arbetsmetod samt normer för dess lönestat. En kungörelse borde också utfärdas om en viss belöning för den, som inkom med det bästa förslaget rörande kammarverkets förbättring och räkenskapernas förkortande. Dessutom vore det bäst, att man sökte någon kunskap om hur kammar- och uppbördsverket i främmande länder handhades, så att man kunde draga någon nytta och fördel af andras erfarenheter på det kamerala området. Ständerna hade låtit sig berättas, att i Hannover skulle »vara gjord en ganska god, redig och bekvämlig författning, så att ock främmande herrskaper, särdeles konungen af Preussen, haft sina utskickade att lära det där brukliga sättet, som de sedan i sina underliggande länder på ett och annat sätt kunnat betjäna sig af». En af kammarkollegii auskultanter borde därför skickas dit. Ständerna ansågo sig härtill böra rekommendera baron Axel Gottlieb Reuterholm, hos hvilken de »funnit både håg och skicklighet till en sådan resa».

Riksdagens skrifvelse inkom till Kungl. Maj:t först den 25 september, föredrogs den 20 oktober, och den 2 december justerades instruktionen för *kammarkommissionen*. Samma dag utgick också en kunglig kungörelse af trycket, som utlofvade ett premium af 2,000 daler s. m. till den, som gaf det bästa förslaget till kammarverkets förbättring och räkenskapernas förkortande. Kammarkommissionen, som för första

¹ Innehållet i Riks. ständ. skr. är ursprungligen tillkommet i räkenskapsutskottet och sedan uppläst och behandlad i kammar-, ekonomi- och kommers- samt protokollsdeputationens utskott den 23—27 juli. Under namn af kammar-, ekonomi- samt protokollsdeputationens betänkande ang. kammarverkets förbättring passerade skrifvelsen under augusti månad stånden (jfr Ridd. och adelns prot. 11 aug. 1741, del 12, sid. 571—72), där den utan motstånd bifölls, hvarefter ständernas skrifvelse den 22 aug. 1741 var färdig att afgå till Kungl. Maj:t.

gången sammanträdde i slutet af år 1741, fick till ordförande riksrådet baron Olof Cederström, som desslikes fick i uppdrag att uppsätta förslag till åtta ledamöter. Dessa blefvo kammarrådet grefve Carl Fredrik Piper, lagmannen Olof Malmer (slutligen adlad Malmerfelt), sekreteraren vid inrikes civil-expeditionen Otto Fredrik Engelke, assessoren i kammarrevisionen Gustaf Ruuth, kamreraren vid andra afräkningskontoret Henrik Schylman, inspektören vid landtmäterikontoret Jakob Faggot, kommissarien i kammarrevisionen Paul Stockenström (sedermera adlad) samt den ofvannämnda kammarförvandten vid tredje provinskontoret Jonas Haffenberg. Såsom tjänstemän i kommissionen voro bl. a. anställda sekreteraren Samuel Sernander samt kamreraren Jonas Törneman, hvilken sistnämnde är bekant för sitt tryckta förslag till räntepersedlarnes sammansläende, hvarom mera nedan.¹

Vid 1742 års riksdag framlade kammarkommissionen en redogörelse för sin dittillsvarande verksamhet jämte ett förslag till skatteförenkling. Kommissionens arbete skulle enligt instruktionen gå ut på lösandet af olika frågor, nämligen dels en undersökning af skattläggningsverket och dels en utredning af räkenskaps- och uppbördsverket. Hvad den förstnämnda frågan beträffar, hade kommissionen vid en jämförelse mellan de olika skattläggningsmetoderna i likhet med ständerna fått den uppfattningen, att man här hade roten och upphofvet till nästan all oredan inom räkenskaps- och uppbördsverket.² Taxeringssumman eller »grundräntan» (sic!), som var uppdelad på jordeboks- och mantalsräntan, beräknades nämligen efter hvarje orts s. k. undervisning. Vid skattläggningarna infördes dock icke förvandlingen i jordeboken utan blott de titlar, som, uträknade i kronovärde, utgått af ålder. Det var därför synnerligen svårt att af jordeböckerna få veta, hur mycket ett hemman hade att betala i skatt, åtminstone för den, som icke hade ortens undervisning till hands. Såväl räntetagare som räntegifvare voro därför ofta i okunnighet om räntornas storlek och måste med kostnad och tidsspillan höra sig för på landskontoret eller hos häradsskrifvaren om rätta för-

¹ Kammarkommissionens arkiv finnes i kammarkollegii andra arkivkontor. } ¹ Bref till Kungl. Maj:t 13 nov. 1741—9 juni 1746 förvaras i RA.

² Jfr kammarkommissionens cirkulärbref till alla landshöfdingar ang. skattläggningsverket här i riket. Tryckt i Sthlm 30 mars 1742.

vandlingen efter undervisningen. Kammarkommissionen fann det i stället vara bättre att icke införa andra titlar i jordeboken än penningar och sådana hufvudpersedlar, som verkligen utgjordes, så att de gamla undervisningarne alldeles kunde slopas. Dock kunde en sådan rättelse icke endast gälla kronan behållna hemman, utan måste enligt kommissionens bestämda öfvertygelse också utsträckas till de indelta. »Sker detta icke», försäkrade man, »får kronan aldrig någon jämlik och redig jordebok.» Det första, som alltså borde göras, vore att genomföra 1731 års skatteförenkling äfven på de indelta hemmanen.

För att i någon mån kunna förstå den skenbara välvilja, hvarmed kammarkommissionens förslag upptogs af 1742 års ständer, är det nödvändigt att taga hänsyn till den politiska ställningen under den pågående riksdagen. Den allmänna opinionen rörande skatteförenklingsfrågan hade nämligen starkt påverkats af det olycksbringande kriget med Ryssland, som äfven i detta afseende medfört vissa konsekvenser. För att kunna föda armén under dess operationer i Finland hade man äfven måst tillgripa den åtgärden att förbjuda allmogen att lösa räntepersedlarne med penningar efter markegång.¹ Oredan i räkenskapsväsendet framträdde då ohöljdt. En mängd hemman voro nämligen sedan gammalt taxerade för vissa räntor, som till följd af förändrade förhållanden icke längre kunde utgå in natura, och hvilka därför, så långt man kunde minnas tillbaka, hade blifvit lösta enligt markegång. Missväxt orsakade på andra håll, att boskapen måste nedslaktas, hvarför allmogen därstädes hade svårt att prestera de naturapersedlar, som hade samband med nämnda boskap. I båda dessa olika fall hade bönderna måst resa omkring och för dyrt pris på andra orter tillhandlat sig felande persedlar för att i rätt tid kunna inleverera sin ränta. Men icke desto mindre hade deras möda och kostnad härvidlag i de flesta fall varit förgäfvets. Ty hvad de sålunda anskaffat och ofta forslat långväga ifrån hade mångenstädes icke blifvit emottaget, emedan kvaliteten ansetts undermålig. Böndernas ovilja, som sålunda på grund af de gjorda erfarenheterna väckts mot det obekväma uppbördsväsendet, tog sig vid riksdagen bland annat uttryck i

¹ Se t. ex. Kungl. bref till utredningskommissionen 4 och 10 aug. 1741.

en besvärsskrivelse till Kungl. Maj:t, hvori de efter en utförlig motivering ånyo på det bevekligaste anhöllo om, att »alla räntepersedlar måtte sammanslås för att efter ett visst fastställt pris i ond och god tid med penningar betalas».¹

Men bönderna nöjde sig icke denna gång enbart med besvär. Redan vid riksdagens början hade de lyckats tilltvinga sig säte och stämma i sekreta utskottet, till hvilket tillträde ända hittills varit dem förmenadt, ehuru de vid flera föregående riksdagar gjort upprepad anhållan att få deltaga i dess förhandlingar.² Men allmogens sinnesstämning var numera efter det svåra nederlaget i Finland så pass uppjagad, att de öfriga stånden ej längre vågade neka, ty i så fall kunde böndernas fullmäktige vid riksdagen lätt hafva verkställt sin hotelse att, om deras begäran ej villfores, »gå bort och komma manstarka igen».³

Under riksdagens lopp snarare till- än aftog den allmänna oron och jäsningen i sinnena. I september 1742 ankommo nämligen till hufvudstaden i synnerligt bedröfligt tillstånd spillrorna af den för ett år sedan utsända krigsmakten. Regeringen måste tänka på att genom rekrytering fylla de luckor, som brist och vanvård mer än fiendens svärd gjort i krigshärens led, men detta visade sig omöjligt till följd af den förbittring mot kriget, som rådde hos allmogen. »Bönderna kunna ej för armod sätta upp en enda man, ej heller skola de det kunna, förrän de få veta, hvem som är orsaken till det nesliga förlorandet», yttrade Olof Håkansson i sekreta utskottet. Och landshöfdingar och officerare uppehöll sig vid riksdagen i stället för att, såsom deras plikt varit, i landsorterna påskyn-da och öfvervaka rekrytering och utrustning.⁴ Ungefär samtidigt blef tronföljarfrågan brännande. Bönder och borgare upptäckte plötsligen, att i denna fråga hade de gemensamma intressen. Och för att tvinga adel och präster att biträda deras val beslöts, att ingen bland de lägre stånden skulle infinna sig i något utskott och dessa således försättas i overksamhet, tills tronföljarvalet beslutats af riksdagen. Till följd af detta egen-

¹ Bondeståndets allm. besvär 1742, § 3 (RA).

² Vid 1741 års riksdag hade bönderna visserligen fått inträda vid behandlingen af vissa frågor, men först 1743 blef ståndet inom utskottet lika berättigadt med öfriga ofrälse.

³ Malmström, a. a., 3, sid. 114.

⁴ Malmström, a. a., 3, sid. 119.

mäktiga tilltag från borgares och bönders sida lyckades de snart få valet afgjort efter sin önskan, men härigenom blef händelsen viktig äfven i ett annat afseende. Den hade nämligen förenat de två lägre stånden och lärt dem, att de genom att hålla tillsammans kunde afgöra de viktigaste ärenden efter sin vilja. Det rådde därför under hela riksdagen en förut okänd endräkt mellan borgare och bönder. Genom täta budskickningar sökte de upprätthålla samstämmigheten, och gemensamma deputationer framburo till de öfriga stånden deras beslut, som de med lock och pock sökte genomdrifva. Och rädslan för uppror och det djupare kända ansvaret för rikets väl och säkerhet förmådde gång efter annan adel och präster om än motvilligt att gifva efter för de lägre ståndens klassegoistiska intressen.¹

Sådan var alltså situationen på den riksdag, vid hvilken kammarkommissionen framlade sitt förslag till skatteförenkling. Då detsamma blifvit uppläst i kammar-, ekonomi- och kommersdeputationen, bifölls det omedelbart till alla delar, och ett utskott bestående af fyra personer fick i uppdrag att utarbета ett betänkande häröfver.² Orsaken till att förslaget så hastigt gick igenom i deputationen utan någon egentlig diskussion var sannolikt flerfaldig. Dels var harmen mot officerare och landshöfdingar särdeles stor under denna riksdag till följd af deras pliktförgätna uppträdande, dels befann man sig nu i riksdagens sista skede, och de militära indelningshafvarne hade i allmänhet lämnat hufvudstaden för att inställa sig vid sina regementen. Att bondeståndet under sådana omständigheter hade jämförelsevis lätt att vinna majoritet inom deputationen, var mindre underligt.

Trots allt är det dock ovisst, om bönderna sedermera skulle hafva lyckats genomdrifva sina fordringar i alla stånden, såvida de icke fått på sin sida en af prästeståndets ledamöter, prosten Carl Fredrik Ljungberg, hvilken tillika var medlem af deputationen. Antagligen i samförstånd med Olof Håkansson utarbetade Ljungberg, som var en af de fyra, som fått detta uppdrag, så godt som ensam hela betänkandet,³ hvars hufvudsakliga innehåll var, att alla naturapersedlar utan

¹ Att denna fruktan från de högre ståndens sida ej heller var obefogad, visade dalupproret. Jfr Malmström, a. a., 3, sid. 125—130.

² Kammar-, ekonomi- och kommersdeputationens prot., sid. 107 och 236.

³ Se härom kammar- och ekonomiutskottets prot., sid. 506.

åtskillnad skulle sammanslås till en ständig penningränta, med undantag endast för vissa kol- och järnräntor i Bergslagen samt nödiga dagsverken till indelningshafvarne och kronans egendomar. Betänkandet gick således betydligt längre än kammarkommissionens förslag, ehuru det var detta, som ursprungligen låg till grund och till alla delar bildade utgångspunkten för det förra. Penningröntan skulle således beräknas på samma sätt som 1731 års ständiga markegångstaxor nämligen genom att taga ett medeltal för samma period af 33 år. Ehuru räntepersedlarne således skulle utgå ur de årliga räkenskaperna, ansågs däremot kronovärdet fortfarande böra få plats i jordeboken, »så framt icke hela kammarverket skall sättas i största confusion». Därför borde i jordeboken vid hvarje hemman utsättas tvenne belopp, det ena utvisande det ständiga markegångspriset och det andra kronovärdet. Dessa bägge belopp borde också införas i de markegångstaxor, som enligt ofvan anförda principer skulle utarbetas för hvarje län, »på det hvar och en i landet må kunna se, om förhöjningen öfver dess skattnäring är rätt tagen och uträknad». Orternas undervisningar skulle alldeles afskaffas såsom numera icke behöfliga.

Samtidigt som Ljungbergs betänkande föredrogs och behandlades i kammar-, ekonomi- och kommersdeputationen, upplästes också där den berättelse, som auskultanten Reuterholm den 9 december 1742 insändt till kammarkommissionen från Hannover. Deputationen fann, att berättelsen innehöll »åtskilliga kuriositeter», men, emedan kammarverket i Tyskland mest grundade sig på förpaktning, som här hemma enligt ständernas mening vid 1731 års riksdag förklarats vara skadlig för allmogen, kunde de af Reuterholm samlade uppgifterna icke vara till någon direkt nytta. Han borde därför återkallas från sin utländska resa, och då numera frågan om kammarverkets förbättring och räkenskapernas förkortande syntes vara slutgiltigt löst, kunde också den vid föregående riksdag tillsatta kammarkommissionen upphöra med sin verksamhet, ty »bättre uppbördssätt än det nu föreslagna,» försäkrade deputationen, »kunde icke finnas till».

Den 13 augusti 1743 var kammar-, ekonomi- och kommersdeputationens betänkande färdigt att föreläggas stånden, och därvid gick man till väga med en viss försiktighet. Enligt

praxis brukade ett dylikt betänkande vanligen först af alla passera ridderskapet och adeln såsom varande rikets första stånd och sedan de andra i tur och ordning, såvida icke afskrifter samtidigt inlämnades hos alla fyra stånden, hvilket också förekom. Denna gång lät man allmogens fullmäktige först företaga frågan till behandling, sedan borgarståndet, därefter prästeståndet och sist ridderskapet och adeln. Ordningen blef heller icke utan betydelse för ärendets afgörande.

Då deputationens betänkande den 19 augusti föredrogs i bondeståndet,¹ möttes förslaget af en oförmodad opposition. Jan Ericsson från Jönköpings län förklarade nämligen för sin del, att han ej kunde samtycka till projektet, ty han hade fått uttrycklig befallning af sina hemmavarande medbröder att icke gå med på räntepersedlarnes sammanslående. Både räntegifvare och räntetagare i hans län voro nöjda med det förutvarande uppbördssättet. Liksom för att förtaga verkan af hans yttrande tog talmannen Olof Håkansson genast till orda och framhöll de stora fördelar för allmogen, som reformen förde med sig. Anslöto sig icke bönderna denna gång till deputationens betänkande, fruktade talmannen, att någon förändring af beskattningssystemet »aldrig mer lär kunna ske eller erhållas.» Ty när indelningshafvarne blifva underrättade om saken, »lära de på allt upptänkligt och möjligt sätt söka hindra detta projekt såsom alldeles stridande emot deras intresse och bästa». Talmannen kunde icke heller underlåta att nämna, hurusom Skåne, Halland (sic!), Blekinge och Bohuslän inrättat en ständig markegång och nogsamt funnit nytta och fördel däraf.² Och i stället för att de andra länens allmoge ständigt måste »kvida öfver långa körslor och foror med dess afradsspannmål och andra persedlar, veta dessa provinser icke, hvad detta betyder, då de endast betala i penningar». I anledning af Olof Håkanssons anförande uppstod en långvarig diskussion,³ och först den följande dagen antogs deputationens betänkande. Jan Ericsson motsatte sig fortfarande reformen för Jönköpings läns vidkommande, och de uppländska riksdagsmännen begärde att innan beslutet fattades få rådgöra med sina kommittenter,⁴ men i öfrigt var bifallet enhälligt.

¹ Bondeståndets prot. (RA) 19 och 20 aug. 1743.

² Misstaget med Halland finnes också i deputationens betänkande.

³ Protokollet anger endast: »I anledning häraf taltes mycket af ståndet».

⁴ Det var just vid 1743 års riksdag, som den s. k. *principalatsfrågan* blef aktuell. Se härom Malmström a. a., 3, 219—224.

Med hänsyn till hvad ofvan är taladt om bonde- och borgarståndets endräkt vid denna riksdag, hade man anledning att förmoda, att det sistnämnda ståendet ej skulle göra några svårigheter vid skatteförenklingsfrågans behandling. Af protokollet finner man också, att borgarståndet biföll betänkandet utan diskussion.¹

Något svårare var det att få prästerna att bestämma sig. Under de dagar, betänkandet förelåg i prästeståndet, utvecklade Olof Håkansson en feberaktig verksamhet. Gång efter annan skickades deputationer från bondeståndet, som hade i uppdrag att rekommendera kammar-ekonomi- och kommersdeputationens förslag till skatteförenkling och söka påverka prästerna att så fort som möjligt afgöra frågan efter böndernas önskan. Vid ett tillfälle medförde bondeståndets utskickade Carl XII:s bref den 16 juli 1712,² som upplästes för prästeståndet, hvarefter deputationen aftågade. Prosten Ljungberg kom allmogen till hjälp och redogjorde i sitt stånd för det arbete, som blifvit nedlagdt på reformen, hvarefter han framhöll dess fördelar för kammarverket och riket i dess helhet. Detta sistnämnda inlägg torde mest af allt hafva inverkat på prästeståndet, ty redan samma dag, den 1 september, antogs förslaget oförändradt.³

I och med detta var betänkandet faktiskt bifallet af ständerna, ty i föreliggande fall utgjorde tre stånds samstämmiga mening riksdagens beslut. Detta förklarar, att ridderskapets och adelns protokoll för den 5 september, då frågan var före, endast innehåller följande kortfattade meddelande: »Som detta betänkande redan var bifallet af de andra trenne stånden, så kunde ridderskapet och adeln ej annat än jämväl lämna sitt bifall härtill.»⁴

Riksdagens skrifvelse, som den 12 september afgick till Kungl. Maj:t, innehöll på initiativ af bondeståndet en begäran, att prosten Ljungberg skulle tillerkännas de 2,000 daler, som utlofvats i premium för det bästa förslaget till kammarverkets förbättring.⁵ Samtidigt hade emellertid kamrera-

¹ Borgarståndets prot. (RA) 25 aug. 1743.

² Se ofvan sid. 57.

³ Prästeståndets prot. (RA) 22 aug.—8 sept. 1743.

⁴ Ad. prot. 1742—43, del 14, sid. 606.

⁵ Ständerna föreslogo dock, att endast 1,000 daler skulle genast utbetalas till Ljungberg, men den andra hälften ej förr än det projekterade

ren Jonas Törneman inlämnat en ansökan om samma belöning för sitt arbete om räntepersedlarnes sammansläende, som utkommit af trycket 1743. Rådet beslöt, att prosten Ljungberg genast skulle utbekomma 1,000 daler, men att återstoden skulle innehållas, tills kammarkollegium fått tillfälle att undersöka värdet af Törnemans tabeller.¹

Riksdagens ofvan omnämnda skrifvelse behandlades i rådet den 19 oktober 1743, den 24 och 31 januari samt den 22 mars 1744, vid hvilka tillfällen bref afgingo än till kammarkollegium och statskontoret och än till kammarkommisjonen med befallning om verkställighet af olika hithörande frågor. Kammarkollegium satte också genast i gång arbetet med den nya jordeboksmetoden.² Men redan under det följande året inträffade händelser, som skulle blifva ödesdigra för reformens framtida bestånd. För att klargöra hvilka dessa voro, blir det åter nödvändigt att göra en afvikning från ämnet.

Kriget hade lämnat efter sig stor oreda i rikets finanser, och den förvirring, som särskildt inträffade med myntväsendet, hotade att rubba alla förmögenhetsvärden och göra all enskild företagsamhet och hushållning osäker. De stora lån, som banken under de sista åren lämnat kronan, hade orsakat, att en stor mängd sedlar utkastats i rörelsen. Den dyrtid, som där-af blef följden, sammanhängde nära, enligt samtidens åskådning, äfven med ett annat faktum, nämligen växelkursens hastiga stegring. Sedlarnas värdefall åter orsakade, att dessa så mycket häftigare strömmade till banken, som snart måste förutse den stund, då medel skulle saknas att inväxla dem. Detta inträffade också i oktober 1745, då banken stängdes, på det att den icke genom hastigt öfverlopp af sina kreditorer skulle för mycket utblottas på plåtar och därigenom blifva föranlåten att på en gång infordra alla sina utlånta kapital, som det hette i den

sammansläendet och förkortade uppbördsmetoden kommit till verkställighet, som riksens ständer önska ju förr dess hellre ske måtte. Prosten Ljungberg skulle dessutom biträda kammarkollegium med reformens genomförande, dock utan särskild ersättning. Se härom Kungl. bref 22 mars 1744 och 3 dec. 1745.

¹ Jfr bondeståndets prot. (RA) 15 aug. 1743, sid. 526 och rådsprotokollet (inrikes civil) 31 jan. 1744, sid. 152. Törnemans arbete, som har följande titel: »Fem tabeller på räntepersedlars sammansläende af J. E. T.» (Sthlm 1743 in 4:o), går ut på att minska persedlarnes antal till endast tre, nämligen dagsverken, spannmål och penningar.

² Kam.-koll. och statskontorets skr. till orterna 11 och 12 dec. 1745.

kungliga kungörelsen härom.¹ Denna i och för sig nödvändiga åtgärd, som afsåg att förhindra penningvärdets fall, verkade helt naturligt motsatsen. Inflationen ökades i oförminskad grad ända fram till 1748, då man för en tid med tillhjälp af det beryktade växelkontoret lyckades nedpressa kursen.² År 1747 bildar alltså den dittills uppnådda höjdpunkten i den kurva, som utmärkte växelkursens stegring från 36 mark, som var pari, till 47,5 mark. Hvad denna ekonomiska kris betydde för den enskilde medborgaren, är icke svårt att föreställa sig. Denna stegring, säger Malmström,³ »utgjorde det ständiga ämnet för klagan af alla, som med inkomster bestämda i penningar eller kapitaler, utestående hos andra, sågo dessa dag från dag förlora i värde eller som funno alla beräkningar gäckade af de ständiga förändringarne i den allmänna värdemätaren». Denna klagan öfver de dyra tiderna bildar också bakgrunden till de allmänna besvär, som krigsbefälet framlade på 1746 års riksdag, och hvilka åsyftade att öfverändakasta det af 1743 års ständer fattade beslutet om skatteförenkling.

Krigsbefälet framhöll här bl. a., hurusom allmogen i alla tider haft skyldighet att utgöra sina räntor in natura. Indelningshafvarnes motsvarande rättighet att uppbära räntepersedlar, hvilken rätt Kungl. Maj:t på förutvarande riksdagar åtskilliga gånger bekräftat,⁴ hade nu blifvit dem fråntagen i en tid, som mer än andra utmärkte sig för ovanlig dyrt. Följden blef helt enkelt den, att krigsbefälet urståndsattes att bestrida sin utrustning i Kungl. Maj:ts och rikets tjänst. Ty om naturapersedlarne utgingo efter ett fixt pris, minskades räntan högst betydligt, isynnerhet »då varan, som nu på flera

¹ Kungl. Kung. 23 okt. 1745 (årstrycket); Malmström, a. a., 3, sid. 267—273; A. Montgomery, En studie i svensk valutapolitik vid midten af 1700-talet, sid. 256 och 259. På sid. 260 säger M. följande: »Stadgandet (1745) att sedlarne skulle till parivärde mottagas vid uppbörden, hade väl under denna tid med dess utsträckt naturahushållning ingen afgörande betydelse. Det ofvan skildrade förloppet af skatteförenklingens genomförande på 1743 års riksdag visar, att M:s uppfattning på denna punkt bör korrigeras.

² Se tabellen öfver medelkursen 1740—1755 i Montgomery, a. a., sid. 317. Intressant är att härmed jämföra den prisstatistiska undersökning, som finnes i K. Åmarks afhandling om Spannmålshandel och spannmålspolitik i Sverige 1719—1830 (1915), tab. 11, sid. 365. För perioden 1740—48 är det relativt höga importvarupris i förhållande till exportvarupris och för 1748—56 det motsatta förhållandet.

³ A. a., 3, sid. 393.

⁴ Som exempel anföras 1734 års res. på allmogens besvär, § 21 och 1737 års motsvarande res., § 56. Ang. dessa resolutioner se ofvan sid. 68 och 73.

orter kan visas, har stegrats till två- eller tredubbelt värde». Indelningshafvaren hade också under de två år, som reformen tillämpats, för sitt lufs uppehälle måst köpa tillbaka varorna af allmogen till detta höga pris. Den penningränta åter, han uppburit af indelningsbonden, utgjorde knappast hälften af varornas nuvarande värde, ty denna var uträknad efter markegång från början af 1700-talet, då det varit god tillgång på naturapersedlar, så att markegångspriset ej stått mycket högre än kronovärdet. 1743 års skatteförenkling innebar således en förlust för indelningshafvarne af ungefär halfva deras inkomst. Och icke heller såg det mycket hoppfullt ut för framtiden, »när man ser, hur allting det ena året efter det andra blir dyrare och dyrare, men däremot ingenting vill falla till förr vanligt pris». En återgång till naturasystemet var därför nödvändig, men dessutom ville krigsbefälet hafva skälig ersättning för hvad de sålunda måst lida under de två år, som förflutit efter räntepersedlarnes sammanslagning.

Krigsbefälets besvär blef omedelbart genom urskillningsdeputationen remitteradt till landt- och sjömiliteekonomideputationen. Innan denna haft tillfälle att behandla frågan, infann sig Olof Håkansson, som tydligen fått nys om att något vore i görningen, jämte vice talmannen Jan Persson, och androg, att »hans stånd kommit i erfarenhet, att hos deputationen skulle vara något före angående de indelta och till en viss penningsumma sammanslagna räntepersedlar, hvarför han blifvit anmodad att göra sig underrättad därom; samt i den händelse så vore, att då å hela ståndets vägnar förklara, att ståndet förmodar och förbehåller sig, att deputationen nu icke upptager och lägger handen vid en sak, som tillföre och vid sista riksdagen af rikets ständer redan är afgjord och efter Kungl. Maj:ts befallning äfven till verkställighet befordrad». Deputationen underrättade de bägge talmännen, att ett sådant mål verkligen inkommit, men att man ej haft tid att sysselsätta sig därmed i annan måtto, än att krigs- och kammarkollegii utlåtanden blifvit infordrade. Dessa hade just innevarande dag blifvit färdiga. Men som det alltså redan af ständerna blifvit ansedt såsom riksdagsärende, förklarade sig deputationen sannolikt icke kunna företaga annat än att afgifva sitt betänkande i vanlig ordning, men ville i hvarje fall först taga saken »i ett noga och mycket ömsint öfvervägande». Talmännen tackade å stån-

dets vägnar och aflägsnade sig, sedan de ännu en gång förnyat sitt yrkande.¹ Efter anmälan fingo därefter kaptenerna von Gertten och Wrång företräde och berättade sig vara sända af krigsbefälet för att å dess vägnar anhålla hos deputationen, att dess besvär om räntepersedlarne måtte blifva med det allra första afgjord och, om möjligt vore, redan nästkommande onsdag, så att detta ärende då kunde komma före i ståndets pleno. Deputationen afgaf äfven för krigsbefälets utskickade ungefär samma försäkran som nyss förut till bönderna, att den i detta ärendet »hvarken skulle spara möda till dess skyndsamma afhjälpande eller ömsint omtanke vid dess öfvervägande», hvarefter krigsbefälets representanter afträdde.

Dagen därpå eller den 2 december lät deputationen uppläsa krigs- och kammarkollegii betänkanden. Kammarkollegium kunde eller ville icke yttra sig i frågan, men krigskollegium påvisade i ett längre utlåtande de olägenheter för indelningsverket, som skatteförenklingen förde med sig.² Därefter föredrogs ett af landtutskottet uppsatt betänkande öfver räntepersedlarne, i hvilket det genomgående temat var tanken, att indelningsverket måste blifva orubbadt. Detta var för öfrigt enligt utskottets mening så mycket rimligare, som hvarken krigskollegium eller krigsbefälet eller ens allmogen blifvit hörda, innan den nu öfverklagade ständiga markegången blifvit allmänt kungjord till efterrättelse, hvilket utskottet för sin del fann vara behöfligt för att icke säga oundgängligt. I alla händelser ville utskottet hemställa, huruvida icke detta ärende vore af sådan beskaffenhet, att det förtjänade en närmare undersökning och utredning, hvarför det vore bäst, att en kammarkommission ånyo blef förordnad, som skulle tillse, huruvida icke någon jämkning mellan räntetagare och räntegifvare vore möjlig att genomföra. Detta gillades af landt- och sjömiliteiekonomideputationen, hvarefter dess betänkande den 6 december uppsattes i öfverensstämmelse med utskottets förslag.³

Detta betänkande inlämnades sedermera så godt som samtidigt i de tre högre stånden, men bondeståndet hade ännu den

¹ Landt- och sjömiliteiekonomideput. prot. (RA) 1 dec. 1746, sid. 82.

² Krigs- och kammarkollegii betänkanden 27 nov. 1746. Af Ad. prot. 17 dec. 1746 framgår, att äfven statskontoret blifvit hört i frågan.

³ Landt- och sjömiliteiekonomideput. betänkande 6 dec. 1746.

15 december ej fått taga del af detsamma. Olof Håkansson utsände därför en deputation af sex personer för att höra sig för hos de andra stånden och anhålla om att de icke måtte afgöra nämnda betänkande, förrän bönderna fått tid att inkomma med påminnelser i denna sak, »som dem så nära rör». Men allmogens utskickade blefvo ganska snävt behandlade, när de framförde sitt ärende hos ridderskapet och adeln. Landtmarskalken svarade, att han icke kunde påminna sig, om något dylikt betänkande vore inkommet från landt- och sjömilitedeputationen, och undvek därigenom att besvara bondeståndets anhållan.¹

Däremot hade landtmarskalken samtidigt i hemlighet gifvit tillfälle åt krigsbefälet att inlämna sina påminnelser öfver betänkandet, hvilka i samband med detta upplästes hos ridderskapet och adeln den 17 december.² Krigsbefälet förklarade sig här icke hafva något emot, att en kammarkommission tillsattes, som skulle grundligt utreda rättsförhållandet mellan räntegifvare och räntetagare, men, som en sådan undersökning säkerligen skulle draga ut på tiden, borde riksdagen först besluta, att indelningsverket som förut skulle blifva orubbadt. Efter uppläsningen utspann sig en liflig diskussion. Så godt som hela adelsståndet var öfverens med krigsbefälet, att den ständiga markegången borde upphävas. Flera talare framhöllo att, om de andra stånden ej ville gå med på denna ändring, borde ridderskapet och adeln yrka på att skatteförenkling i så fall också skulle genomföras för prästerskapet jämte alla öfriga räntetagare. Särskildt prästerna skulle nog därigenom »föras till närmare eftertanke i denna saken». Man enades

¹ Ad. prot. 1746, del 15, sid. 273.

² Se härom Ad. prot. 1746, del 15, sid. 278 ff. Äfven privata personer, i allmänhet tillhörande indelningshafvarnes krets, hade inlämnat sina memorial till ständerna rörande skatteförenklingen. Se t. ex. herr Conrad von Siegroths (Ad. prot., del 15, sid. 281), och kapten Ehrenborgs memorial (Ad. prot., del 16, sid. 430) m. fl. Auskultanten Paqualin inlämnade ett förslag till räntepersedlarnes sammansläende, som bifölls af ridderskapet och adeln den 9 dec. 1747, men som afslogs samma dag af präster och bönder. (Jfr kammar- och ekonomideput. betänkande öfver förslaget 8 dec. 1747). Landsstaten i Gäfleborgs län hade till riksdagen inlämnat ett memorial, hvori klagades öfver 1743 års skatteförenklingsreform (se härom sekr. utsk. extraktprot. 15 jan. 1747 samt Ad. prot. del 15, sid. 374). Äfven i den samtida-litteraturen förekomma uttalanden i skatteförenklingsfrågan. Se t. ex. Chr. Königs år 1746 utkomna Lärdomsöfning, Tom IV, D. 2, kap. 4, § 35, sid. 179—182, som söker utreda, »om utskylderna böra sättas i penningar eller persedlar». Jfr Tom II, kap. 9, §§ 4—13.

slutligen om att formulera ridderskapets och adelns beslut i ett extraktprotokoll, som skulle tillställas de öfriga stånden.

I detta protokoll framhölls, att som icke allenast Kungl. Maj:t och Kronan genom hufvudräsentornas sammansläende till en viss penningränta mycket skulle komma att lida, utan också krigsbefälet och alla indelningshafvarne på grund af den ständiga markegången förlora åtskilligt af sina årliga inkomster, »hvarigenom de göras oförmögna till Kungl. Maj:ts och rikets tjänst, icke till att förtiga, att högstsalig konung Carl XI både vid Guds hämnd och förbannelse förbjudit indelningsverkets rubbning och jämväl vid 1,000 dalers vite sådant förekomma velat, så finner ridderskapet och adeln för rättvist att för sin del förklara, att så väl med kronan behållna hemmansräntor som de indelta bör för innevarande år 1746 och allt framgent oförändradt blifva, såsom det var före 1742 års riksdag.»

Ridderskapet och adeln hade sålunda, som det varit att vänta, enhälligt anslutit sig till krigsbefälets yrkande. Det gällde nu att söka påverka de andra stånden i nyssnämnda riktning. Den politiska situationen hade emellertid undergått en viss förändring. Den från 1743 omtalade alliansen mellan borgare och bönder hade numera lämnat rum för en intressesmuts. I det stora hela kan nog ställningen mellan stånden vid början af 1746 års riksdag betecknas så, att adel och borgare stodo mot präster och bönder. Kampen stod med andra ord mellan hattar och mössor, hvilkas stridiga meningar allt skarpare framträdde och hotade att göra sig gällande äfven i de frågor, som i likhet med skatteförenklingen lågo vid sidan om de eljest partibildande ärendena.

Hvad först bondeståndet beträffar, hvilket i skatteförenklingsfrågan var krigsbefälets hufvudmotståndare, hade det under sin skicklige talman Olof Håkanssonssons ledning vid riksdagens början uppträdt med mycken kraft och sammanhållning. Bönderna hade dock från förra riksdagen behållit en vana vid själfsväld och en tillgänglighet för mutor och trakteringar, som förnedrade dem i det allmänna omdömet och delvis beröfvade dem de öfriga ståndens sympatier. En följd häraf blef, att de ånyo förvägrades inträde i sekreta utskottet.¹

Enigheten mellan präste- och bondeståndet hindrade emel-

¹ Malmström, a. a., 3, sid. 290 och 322.

lertid åtskilliga af adelspartiets planer, och det blef därför en uppgift för detta senare att med all makt söka söndra de bägge stånden från hvarandra. Man räknade också ut, att bönderna med tillhjälp af prästeståndet skulle kunna bibehålla öfvervikten i skatteförenklingsfrågan, ty om två stånd stannade mot två, skulle Kungl. Maj:ts föregående beslut uppenbarligen komma att bestå. Olof Håkansson var därför synnerligen mån om att bibehålla prästernas vänskap och förmådde vid upprepade tillfällen bondeståndet att bifalla af dem framställda önskemål. Några af adelsståndets partigångare, som skötte intrigspelet i bondeståndet, lyckades emellertid småningom genom mutor och föreställningar draga på sin sida åtskilliga bönder, af hvilka bildades ett oppositionsparti mot Olof Håkansson och hans anhängare. Bland annat hade man lyckats ingifva detta oppositionsparti en del åsikter, som man på förhand visste särskildt skulle förarga prästeståndet. Ett sådant af adeln utkastadt tvistefrö var ändringen af prästernas aflöningssätt. Och man fick snart höra bönder, som gingo omkring på krogarne och annorstädes samt berättade för hvem som ville höra på, att nu skulle det icke dröja länge, förrän bondeståndet låte indraga naturapersedlarne äfven för prästerskapet. Det skulle minsann gå lika lätt, som det gjorde, då det var fråga om krigsbefälet o. s. v. Slikt var tydligen ej ägnadt att stärka vänskapen mellan präste- och bondestånden, allra helst som det förstnämnda icke kunde veta, hur mycket sanning låg bakom de utspridda ryktena.¹ Oppositionspartiet bland bönderna ställde också till med oväsen och bråk i själfva ståndet. Man skrek och stampade med fötterna och sökte på allt sätt afbryta förhandlingarne.² Talmannen Olof Håkansson gjorde hvad han kunde för att afvärja det företrädesvis mot honom riktade angreppet. Den 27 september 1746 skickade han en deputation för att underrätta prästerna, att det utspridda ryktet, att bönderna skulle hafva för afsikt att äfven få prästerskapets inkomster sätta i en viss penningssumma, vore alldeles ogrundadt.³ Och genom att gå med på en del af oppositionspartiets fordringar lyckades han för en tid afstyra våldsamteterna inom ståndet.

¹ Att dessa icke heller förfelat sin verkan, framgår med all tydlighet af prästeståndets prot.

² Se härom Malmström, a. a., 3, sid 322—325.

³ Bondeståndets protokoll (RA) 27 sept. 1746.

Den 21 januari 1747 upplästes i bondeståndet landt- och sjömiliteieekonomideputationens betänkande öfver skatteförenklingen, hvilket genast afslogs, hvarvid talmannen föreslog, att svaret i likhet med ridderskapets och adelns skulle uppsättas i ett extraktprotokoll, »hvilket af hela ståndet med besynnerligt nöje gillades». Och betygade Bengt Olsson från Kronobergs län jämte några andra »deras fägnad däröfver, att berörda extraktprotokoll blifvit på karlavis och så allvarsamt uppsatt». Sekreteraren ville helst göra ändring i dessa nog så »allvarsamma ordasätt», då han icke ansåg sig utan fruktan för följderne kunna sätta sitt namn därunder, men han böjde sig, då han »förnam ståndet enhälligt vilja hafva det sådant».¹

De adliga partigångarne fortsatte emellertid att påverka oppositionsmännen inom bondeståndet. Dessa senare började också snart att på nytt utmärka sig genom fullständig likgiltighet för parlamentariska former. Det förekom ej sällan, att en riksdagsman hotade en annan med att »slå honom på truten», m. m. dylikt. Knuffningar och luggningar blefvo ofta signalen till verkliga bataljer inom ståndet, tills slutligen talmannen och några med honom, som icke fattats af den allmänna upphetsningen, lyckades i någon mån återställa ordningen. »Med en sådan frånvaro af parlamentarisk ordning och med tillhjälp af en sådan minoritet inom bondeståndet blef det icke omöjligt att förlama majoritetens benägenhet att göra ett med prästeståndet».²

I början af augusti 1747 kunde man också konstatera, att en kyligare stämning började göra sig gällande mellan bönder och präster. Olof Håkansson hade icke lyckats i sin sträfvan att till fullo upprätthålla och bevara samförståndet mellan de två stånden. Det var icke heller underligt, då han hade emot sig hela hattpartiets samlade makt, som icke skydde några medel, då det gällde att genomföra sina planer. Förtalets giftiga pilar hade nu, som så ofta annars, icke förfelat sin verkan, och bondehöfdingen hade icke till sitt förfogande samma smidiga verktyg som hans motståndare. Skulle något viktigare ärende företagas, måste han i de flesta fall utträtta det

¹ Bondeståndets prot. (RA) 1746—1747, sid. 52, 62, 79, 104, 108, 370, 388, 410, 444, 453, 492, 533, 540, 544, 604, 760, 1 098, 1 609, 1 798, 1 877 och 1 882.

² Malmström, a. a., 3, sid. 360.

själf, och det var för visso icke hans fel, att han icke förmådde räcka till på alla håll.

Äfven prosten Ljungberg lyckades krigsbefälet vinna öfver på sin sida. Denne hade på präste- och bondeståndens begäran vid riksdagens början författat en berättelse öfver skatteförenklingsarbetets fortgång, hvilken berättelse bönderna å sin sida funnit vara »så skickligt gjord», att den borde tryckas.¹ Den 31 januari 1747 fick man emellertid underrättelse om att censor librorum låtit hindra tryckningen af prosten Ljungbergs berättelse. Denne, som samtidigt i prästeståndet haft tillfälle att följa resultatet af den förtalskampanj, som adelspartiet satt i gång för att uppegga prästerna mot allmogen,² började småningom ana utgången af striden. Han kastade då plötsligt om, närmade sig krigsbefälet och erbjöd sig att sätta upp ett nytt projekt angående räntepersedlarne, hvilket mera öfverensstämde med indelningshafvarnes intressen. Det är svårt att afgöra, om detta sätt att vända kappan efter vinden berodde på en hastig förändring af öfvertygelse, eller om det stod i samband med en fruktan att icke utfå de 1,000 daler, han ännu hade att fordra af sitt premium. Man är dock snarare frestad att luta åt den senare åsikten, då man finner, att sedan krigsbefälet vunnit spelet, en ständernas skrifvelse omedelbart afgick till Kungl. Maj:t med anhållan om 2,000 daler s. m. för prosten Ljungbergs räkning.³ Hade denne icke sadlat om i rätt tid, finnes anledning förmoda, att någon dylik riksdagsskrifvelse aldrig hade utgått. Äfven i sitt stånd bidrog Ljungberg att göra propaganda för krigsbefälets intressen, hvilket naturligtvis i hög grad måste inverka på prästerskapets uppfattning, då han just varit den, som 1743 nominellt tagit initiativ till skatteförenklingen, och som själf i detalj utarbetat hela förslaget därtill.⁴

Då biskop Rhyzelius samtidigt framhöll, att en rubbning i indelningsverket skulle draga med sig svåra påföljder för både kronan och ecklesiastikstaterna, resolverade ståndet, att

¹ Bondeståndets prot. 26 nov. 1746.

² Så yttrade t. ex. biskop Kalsenius den 5 mars 1747 i prästeståndet, att om han å ena sidan betraktade allmogens gravation af naturapersedlarne och å andra sidan indelningsverkets ändring och rubbning, ansåg han för sin del faran af det senare vara större, »helst prästeståndet i annat fall ej heller torde äga någon säkerhet om sina löner och indelningar».

³ Riks. ständ. skr. till Kungl. Maj:t 14 dec. 1747.

⁴ Se prästeståndets prot. (RA) 5 sept. 1747.

en sådan rubbning icke finge ske. Ehuru prästerna redan i september voro öfverens om saken, dröjde det ända till den 20 november, förrän ståndet lyckades förmå sig att formellt afgöra saken. De hade då haft ärendet bordlagdt i nära ett år. Orsaken, hvarför prästerna hade så svårt att bestämma sig, låg naturligtvis däri, att de i det längsta ville undgå att stöta sig med bönderna, med hvilka de trots allt måste hålla samman för att i någon mån kunna bjuda spetsen åt det mäktiga hattpartiet. Att de slutligen gäfvo vika för adelns och krigsbefälets förenade påtryckningar, berodde på en hel serie af omständigheter, om hvilka i det föregående är taladt. På frågans utgång verkade också utan tvifvel den ovilja och det förakt, som bondeståndet ådragit sig genom laglöshet och korrupcion.¹

Prästeståndets extraktprotokoll den 20 november 1747, som för öfrigt var uppsatt och författadt af Ljungberg, antogs därefter utan vidare af adel och borgare, ehuru det i några detaljer afvek från landt- och sjömiliteiekonomideputationens betänkande och krigsbefälets memorial. Någon kammarkommission ansågs numera ej heller nödig.

I det föregående har borgarståndets förhållande till skatteförenklingsfrågan blott antydts. Därom är ej heller mycket att säga.² Det var i själfva verket tydligt för alla partier redan från början, att borgarståndet i denna fråga skulle följa ridderskapet och adeln. De hade allt för många intressen gemensamma, för att borgarne, endast för att göra bondeståndet till lags, skulle velat stöta sig med sin mäktiga bundsförvandt. Dock är det belysande för situationen, att, då borgarståndet slutligen sist af alla stånd den 7 december afgjorde frågan, det sände en särskild deputation till ridderskapet och adeln, som skulle omtala, att man nu i detta ärendet gått adeln till mötes, men att man samtidigt gjorde sig räkning på, att detta stånd visade sin tacksamhet tillbaka genom att omedelbart till borgarnes favör afgöra frågan om den finska allmogens seglationsfrihet, hvilket var en sak, som låg dessa varmt om hjärtat. För denna frågas lösning var det desto viktigare för borgarne att få det första ståndets medverkan, som frågan direkt

¹ Malmström a. a., 3, sid. 400.

² Borgarståndets prot. (RA) 1747, sid. 635, 667, 681, 697, 817, 824, 877, 962, 1394, 1472, 1535, 1556, 1613, 1661, 1742, 2230 och 2653.

stod i strid mot allmogens intressen, hvarför man kunde vara tämligen säker på ett afslag från bondeståndets sida. Landtmarskalken hälsade tillbaka och lofvade, att ridderskapet och adeln »med lika rättträdighet» skulle afgöra saken om finska seglationen som borgarståndets öfriga angelägenheter.¹

Den 14 december 1747 afgick ständernas skrifvelse till Kungl. Maj:t, som den 8 januari 1747 af trycket utgaf en »förklaring angående huru hädanefter bör förhållas med utgörandet af indelta och oindelta hemmansräntor.»² Denna förklaring, som i detalj öfverensstämmer med prästeståndets förut omtalade extraktprotokoll, innebar i det stora hela endast en tillbakagång till förhållandena före 1743 års riksdag. Hvad bondeståndet vunnit genom 1731 års ständerbeslut, nämligen de små persedlarnes sammanslagning å kronan behållna hemman, bibehölls alltså. Men som de kronan behållna hemmanen utgjorde en minoritet, kunde denna vinst alls ej jämföras med de fördelar, som bondeståndet erhållit vid 1743 års ständermöte tack vare sin talmans ansträngningar i förening med gynnsamma yttre omständigheter. Detta år bildade också i andra afseenden höjdpunkten för bondeståndets inflytande vid riksdagarne. Men bönderna visade sig under medgångens dagar icke innehafva den politiska mognad och sans, som kunde göra dem berättigade till full likställighet med de andra stånden. När den oroliga stämningen från krigsåren lagt sig, blefvo de därför åter tillbakaträngda till den mera blygsamma ställning, de innehaft alltsedan 1719. Det är icke utan sitt intresse att sätta skatteförenklingsfrågan i relation till denna bondeståndets utveckling, ty nämnda fråga har ända dittills visat sig vara en tämligen säker gradmätare, med hvilken man kunnat afläsa den makt och betydighet, som bondeståndet vid skilda tidpunkter lyckats förskaffa sig vid frihetstidens riksdagar.

* * *

Sekreta utskottet hade vid 1746—47 års riksdag genom bref till Kungl. Maj:t begärt, att en kommission skulle förord-

¹ Ad. prot. 1746—47, del 17, sid. 252.

² Jfr Kungl. Förordn. 8 juni 1748, § 6, ang. hur kol, järn och malm böra utgöras. Dito 8 aug. 1748, § 2, ang. leverering in natura samt Kungl. Resol. på krigsbefälets besvär s. å, § 13, ang. hjälpedagsverken.

nas, som skulle utarbета förslag till hela statsverkets förkortande genom sysslors indragande ö. dyl.¹ Denna »kommission angående ärendenas förkortning och skyndsammare behandling», som dess officiella titel ursprungligen löd, tillsattes af Kungl. Maj:t den 23 januari 1750.² Ett af de första ärenden, som blef föremål för kommissionens uppmärksamhet, var »myckenheten af de årliga räntepersedlarne samt deras underliga och olika förvandling». År 1754 förelåg i tryck förkortningskommissionens vidlyftiga projekt »till mera korthets och redighets vinnande i kronans räkenskaper och kammarverk». Det hufvudsakliga innehållet var i korthet följande.

Åtskilliga räntepersedlar, som af ålder blifvit betalda efter ett visst och oföränderligt penningvärde, skulle sammanslås och i jordeboken utföras i en enda summa. Äfven af öfriga persedlar funnos emellertid sådana, som hvarken kronan eller indelningshafvaren kunde behöfva eller de skattskyldige utgöra utan att själfva köpa dem. Dylika persedlar borde urskiljas och, beräknade efter ett medelpris för ond och god tid, med den öfriga penningräntan sammanslås. Då varornas pris på grund af penningvärdets fallande tendens blifvit högre än förut, och denna stegring för framtiden syntes komma att fortsätta, skulle ett i ond och god tid fastställt persedelvärde småningom lända kronan och indelningshafvarne till men. Däremot hade det visat sig, att de olika persedlarne sinsemellan bibehållit sin gamla proportion. Kommissionen fann det därför vara bäst, att de många små persedlarne efter den proportion, äldre och nyare jordeböcker utvisade, förvandlades till några få hufvudräntor, som af de olika hemmanen bekvämligast kunde utgöras. Äfven dagsverken skulle under vissa omständigheter kunna förvandlas till en penningränta.

Detta projekt, emot hvilket framställdes åtskilliga anmärkningar, som kommissionen i sin tur vederlade, ingafs vid

¹ Sekr. utsk. skr. till Kungl. Maj:t 12 dec. 1747.

² Medlemmarne i *förkortningskommissionen* voro år 1750: H. A. Gyllenborg, A. A. von Stierman, A. Mörner, S. Ehrencrona, G. Palmfelt, G. Bonde, J. Robeck, L. Holmer, C. Hårleman, G. S. Ruuth, H. Urlander, D. Lundmarck och B. G. Bergman. Som sekreterare fungerade A. M. Sahlstedt. Kommissionens bevarade arkiv finnes i RA. Konceptprotokoll 1753—54 samt andra handlingar. Bref till Kungl. Maj:t 20 febr. 1750—20 dec. 1756. Jfr S. Matz, Om underdomarens materiella processledning i svensk ordinär civilprocess (Ak. afh. 1919), sid. 61.

1755 års riksdag för att af ständerna tagas i öfvervägande. Efter vanligheten kom ärendet först att behandlas af kammar-, ekonomi- och kommersdeputationen, som genom extraktprotokolls öfversändande till sekreta utskottet den 3 februari 1756 begärt att få del af förkortningskommissionens förslag. Sekreta utskottet kunde visserligen ej afslå deputationens begäran att erhålla förslaget, men hade helst velat behålla ärendet för egen del. Och ehuru ständerna i instruktionen för sekreta utskottet uttryckligen hade förbjudit detsamma att befatta sig med något, som »rörde tillökning i tull, accis och andra pålagor», lät utskottet genom en af sina medlemmar en månad därefter väcka motion om att återtaga förslaget om räntepersedlarne, »som mycket nära torde röra sekreta utskottets göromål», jämte de påminnelser, som deputationen under tiden antogs hafva hunnit utarbета. Detta beviljades också sedermera af de tre högre stånden. Sekreta utskottet kom alltså att i denna fråga inkräkta på kammar-, ekonomi- och kommersdeputationens område.

Som bekant var sekretessen ett af hattarnes viktigaste kampmedel. »Det var liksom en naturnödvändighet», säger Malmström,¹ »att sekreta utskottet under hattarnes välde skulle göra inkräktningar». Hvad detta betydde för skatteförenklingsfrågan är lätt att inse. Bönderna fingo icke längre vara med och utreda en fråga, hvilken för dem var af så stor betydelse. Att sekreta utskottets förslag sedermera passerade stånden betydde föga, ty praktiskt taget var frågan då oftast afgjord, enär de tre högre stånden ytterst sällan frångingo ett af utskottet fattadt beslut.

Det var emellertid icke endast i behandlingen af förkortningskommissionens projekt, som sekreta utskottet öfvertog en af kammar-, ekonomi- och kommersdeputationens funktioner. Detta betydde kanske för ögonblicket mindre, då ju deputationen för denna gång till en början dock fått taga del af ärendet. Viktigare var, att statsdeputationen, redan innan frågan om sekreta utskottets maktbefogenhet i kameralfrågor någonsin varit före, af egen drift tog initiativ rörande ett annat ärende, som intimt sammanhänge med det ofvan omnämnda projektet. Statsdeputationens protokoll för den 22 januari 1756 förmåler nämligen, att deputationen, under en diskussion

¹ A. a., 4, sid. 266.

om hur kronans inkomster skulle kunna ökas, kommit att tänka på, hurusom den ständiga markegång, som blifvit fixerad med tillhjälp af taxor, hämtade från 1600-talets slut och början af 1700-talet, numera vore oskäligt låg till följd af penningvärdets fall. Sedan ett från kammarkollegium infordradt utlåtande i frågan kommit deputationen till handa, erfor man också, att kronan genom den ständiga markegången på de små persedlarne årligen förlorade omkring en tunna guld. Indelningshafvarne hade alldeles sluppit ifrån denna förlust, om man bortsåge från 1743 års skatteförenklingsbeslut, som likaledes varit kronan till men. Kronan borde i detta fall icke hafva det sämre ställt än indelningshafvarne. Att 1731 års skatteförenklingsbeslut icke heller innebar något verkligt förkortande af räkenskaperna, hvilket tydligen varit afsedt, framgick enligt deputationens åsikt af riksens ständers bref den 12 september 1743, där man uttryckligen såsom ett af hufvudskälen till den föreslagna reformen förebar, att 1731 års beslut icke, åtminstone ej i tillräcklig grad, fört med sig den förbättring af kammarverket, som ursprungligen varit åsyftad. Då nu 1731 års ständiga markegång uppenbarligen icke var till fördel för kronan och icke heller innebar någon afsevärd förkortning af dess räkenskaper samt dessutom utgjorde en orättvis olikhet i beskattningsafseende indelta och oindelta hemman emellan, föreslog statsdeputationen, att årlig markegång skulle införas öfverallt enligt det gamla sättet. Domprosten Ljungberg, som äfven var närvarande, hade enligt protokollet ej heller något att invända däremot.

Den 5 juni gillade sekreta utskottet in pleno statsdeputationens förslag, hvarefter detsamma förelades stånden till ompröfning. Därvid synes man ej ens brytt sig om att delgifva bondeståndet förslaget, förrän de tre högre stånden redan fattat beslut i frågan.¹ Oaktadt det då redan var för sent, sände bondeståndet, som saknade kännedom därom, genast en deputation till de öfriga stånden och anhöll, att något afgörande icke skulle träffas, förrän bönderna fått tillfälle att inkomma med sina påminnelser. Dessa sammanfattades också senare i ett extraktprotokoll. Häri invände bondeståndet, att någon klagan öfver olikhet i utskylderna icke försports från den indelta

¹ Jfr bondeståndets prot. 21 juni och de tre högre ståndens prot. 15 juni 1756. Se äfven Malmström, a. a., 4, sid. 265.

allmogen, som ingalunda missunnade den oindelta denna lättnad i skatternas utgörande, utan tvärtom önskade att själf blifva delaktig af samma förmån.¹

Men hvarken dessa invändningar eller åberopandet af de skäl, som ständerna 1731 ansett tala för en ständig markegång, hjälpte det minsta. De öfriga stånden förklarade sig i oktober vilja förblifva vid sina förut fattade beslut, och den 15 december 1756 utkom »Kungl. Maj:ts förklaring och påbud angående de oindelta hemmansräntornas såväl som öke- och hjälpedagsverkens² utgörande efter årliga markegången». Detta stadgande skulle enligt sin lydelse gälla, tills något annat lämpligare sätt till räntepersedlarnes förvandling i allmänhet kunde utfinnas, än 1731 års ständiga markegång befunnits vara. Skatteförenklingen var emellertid härmed faktiskt undanskjuten för ett århundrade.

Under tiden hade sekreta utskottet afgifvit sitt betänkande öfver förkortningskommissionens projekt, hvarvid utskottet i hufvudsak anslöt sig till det utlåtande, som kammar-, ekonomi- och kommersdeputationen tidigare låtit utarbета. Förslaget gick här ut på att tillsätta en särskild kammar- och ekonomideputation, som skulle å ständernas vägnar mellan riksdagarna undersöka »ej allenast kammarverkets sjukdomar utan också deras botemedel».³ Ridderskapet och adeln, som yttrade sig häröfver, fann det vara mindre betänkligt att tillsätta en kunglig kommission, och härtill anslöto sig borgare och präster.⁴ Riksdagens skrifvelse, som den 21 oktober afgick till Kungl. Maj:t, förordade alltså tillsättandet af en kommission till kammarverkets förbättring. Förkortningskommissionen, kammarkollegium jämte andra såväl institutioner som privatpersoner hade visserligen inlämnat åtskilliga förslag i detta ämne, men huru gärna än ständerna velat utvälja det bästa däraf för att kunna öfverlämna det till Kungl. Maj:t, hade de dock »för många viktiga orsaker ansett rådligare att därmed tills vidare innehålla och någon ändring i kammarverket emel-

¹ Ännu vid samma års riksdag hade allmogen begärt en »ständig och dräglig markegång» på småpersedlarna. Se allmogens besvär vid 1756 års riksdag, § 1.

² Jfr Res. på krigsbefälets besvär 1752, §§ 19 och 22.

³ Kammar-, ekonomi- och kommersdeputationens betänkande 3 sept. 1756. Jfr sekreta utskottets extraktprot. 7 sept. 1756.

⁴ Prästeståndets prot. 6 okt. 1756 samt borgarståndets prot. 9 okt. s. å.

lertid icke införa, innan man bliver öfvertygad, att den verkliga åstadkommer den redighet, som berörda verk nu saknar».

Beträffande särskildt förkortningskommissionens projekt framhölls, att det egentligen endast rörde sig om räntepersedlarnes sammansläende, hvilken reform visserligen vore nyttig, men ej tillräcklig för att ensam åstadkomma den åsyftade förbättringen af kammarverket. Den af 1756 års ständer förordade kommissionen skulle få till uppgift att i sammanhang med öfriga reformer, som kunde pröfvas nödiga till kammarverkets förbättring, äfven undersöka den af förkortningskommissionen föreslagna.¹

Samtidigt som skatteförenklingsreformen för riket i sin helhet genom 1756 års beslut upphäufdes för en lång tid framåt, infördes reformen på nytt i en viss landsända, nämligen Västerbottens län.² Här hade, som ofvan påvisats, 1718 års jordeboksmetod kommit att gälla ända fram till 1756 års riksdag, då kammarkollegium i sin relation (§ 8) hemställde, att nyssnämnda metod skulle upphöra från och med nästa år, men att i stället en hel del småpersedlar skulle få utbytas mot endast trenne titlar, nämligen penningar, smör och korn, hvilken hemställan af ständerna beviljades den 21 oktober 1756, hvarefter den af Kungl. Maj:t den 3 mars 1757 till efterrättelse fastställdes.³

Ett hithörande spörsmål, som också afgjordes på 1756 års riksdag, var frågan om tiondesättning. Genom 1723 års ständerbeslut hade, som vi erinra oss, kammarkollegium fått i uppdrag att infordra upplysningar från länen angående möjligheten att införa en viss tiondesättning öfver hela riket. Sedan landshöfdingarne i ärendet hört allmogens fullmäktige i hvarje län, kunde kammarkollegium på 1726—27 års riksdag framlägga resultaten af denna sin verksamhet. Det framgick häraf, att man kunde indela länen i tre kategorier: 1) de, som önskade förblifva vid sin förra tiondesättning, 2) de, som icke förut haft, men numera åstundade tiondesättning och 3) de, som ville förblifva vid det gamla systemet

¹ Jfr Riksdagstidningar 1756, sid. 403—404.

² Jag bortser naturligtvis här från förhållandena i Skåne, Blekinge, Bohuslän, Jämtland och Härjedalen, där fullständig skatteförenkling fortfarande var gällande. Se härom Hist. Tidskr. för Skåneland, Bd 7, sid. 248.

³ Kungl. bref 3 mars 1757 till krigs- och kam.-koll. Se ofvan sid. 66, not 2. Jfr Falkman, Orternas undervisningar (1860), sid. 123 samt Hülphers, Västerbotten, sid. 14, hvars uppgifter dock icke äro fullt korrekta.

med räkning på åkern efter skyltal. Till den första gruppen hörde Skaraborgs, Åbo och Björneborgs, Kronobergs, Jönköpings, Södermanlands, Älfsborgs och Kalmar län med Öland, Göteborgs och Bohuslän samt delar af Östergötland. Till den andra gruppen räknades Upsala och Stockholms län samt Åland och delar af Västmanland. Vidare önskade Närke och Värmland med Lerbäck och Leke bergslagen (men icke den öfriga bergslagen) få sin tionde fastställd efter en viss metod, som nyligen föreslagits af kammarkollegium.¹ Detsamma var också förhållandet med Halland, Gästrikland och Hälsingland samt Malmöhus län, hvilket sistnämnda dock redan under Carl XI:s regering erhållit tiondesättning. Till den tredje gruppen hörde däremot Kristianstads, Kymmene-gårds och Nyslotts, Nylands och Tavastehus' samt Kopparbergs län, Medelpad, Jämtland, Österbotten, Västerbotten, Ångermanland och Blekinge samt slutligen Salbergs län, Vadstena län och bergslagerna med undantag af Lerbäck och Leke bergslagen. Från Gottland förelåg icke någon upplysning om allmogens önskningsar.²

Enligt riksdagens förut uttalade principer kunde tiondesättning ej påtvingas de orter, som, enligt hvad ofvan meddelats, icke önskade någon sådan. Men man tillade, att denna kategori med afseende på tiondespannmålen icke kunde räkna sig till godo 1723 års ofvan berörda förordning, som vid missväxtår stadgade en lösningsrätt för allmogen å behållna och indelta hemman efter fem daler s. m. för tunnan. Om icke föreställningar i saken hjälpte, ansågo ständerna, att detta förbud för framtiden skulle utgöra en press på tiondegifvarne i åsyftad riktning. 1727 års kungliga bref angående tionden,³ hvilket tillkom med anledning af riksdagens skrifvelse den 2 augusti s. å., och hvilket ytterligare bekräftades genom en resolution på allmogens besvär 1734 (§ 4), fastslog de allmänna grundsatserna för den tiondesättning, som hädanefter kunde komma till stånd. Hemmanens utsäde och jordmån skulle härvidlag i första rummet tagas i betraktande, men om detta icke läte sig göra, skulle landshöfdingen i stället taga

¹ Ang. tiondesättningen i Närke—Värmland, se riksdagens skr. till Kungl. Maj:t 17 juni 1731 jämte Kungl. bref 10 aug. s. å.

² Svenska riksdagsakter, Ser. II, 2, sid. 286.

³ Kungl. bref 17 aug. 1727. Jfr Sanning och nöje (1780), sid. 368 samt v. Bonsdorff, Storfurstendömet Finlands kamerallagfarenhet, I (1833), sid. 414.

till utgångspunkt ett medium af nio års tiondelängder af god, medelmåttig och förfelad årsväxt. Hvarje förslag till tiondesättning måste först underkastas kammarkollegii approbation samt riksdagens pröfning, innan det kunde fastställas af Kungl. Maj:t. Äldre tiondesättningar fingo icke rubbas,¹ men om det kunde bevisas, att kronan, indelningshafvaren eller allmogen därigenom lede alltför stor orätt, kunde en jämkning äga rum. Slutligen inskräptes, att på de orter, där kronotionden var indelt eller anslagen åt vissa institutioner, skulle det äfven ankomma på tiondetagarnes bifall, om tiondesättning kunde äga rum eller ej.

1727 års metod visade sig dock på längden vara en ganska osäker måttstock, åtminstone om nio års tiondelängder enbart toges till grund, ty årsväxten var i hög grad beroende af åbons arbetsamhet och idoghet. Riksens ständer beslöto därför på 1756 års riksdag, att i stället hemmanens jordmån, åker och ängs naturliga beskaffenhet, bördighet och utsäde skulle ånyo blifva enda utgångspunkten vid tiondesättningarnes fastställande. Och landshöfdingarne i de län, där tiondesättning ännu ej var avslutad, fingo befallning att »med all flit påyrka», att öfverenskommelser mellan tiondegifvare och tiondetagare så snart som möjligt skulle komma till stånd.²

¹ Detta stadfästes senare vid upprepade tillfällen. Se t. ex. Kungl. bref 10 juli 1739 samt Res. på allmogens besvär 1748, § 76.

² Riks. ständ. skr. till Kungl. Maj:t 21 okt. 1756. Kungl. bref till Kam.-koll. 11 nov. 1756. Jfr Riksdagstidningar 1756, sid. 378—379, Sanning och nöje, sid. 367, v. Bonsdorff, a. a., I, sid. 415 och Rabenius, Om tionden (Ak. afh. 1853), sid. 73—74.

Den svenska jordbeskattningens historia under det adertonde århundradet med särskild hänsyn till den s. k. skatteförenklingsfrågan.

AF

JAN ERIC ALMQUIST.

II

(1757—1800.)

1700-talets senare hälft kan i beskattningshänseende ej utan skäl kallas en projektperiod. Tiden var full af djärfva uppslag och stora tankar. Såväl ämbetsverk som privatpersoner täflade om att framkomma med nya idéer. Det ena initiativet aflöste det andra inom förvaltningens olika grenar särskildt efter 1772. De reformsträfvanden, som gjorde sig gällande inom jordbeskattningens område, ledo dock alla af ett gemensamt fel; de blefvo sällan eller aldrig slutförda. Oftast stannade de på papperet som förslag, och äfven om de accepterades af den högsta regeringsmakten, var det klenst bestämdt med verkställigheten. Vare sig detta berodde på idéernas egen beskaffenhet eller på en viss slapphet i själfva tidsandan, alltnog icke ett enda af de många projekt till skatteförenkling, som framträdde under denna period, kom att leda till något verkligt positivt resultat eller skulle i någon mån blifva fruktbringande för jordbeskattningens vidare utveckling.

Den 27 april 1757 tillsattes den kommission, som på föranstaltande af 1756 års ständer hade fått i uppdrag att utreda grunderna till den vidlyftighet, som genomgick hela kammarverket, samt uppgöra förslag till en allmän förbättring af detsamma. Till skillnad från andra likartade kom-

missioner har denna blifvit kallad *jordeboksförkortningskommissionen*.¹ Ordförande blef presidenten i kammarkollegium Carl Fredrik von Höpken, och bland medlemmarne må särskildt nämnas den bekante kameralisten (sedermera kammarrådet) Anders Botin och den kände politikern friherre Carl Fredrik Pechlin.² Som sekreterare fungerade Johan Hyllengren, som några år senare utgaf ett »förslag till räntepersedlarnes sammansläende och jordebokens förkortande», hvarom mera nedan.³

Den 12 december 1760 var jordeboksförkortningskommissionen färdig med sitt utlåtande och aflämnade samma dag till Kungl. Maj:t en diger »berättelse rörande svenska kammarverkets förbättrande», hvilken af Kungl. Maj:t omedelbart remitterades till ständerna. I positivt afseende innehöll utredningen synnerligen litet. Kommissionen hade nämligen »så mycket mindre vågat tänka på något förslag, hvarigenom själfva grunden till hela svenska kammarverket måtte hjälpas och förnyas, som hela indelningsverket däri genom torde rubbas, indelningshafvaren blifva missnöjd och de skattdragande misstro en sådan förbättring såsom en skadlig nyhet». I den något senare utarbetade riksdagsrelationen frambars en slags motivering, som innehöll, att kommissionen icke ansett sig böra våga tid och arbete på att utfinna något förslag till räntepersedlarnes sammansläende, emedan ett sådant, om än nyttigt för allmänheten, skulle häfva rättigheter, grundade i häfd, lag och privilegier. De gamla stötestenarne lågo tydligen fortfarande i vägen för skatteförenklingsfrågans slutliga lösning.⁴ Däremot ansåg

¹ I samtida handlingar förekomma äfven benämningarne kammarkommissionen och förkortningskommissionen.

² Medlemmarne i *jordeboksförkortningskommissionen* voro följande:

C. F. von Höpken 1757 ¹⁸ / ₅ —1766.	C. Ehrensvärd 1757 ¹⁸ / ₅ —s. å. ⁶ / ₁₂ .
S. von Stockenström 1757 ¹⁸ / ₅ —1766.	J. J. Torpadius 1757 ¹⁸ / ₅ —s. å. ⁶ / ₁₂ .
C. Wirell (adl. Lagerstråle) 1757 ¹⁸ / ₅ —1766.	C. F. Pechlin 1757 ⁶ / ₁₂ —1766.
	O. Arenander 1757 ⁶ / ₁₂ —1766.
C. W. Iserhielm 1757 ¹⁸ / ₅ —1766.	S. Stillman 1763 ²⁰ / ₁ —1766.
L. Holmcreutz 1757 ¹⁸ / ₅ —1766.	J. W. Liljestråle 1763 ²³ / ₁ —1766.
F. Ridderstolpe 1757 ¹⁸ / ₅ —1766.	S. Sandel (adl. Sandels) 1763 ²⁰ / ₁ —1766.
A. (af) Botin 1757 ¹⁸ / ₅ —1766.	
P. Wattrang 1757 ¹⁸ / ₅ —1766.	

³ Jordeboksförkortningskommissionens arkiv förvaras i kam-koll. andra arkivkontor (protokoll 1757 ¹⁸/₅—1764 ³/₇, koncept och inkomna skrivelser); i riksarkivet finnas bref till Kungl. Maj:t 1757 ²⁰/₁₁ och 1762 ¹⁵/₁₂.

⁴ Skatteförenklingsfrågan var ungefär samtidigt föremål för behandling af landtmäteridirektören E. O. Runeberg i hans år 1761 utkomna »Tan-

kommissionen, att man borde göra ett sammandrag af alla till kammarverket hörande stadgar och förordningar, hvar efter dessa i sin tur skulle sammanarbetas till en särskild kammarlag, en *jus camerale*. I 1734 års lag hade nämligen alla ekonomi- och politiförordningar uteslutits, emedan de ansågos »efter förefallande omständigheter . . . mera förändring vara underkastade».¹ Olägenheten häraf hade emellertid icke dröjt att visa sig, och redan vid 1739 års riksdag hade ständerna den 18 april hos Kungl. Maj:t anhållit, »att en samling måtte ske af alla de till kammarverket hörande kungliga resolutioner och reskripter». Yrkandet fick likväl då ingen annan påföljd, än att det gaf uppslag till Botins arbete om svenska hemman och jordagods, hvars första och andra delar utkommit af trycket 1755 och 1756. Jordboksförkortningskommissionen upptog nu denna tanke på nytt och föreslog, att alla kamerala förordningar skulle sammanföras och sammanarbetas efter en viss metod för att utgöra den grund, på hvilken själfva lagen sedermera kunde byggas. Kommissionens medlemmar hade sinsemellan uppdelat arbetet på fyra olika afdelningar nämligen 1) bestämmelserna om själfva *jorden*, såsom varande »grunden till kronans räntor och de med hemman och jordagods följande besvär och skyldigheter», 2) en beskrifning af *räntorna*, »deras beskaffenhet, fördelning och uppbörd», 3) ett sammanförande af »alla öfriga med hemman och jordagods följande *skyldigheter*, såsom allmänna byggnader, rustning, rotering, rusttjänst, inkvartering, gårdar, skjutsningar, salpetersjuderi m. m.» samt slutligen 4) en redogörelse för *den kamerala rätttegången*. Kommissionen hade redan uppsatt det första utkastet till planen, och resultatet af detta arbete medskickades till påseende såsom bilaga till utlåtandet.

kar om et rätt kammar- och skattläggningsverk». Runeberg fann det skadligt, att räntorna skulle förändras efter den årliga markegången, ty i onda år fick bonden härigenom betala mer än vanligt, i stället för tvärtom som det borde vara. »Kammarverket lägger råga uppå naturens olycksmått», utropar författaren. Ständiga markegångar voro dock äfven till skada antingen för räntegifvaren eller räntetagaren, ty antingen sattes räntan för högt eller för lågt. Lösningen af problemet ansåg Runeberg vara, »att genom utskjeppningshjälp befordra afsättning på spannmål och hålla matvaror vid ett stadigt pris». Räntepersedlarne borde sammanslås till ett fåtal hufvudpersedlar, t. ex. spannmål, kött och fisk, ehuru de naturligtvis borde kunna utbytas för de orter, som saknade nämnda varor.

¹ Jfr Hj. Westring, Om revisionen av vår allmänna lag (Svensk juristtidning 1919, sid. 78).

Riksens ständer gillade förslaget den 21 juni 1762, då en skrifvelse afgick till Kungl. Maj:t, hvari begärdes, att kommissionen »måtte ytterligare uti sitt påbörjade arbete fortfara».¹ I samma bref berömdes Anders Botin för sin beskrifning om svenska hemman och jordagods, och det bestämdes, att han därför skulle erhålla samma belöning, som förut tilldelats prosten Ljungberg vid 1746—47 års riksdag.²

Jordeboksförkortningskommissionen skulle alltså fortsätta med sitt arbete att hopsamla material till den föreslagna kammarlagen. Emellertid finner man bl. a. af kommissionens protokoll, att dess verksamhet småningom aftagit. Ända till midten af 1764 hafva sammanträdena bevisats i någorlunda jämn följd, men efter denna tid förekomma de alltmer sporadiskt. Denna iakttagelse bestyrkes af kommissionens riksdagsrelation 1766, som äfven innehåller en förklaring af orsakerna till dess ringa arbetsförmåga. Här framhölls nämligen bl. a., att kommissionen icke »med den drift som vederbort» kunnat fortsätta sin verksamhet, men detta berodde närmast på att »dess ledamöter merendels bekläda andra tränga ämbeten och sysslor på stat, hvilka för kommissionens arbete icke på något sätt få eftersättas». Räkenskapsutskottet, som vid riksdagen fått i uppdrag att behandla relationen, fann sig med anledning häraf föranlåten att förelägga kommissionen tvenne frågor till omedelbart besvarande: 1) huruvida kommissionen trots oförmälda hinder såge sig i stånd att afsluta sitt arbete till nästa riksdag, 2) hvilka medel och utvägar kommissionen i annat fall ansåge för tjänligast att vidtaga.³

Kommissionen underströk i sin svarsskrifvelse den 12 augusti 1766 än ytterligare behovet af en särskild kammarlag. »Allmänhetens ofta gjorda klagan öfver kammarverkets vidlyftighet och orediga sammanhang skulle härigenom till stor del upphöra», när hvar och en genom detta lagverk

¹ Riks. ständ. skr. 21 juni 1762 (RA), Tom II, sid. 361.

² Se ofvan I, sid. 92. Botins belöning utgick enligt 1741 års förordning med 2000 daler. Han blef dessutom utnämnd till kammarråd. Ett egenhändigt utkast till tredje delen af Botins ofvannämnda arbete befinner sig i Kungl. bibliotekets handskriftssamling. Enligt en anteckning är det författadt omkring 1760.

³ 1766 års utskottshandlingar (RA), Tom 87, sid. 979.

blefve underrättad om dess rätta beskaffenhet. De upplysningar, som nu voro så svåra att erhålla, emedan de funnos strödda i en mängd olika förordningar, kungl. bref och resolutioner, skulle nämligen här »i korthet, ordning och tydlighet blifva så sammansatta, att hvar svensk undersåte där-efter hade tillfälle att se, skärskåda och känna sina rättigheter och veta sina skyldigheter. Jus camerale vore med skäl icke mindre nyttig och angelägen än den allmänna lagen eller jus civile». Beträffande räkenskapsutskottets frågor måste kommissionens ledamöter svara, att det på grund af andra ämbetsplikter vore dem alldeles omöjligt att inom rimlig tid afsluta arbetet. Ej heller hade de några råd att gifva med afseende på de åtgärder, som i saken lämpligast borde vidtagas.

Ärendet fick därför för ögonblicket förfalla, och ständerna nöjde sig med att utlofva en belöning af 200 riksdaler specie för den, som kunde utarbета ett antagligt projekt till kammarlag, som skulle innefatta »alla de intill och med denna riksdag utkomna oförändrade förordningar» rörande kammarverket.¹ I trots häraf hade dock ingen inkommit med något sådant projekt, då riksdagen på nytt sammanträdde 1769. Ständerna togo saken i öfvervägande, och det beslöts, att man skulle uppdraga åt landtmätaren Adolf Modéer att utarbета lagförslaget. Sedan denne på förfrågan förklarat sig villig härtill, afsändes en skrivelse till Kungl. Maj:t, hvori Modéer rekommenderades såsom lämplig för nämnda uppdrag. Lagkommissionen, framhölls det vidare, borde samtidigt erhålla befallning att bestämma det arvode, som man kunde pröfva skäligt att utlofva för arbetets fullgörande.² Skrifvelsen upplästes i rådet den 13 februari 1770, hvarefter den omedelbart befordrades till verkställighet.

Adolf Modéer började först att utarbета kamerallagen i vanlig lagstil med balkindelning (kammar- och räkenskapsbalkar). Enligt Kungl. Maj:ts instruktion skulle han

¹ Att problemets lösning ansågs vara af synnerlig vikt och betydelse visar bl. a., att kungörelsen om belöningen intogs i »förordningen till befrämjande af lagarnes behöriga verkställighet den 12 nov. 1766», hvilken förordning af samtiden betraktades hafva giltighet af grundlag. Härom se E. Hildebrand, Statsförfattningens historiska utveckling (1896), sid. 440.

² Riks. ständ. skr. till Kungl. Maj:t 30 jan. 1770 (RA), Tom. I, sid. 146.

hvarje kvartal uppvisa sitt arbete för lagkommissionen, då han samtidigt skulle uppbära sitt arvode. Lagkommissionen anhöll emellertid redan den 17 november 1770 i skrifvelse till Kungl. Maj:t, att planen för arbetet borde ändras. I stället för lagstil borde den historiska metoden tillämpas. Meningen synes hafva varit, att Modéer skulle göra en historisk utredning om hela kammarverket ungefär på samma sätt som Botin utarbetat sin bok om svenska hemman och jordagods. För vinnande af en fullständig kunskap om kammarverket var det nämligen nödvändigt, framhöll lagkommissionen, att först göra sig underrättad om alla äldre kammarförordningar, »eftersom de innehålla mycket, som ännu till efterlefnad länder, men icke i de senare igenfinnas». Genom att jämföra dessa äldre förordningar med senare af samma slag erhöi man också upplysning om hvari de förändringar bestodo, som tillkommit vid olika tillfällen. Lagkommissionen fann sålunda den historiska metoden »både nyttigare och redigare». Och hvad Modéers sammandrag af gällande beskattningsregler beträffar, var detta så mycket mera onödigt, som det redan fanns ett motsvarande arbete, nämligen Modées »Utdrag utur alla publique handlingar», hvilket visserligen omfattade åtskilligt mer än de kamerala förordningarne, men där desamma lätt kunde anträffas med tillhjälp af registret. Modéer själf sökte protestera mot denna förändring i arbetsmetoden, men Kungl. Maj:t biföll den 30 januari 1771 lagkommissionens yrkande. Den förre inlämnade då ett memorial till samma års riksdag, hvari han begärde att få fortsätta sitt påbörjade arbete i lagstil. Kammar-, ekonomi- och förordningsdeputationen samtyckte härtill, och ett betänkande härom uppsattes den 16 juli 1772.¹ Här framhölls, att allmänheten icke hade någon nytta af ett historiskt arbete, hvars innehåll till stor del icke längre tillämpades. Om kamerallagen skulle kunna motsvara sitt ändamål, måste den utgifvas i lagform på samma sätt som

¹ Memorialet remitterades till deputationen 29 okt. 1771 och blef ånyo uppläst 8 nov. Betänkandet uppsattes 16 juli 1772, men hann aldrig afgå till stånden. (Lagkommissionens arkiv). Samtidigt har frågan varit före i statsdeputationen. Memorialet upplästes här 7 april och 16 juli 1772 och det beslöts, att arbetet skulle ske i lagstil. Statsdeput. betänk. är justeradt i kam.-ekon. deput. 21 juli och expedieradt 19 aug. (Utskottshandl., Tom 50).

den allmänna lagen Deputationen ansåg, att detta också varit ständernas mening såväl 1765 som 1769. Statsdeputationen, som också förehaft ärendet till behandling, hade äfvenledes uttalat sig i liknande ordalag. Ärendet kom emellertid aldrig att slutbehandlas. 1772 års statshvåfning ointetgjorde nämligen ständernas beslut i frågan. Modéer vände sig visserligen i september ånyo till konungen, för hvilken han upprepade sin begäran, men Kungl. Maj:t ville icke frångå sin en gång fattade ståndpunkt och afgjorde den 16 oktober 1772 spörsmålet till lagkommissionens förmån.¹ Modéer måste alltså fortsätta arbetet i enlighet med den historiska metoden under lagkommissionens kontroll. Under de sista fyra åren innehöll kommissionen hans arvode under förevändning, att det skulle utgöra en borgen, för att verket slutligen skulle komma att fullbordas. Först i mars 1780 synes Modéer hafva afslutat sitt arbete.² Det bar titeln »Sveriges Kammarverk», och bestod af tvenne band, hvilka tillsammans utgjorde ej mindre än 1776 foliosidor.

Då Modéers bok äntligen blifvit färdig, ehuru dess ursprungliga ändamål att utgöra ett direkt lagförslag blifvit omöjliggjordt genom lagkommissionens försorg, begärde samma kommission författarens utlåtande, om hvad som vidare vore att göra med hans arbete. Visserligen skulle det gagna det allmänna att få det tryckt, framhöll Modéer i sitt svar, men som det till tre fjärdedelar bestode af författningar, som för länge sedan kommit ur bruk, skulle tryckningen blifva alltför kostsam i förhållande till arbetets nytta. Dessutom skulle det blifva ganska svårt, för att ej säga omöjligt, att uppspåra någon privat förläggare, som ville åtaga sig ett sådant digert verk. Modéer hoppades dock, att arbetet det oaktadt skulle blifva till nytta för många, hvarför det borde finnas tillgängligt i riksarkivet eller hos lagkommissionen. Om kammarlagen en gång i framtiden skulle komma till stånd, något »som riksens ständer vid flera riksdagar önskat», borde hans bok utgöra en förträfflig

¹ Kungl. bref till lagkommissionen 16 okt. 1772 innebär ett svar på Modéers skrifvelse 7 sept. s. å.

² Anteckningar i marginalen här och hvar omtala alla de olika tidpunkter, under hvilka verket blifvit uppvisadt för lagkommissionen. Med ledning häraf kan man lätt följa arbetets gång.

källa, ur hvilken materialet med lätthet kunde hämtas. Med de förarbeten, som nu voro undangjorda, skulle lagens utarbetande endast behöfva taga några få år i anspråk, medan i annat fall en hel mansålder icke vore tillräcklig.¹

Arbetets senare öden äro icke fullt kända. Antagligen tillhörde det från början något offentligt arkiv (kammarkollegii?), men vid midten af 1800-talet hade det öfvergått i privat ägo. År 1848 såldes nämligen verket på auktion efter framlidne kammarrådet L. O. Fägersten. Denne har upprättat en innehållsförteckning till bägge banden. Den 14 november 1863 såldes slutligen arbetet till kungliga biblioteket på auktionen efter den bekante häfdatecknaren A. M. Strinnholm för ett pris af 16 Rd. 50 öre. Det befinnes sig f. n. i kungliga bibliotekets handskriftssamling.²

Det återstår nu att med några ord beröra jordeboksförkortningskommissionens verksamhet i öfrigt. Vid samma riksdag, till hvilken kommissionen afgaf sitt utlåtande angående kammarverkets förbättring, hvari initiativet togs till kammarlagen, hade icke mindre än tre privatpersoner inlämnat olika förslag till räntepersedlarnes sammansläende och jordebokens förkortande, nämligen landskamreraren Mathias Homænius, kammarskrifvaren Per Broberg samt sekreteraren Johan Hyllengren. Hvad dessa trenne förslag angår, tilldrogo sig de båda sistnämndes projekter det ojämförligt största intresset, hvarför de också under riksdagsarbetets fortgång behandlades gemensamt. Vi kunna därför i det följande alldeles bortse från landskamreraren Mathias Homæniis förslag, hvilket icke spelade någon större roll, ehuru detsamma förnyades vid därpå följande riksdag.³

Hvad däremot Brobergs och Hyllengrens projekter till skatteförenkling beträffar, är en kortfattad redogörelse för desamma här på sin plats. Det *Hyllengrenska förslaget* gick

¹ A. Modéer till lagkommissionen 20 okt. 1780. Se vidare lagkommissionens skr. till Kungl. Maj:t 20 dec. 1781, som föredrogs i justitierevisionen 27 febr. 1782 samt Kungl. bref till kam. koll. i samma ämne 8 mars 1782.

² Jfr Å. Holmbäck, Kvarnkommissionerna (1914), sid. XIX. Den i samma afhandling omnämnda titeln Kammecker, Sveriges kammarverk, har af misstag inkommit i stället för förf. ns kollegium i Sveriges statsförfattning.

³ Ang. Homæniis förslag till kammarverkets förbättring se ett den 14 febr. 1765 afgifvet memorial till riksens ständer (afskrift i jordeboksförkortningskommissionens arkiv).

närmast ut på en sammanslagning af alla småpersedlar, såväl indelta som kronan behållna, »som in natura ej kunna utgå». Det ständiga markegångsvärdet uträknades på så sätt, att man för hvarje persedel tog ett medeltal af de sistförflutna 15, 20, 25 eller 30 årens markegångspris. Detta medelvärde dividerades med det räknetal, helt eller i bråk, som å hemmanet fanns åsatt samma slag af persedel, för hvilket mediet tagits. Sedan man adderat de uträknade beloppen å samtliga hemmanet åliggande småpersedlar, skulle man sammanföra den därvid uppkomna summan med hemmanets öfriga penningränta till en särskild kolumn under rubriken »årliga och ständiga penningar». Då alla småpersedlarne på detta sätt bragts att försvinna ur jordeboken, ansåg Hyllengren, att densamma med några smärre formella ändringar skulle blifva väsentligt förkortad, liksom »det myckna arbete, som hittills blifvit nedlagdt uppå en rätt och säker revision, så i landskontoret som kungl. kammarrevisionen blifver äfven i samma mån förminskadt».

Det *Brobergiska förslaget* åter reducerade räntepersedlarnes antal till trenne »hufvudrätetitlar», nämligen först den bestämda penningräntan, därefter hufvudräntan in natura och sist kronovärdet af småpersedlarne under namn af persedläräntan. I persedläräntan skulle hvarje daler kallas persedeldaler, och densammas värde skulle beräknas för hvarje år på så sätt, att man dividerade det sammanlagda markegångspriset å länets samtliga i markegångstaxan förekommande persedlar med samma persedlars sammanlagda kronovärde. Utgjorde markegångsprisen tillsammans t. ex. 300 daler och det sammanlagda kronovärdet 100 daler, skulle således hvarje persedeldaler godtgöras med tre daler. Då persedeldalerns värde för året var bekant, var det ingen svårighet att med detta värde som utgångspunkt räkna ut hela persedläräntans storlek.

Hyllengrens och Brobergs projekter behandlades i sekreta utskottet den 16 september 1761,¹ men som stånden icke sedermera till följd af bristande tid fingo tillfälle att granska desamma, begärdes genom skrifvelse den 21 juni 1762, att Kungl. Maj:t skulle låta afgå befallning till förkortningskommissionen att infordra landshöfdingarnes ytt-

¹ Sekr. utsk. prot. 1761, Tom 71, sid. 420 och 423.

randen öfver de båda förslagen. Dessförinnan skulle såväl indelningshafvarne som landsbetjänarna samt den skattskyldiga allmogens representanter höras i hvarje län, hvar efter landshöfdingen skulle bilda sig sitt omdöme, huruvida de föreslagna reformerna kunde blifva till nytta eller icke.¹ Detta gick också i verkställighet, och den 20 juni 1764 utsände jordeboksförkortningskommissionen tryckta utdrag² af de båda förslagen till alla landshöfdingar med begäran att inom kortast möjliga tid inkomma med utlåtanden häröfver, hvilken begäran den 17 april 1765 förnyades. Ännu den 8 februari 1766 hade trenne län alltjämt icke inkommit med något svar.³ Kommissionen förklarade sig under sådana förhållanden ej kunna afgöra, huruvida Hyllengrens eller Brobergs förslag vore det bästa, »ty verket fordrar, att man på en gång efterser, huru tillämpningen gestaltar sig i anseende till hvarje ort».⁴ Som jordeboksförkortningskommissionen ej långt därefter upplöstes, emedan medlemmarne ej längre ansågo sig kunna offra tid och arbete på dess angelägenheter, är det mycket osannolikt, att frågan någonsin kom att slutgiltigt afgöras.⁵

Ständernas sympatier voro tydligen på Brobergs sida ända från början. Redan vid 1762 års riksdag hade han på ständernas förord fått anställning vid jordeboksförkortningskommissionen, för att han skulle kunna »fortfara med nyttiga arbeten uti kameral- och räkenskapsverket».⁶ Och

¹ Riks. ständ. skr. 21 juni 1762, Tom 2, sid. 419.

² »Utdrag af kammarskrifvaren Per Brobergs projekt till jordeböckernas förkortande». Tryckt i Sthlm 1764. (Innehåller 11 paragrafer jämte tabeller). »Förslag till räntepersedlarnes sammansläende samt jordebokens förkortande» utg. af Johan Hyllengren. Tryckt i Sthlm 1764. (Innehåller sju sidors text jämte tabeller). Hyllengrens arbete hade redan en gång förut (1762) utkommit genom trycket anonymt under titeln: »Promemoria ang. jordeböckernas förkortande».

³ Landshöfdingarnes utlåtanden öfver de Hyllengrenska och Brobergska förslagen upptaga ensamma för sig en särdeles diger bundt i jordeboksförkortningskommis-sionens arkiv.

⁴ Jordeboksförkortningskommissionen till räkenskapsutskottet 8 febr. 1766 (Handl. bilagda räkenskapsutsk. prot., Tom 87, sid. 969—1029).

⁵ Om det Hyllengrenska projektet hör man sedan ej vidare talas. Huruvida det varit förfs afsikt att i likhet med Broberg framlägga det ånyo vid 1769 års riksdag är obekant. Möjligen står frågan i samband med Hyllengrens snart därefter timade fränfälle. Han dog nämligen redan 1770, 54 år gammal.

⁶ Riks. ständ. skr. till Kungl. Maj:t 21 juni 1762 (Tom 2, sid 411), uppläst i rådet 20 juli. Jfr kam-, ekon- och kommersdeput. betänk. ang. jordeböckernas förkortande m. m. 11 okt. 1766.

då han för 1765 års ständer uppvisat nya förslag till jordebokens förkortande, hvilka han fullbordat mellan riksdagarne, hade han till uppmuntran erhållit 200 daler s. m. Endast krigsbefälet ställde sig principiellt afvisande, såväl till det Hyllengrenska som till det Brobergska projektet, ty i deras skatteförenklingsplaner fanns intet undantag stadgadt för de indelta hemmansröntorna. Denna afvoga stämning tog sig bl. a. uttryck i krigsbefälets allmänna riksdagsbesvär, där krigsbefälet anhöll »om hägn och beskydd emot allt sådant, som vore stridande mot indelningsverket, hvars rubbning dessa projekter syntes skola medföra». I resolutionen sökte man på allt sätt lugna »indelningshafvarne, hvilka med kronan äga ett så nära intresse». Riksens ständer, försäkrade man, skulle vid sakens afgörande noga tillse, hur långt man kunde gå, »utan förra stadgars och isynnerhet indelningsverkets rubbning».¹

Brobergs energi inriktade sig efter riksdagens slut på att söka erhålla det premium af 200 riksdaler specie, hvilket 1766 års förut omnämnda förordning utlofvade äfven till den, som »vid riksens ständers nästa sammankomst» kunde framlägga ett projekt till räkenskapernas förkortning, hvilket »till efterlefnad vid räntornas uppbärande antagas kan». Då riksdagen 1769 på nytt sammanträdde, inlämnade han därför en ansökan härom, hvarvid han bilade sitt gamla förslag, som han likväl under tiden ytterligare utvidgat.² Kammar-, ekonomi- och kommersdeputationen tillstyrkte Brobergs anhållan i sitt betänkande den 15 januari 1770, men ständerna framhöllo i skrivelsen till Kungl. Maj:t, att arbetet icke kunde belönas, förrän det blifvit af riksdagen gilladt och antaget. Kungl. Maj:t ansåg sig där-

¹ Res. på krigsbefälets besvär 1766, § 5.

² Det Brobergska projektet, sådant det förelåg vid 1769 års riksdag, synes hafva förkommit. Skatteförenklingskommittén (se dess betänkande 1847, sid. 32) har icke heller lyckats finna detsamma, men synes å andra sidan ej heller haft reda på den 1764 tryckta editionen af samma arbete. Det framgår af kam.-koll., statskontorets och kam.-rev. utlåtande till Kungl. Maj:t 7 aug. 1771, att projektet varit inbundet i ett blått band och att det åtminstone innehållit 250 sidor. Detta är nämligen det högsta sidoantal, till hvilket hänvisning sker. Något väsentligt nyt utöfver det år 1764 tryckta förslaget synes dock knappast hafva tillkommit. Jfr [P. U. Reuter,] Förslag till hemmansröntornas förenkling (1835), sid. 4.

för böra remittera ärendet till kammarkollegium, statskontoret och kammarrevisionen.¹

I olikhet mot ständerna uttryckte kollegierna i sitt gemensamma utlåtande icke några höga tankar om det Brobergska projektet. Inför sakkunskapen föll det hela tillsammans och visade sig vara omöjligt att verkställa. Men med hänsyn tagen till författarens »flit och oförtrutenhet» föreslogo statskontoret och kammarrevisionen en belöning af 200 daler s. m., medan kammarkollegium å sin sida ansåg, att summan borde fördubblas.² Sedan Kungl. Maj:t remitterat utlåtandet till ständerna, kom ärendet att behandlas af räkenskapsdeputationen i augusti 1772. Deputationen fann å sin sida, att det Brobergska projektet var »så grundligt, lätt och nyttjande», att det utan vidare borde antagas och dess författare tillerkännas den i 1766 års förordning omtalade belöningen. Det gällde nu blott att genomföra detta förslag »med minsta omgång och bekostnad». Därför vore det bäst, om Broberg själf utarbetade jordeboksformulär för hvarje län, liksom han i öfrigt borde medverka vid själfva skatteförenklingens genomförande. Ett årligt underhåll af statskassan borde också stå till hans disposition, så länge arbetet med reformen pågick.³

Det är ytterst sannolikt, att det Brobergska förslaget till skatteförenkling gått igenom vid 1771—72 års riksdag, såvida icke revolutionen kommit hindrande emellan. Någon direkt visshet härom kan dock icke erhållas, då deputationsens betänkande ej hann föreläggas stånden. Spörsmålet sammanhänger naturligen nära med allmogens ökade inflytande, hvilket också betydligt tillväxt mot frihetstidens slut. Särskildt vid 1771—72 års riksdag hade bönderna genom alliansen med präster och borgare stora utsikter att lyckas

¹ Kungl. bref 9 okt. 1770 (riksregistr.). Jfr kam.-koll. och statskontorets utlåtande till Kungl. Maj:t 15 aug. 1770.

² Kam.-koll., statskontorets och kam.-rev. skr. till Kungl. Maj:t 7 aug. 1771. Föredrogs i rådet 27 nov. och underställdes riksens ständer genom protokollsutdrag. Upplästes i sekr. utsk. 11 jan. 1772, då ärendet remitterades till statsdeput. Dit ankommet 14 jan., föredraget 9 mars samt kommuniceradt med räkenskapsdeput., hvars protokollsutdrag i ämnet upplästes i statsdeput. 27 juli.

³ Räkenskapsdeput. betänkande ang. räntepersedlarnes sammansläende och jordeböckernas förkortande 1772. Uppläst 8 aug. och bordlagdt. 13 aug. föredraget hos deputerade af räkenskapsdeput. och deputerade af bondeståndet.

genomdrifva åtskilliga af sina särintressen. »Hade frihetstidens statsskick fortfarit», säger Hildebrand¹ på tal om bondeståndets maktställning, »hade det troligen beredt sig tillträde till sekreta utskottet och till deltagande i riksrådsvalen».

Den 28 september 1772 inlämnade Broberg en skrifvelse till Gustaf III med begäran att i enlighet med räkenskapsdeputationens betänkande utbekomma den omförmälda belöningen.² Kammarkollegium, statskontoret och kammarrevisionen, som ånyo fått i uppdrag att utreda saken, inkommo den 19 maj 1773 med ett nytt utlåtande i frågan.³ Det Brobergiska projektet befanns fortfarande vara »osäkert och vacklande» i anseende till räntepersedlarnes sammansläende och reducerande. Däremot ansågo kollegierna sig böra rekommendera det förslag, som förkortningskommissionen 1754 utgifvit af trycket. Detta förslag vore »det enda, hvilket med ändamålet af korthets och redighets vinnande i kronans räkenskaper förenas kan». Ty ehuru vissa anmärkningar framställt däremot, »har dock mot själfva grunden, som kommissionen utarbetat, att därefter sammanslå räntepersedlarne till ett mindre och jämnare antal, icke något hufvudsakligt kunnat invändas».

Kollegiernas skrifvelse föredrogs i rådet den 1 november och den 16 december 1773, men ärendet afgjordes icke slutgiltigt förrän den 25 januari 1774. I det bref, som då afgick, förklarade Kungl. Maj:t, att det Brobergiska projektet icke kunde antagas, samt att det jämväl vore betänkligt att utan vidare låta förkortningskommissionens förslag gå i verkställighet, då det enligt regeringsformen tillkom äfven riksens ständer att yttra sig i frågor, som rörde beskattningen. Hvad Broberg själf beträffar, fick han nöja sig med 400 daler s. m., »emedan han icke uppgifvit någon sådan utarbetning uti förevarande ämne, som kunnat göra honom förtjänt till berörda premii fulla utbekommande».⁴ Härmed hade det Brobergiska

¹ E. Hildebrand, Statsförfattningens hist. utveckling (1896), sid 583.

² Brobergs skr. till Kungl. Maj:t sine dato, men inlämnad 28 sept. Uppläst i rådet 8 febr. 1773 och remitterad till kam.-koll., statskontoret och kam.-rev. Se vidare Brobergs skr. till Kungl. Maj:t 27 okt. 1772 med projekt till jordeböckernas förkortande.

³ Utlåtandet anger sig vara svar på tre olika kungliga bref 3 nov. 1772, 8 febr. och 3 mars 1773.

⁴ Kungl. bref 25 jan. 1774 (inrikes civil).

projektet till skatteförenkling åtminstone tills vidare blifvit lagdt åt sidan.¹

Samtidigt som allmogen sträfvade efter att för hela riket genomföra en skatteförenkling, som åtminstone till största delen vore grundad på penningar, gjorde indelningshafvarne i några län, som redan kommit i åtnjutande af denna förmån, upprepade försök att få återvända till naturasystemet. Vid 1765 års riksdag satte nämligen krigsbefälet i gång med ett allvarligt angrepp för att kullkasta det skattesystem, som trots allt ännu ägde bestånd i Skåne, Blekinge och Bohuslän.² Förhållandet var följande.

Tvenne officerare, major C. H. Ridderstahl och kapten C. von Böhnen, hade vid riksdagen inlämnat tvenne memorial, hvori de på historiska skäl sökte göra gällande, att allmogens rättighet i de ofvannämnda provinserna att få utgöra sin ränta i penningar efter kronovärde icke vore grundad på någon lag eller förordning utan endast på ett tillfälligt medgifvande.³ Detta ansågs med full tydlighet framgå af ordalagen i § 6 af 1695 års reglemente för indelningen i Skåne. Vid den tid, då medgifvandet gafs, hade detta icke inneburit någon nackdel för indelningshafvaren, då markegångspriset väsentligt understigit nämnda kronovärde. Men numera, då på grund af penningvärdets fall motsatsen inträdt, hade officerarne fått det synnerligen svårt i ekonomiskt afseende. Författarne underlåto ej heller att påpeka, huru kronans räntor skulle komma att förökas, om naturasystemet åter blefve härskande i Skåne, Blekinge och Bohuslän. År 1687, då skatteförenklingen beslöts för de förstnämnda provinsernas vidkommande, hade man också haft

¹ Broberg fortsatte äfven sedermera med sina arbeten på kammarverkets förbättring. Annu 1780 insände han till Kungl. Maj:t ett »utkast till en afhandling ang. förbättrandet af vårt beskattningssätt samt uppbörden och redogörelsemetoderna». Sedan kammarkollegium förklarar »Brobergs förslag vara af den beskaffenhet, att det icke förtjänar något afseende», lät Kungl. Maj:t den 27 febr. 1782 det därvid bero. (Jfr kam.-koll. skr. till Kungl. Maj:t 17 jan. 1782).

² Ang. dessa län se J. E. Almquist, Till belysning av skatteväsendet i Skåne, Blekinge och Bohuslän under den karolinska tiden (Hist. Tidskr. för Skåneland, Bd 7).

³ Se särskildt C. H. Ridderstahls för sin tid förtjänstfulla historiska utredning om »kronans urgamla rätt till dess jordeboksräntors åtnjutande in natura uti Skåne och Bohuslän», hvilket arbete 1766. utgick från trycket. Han behandlar dock trots titeln hufvudsakligen förhållandena i den förstnämnda provinsen.

ögonen riktade på den eventuella möjligheten, att penningvärdet skulle komma att sjunka, men man hade samtidigt motiverat sin ståndpunkt med att Kungl. Maj:t alltid hade makt och befogenhet att i en framtid hålla kronan skadeslös. Denna tidpunkt ansågo motionärerna nu vara inne och yrkade med anledning häraf återgång till persedelräntorna.

Sekreta utskottet, som upptagit frågan till behandling, beslöt i enlighet med förslagsställarnes mening, att såväl kronan som indelningshafvarne borde i Skåne, Blekinge och Bohuslän liksom i öfriga landskap få uppbära räntan in natura eller efter förvandling och markegång, och ett betänkande härom afgick också till stånden den 17 december 1765.¹ Ridderskapet och adeln gaf härtill sitt samtycke, men de tre öfriga stånden förenade sig om ett afslag, emedan de märkligt nog icke ansågo såsom fullt bevisadt, att de ofvan nämnda landskapen före 1688 verkligen utgjort sin ränta i persedlar.² Den 28 april 1766 uppsattes riksdagsskrifvelsen till Kungl. Maj:t, som den 7 maj s. å. stadfäste den gällande ordningen genom bref till krigs- och kammarkollegium.

Därmed var emellertid saken icke fullt utagerad. Redan vid nästa riksdag 1769 gjorde skånska krigsbefälet genom Ridderstähl en ny ansökan om att få uppbära hemmansräntorna i persedlar, men detta afslogs med den motiveringen, att ständerna redan afgjort detta ärende.³ Ridderstähl inlämnade då den 31 juli 1770 ett nytt memorial, denna gång till Kungl. Maj:t, som den 4 april s. å. infordrade krigs- och kammarkollegii utlåtande i frågan, hvilket förfarande ständerna vid 1765 års riksdag underlätit. Kollegiernas gemensamma utlåtande, som blef färdigt den 4 mars 1771,

¹ Diskussion i sekr. utsk. 27 nov. och 17 dec. 1765 (Utskottshandl., Tom II, sid. 2175 och 2418).

² Ridd. o. ad. prot. 15 febr. 1766. Bondeståndets prot. (RA) 8 febr. 1766. Ståndet fann sekr. utsk. betänk. stridande »både mot flera kungl. stadgar och förordningar och jämväl uti sig själf högst obilligt och olämpligt», hvarför det borde »i allone afslås och förkastas». Borgarståndets prot. (RA) 26 febr. och 16 mars 1766. Prästeståndets prot. (RA) 22 febr., 15, 17 och 20 mars s. å. Diskussionen rörde sig här mest om huruvida man skulle understödja aristokratiens eller allmogens intressen. Man stannade slutligen vid det senare såsom det för ståndet mest fördelaktiga. Se f. ö. riksdagstidningar vid 1766 års riksdag, sid. 448, samt riksregistraturet 7 maj 1766.

³ Se urskillningsdeputationens prot. 10 jan. 1770.

var så tillvida skiljaktigt, som krigskollegium förordade en tillbakagång till naturasystemet, medan kammarkollegium å sin sida ansåg, att man med hänsyn till räntegifvarne borde fasthålla vid den gällande ordningen.

Sedan revolutionen för en tid afbrutit ärendets behandling, inkom Ridderstähl under loppet af åren 1773—74 med ett flertal nya memorial i ämnet.¹ Flera högre officerare inlämnade också böneskrifter till konungen, och själfve hertig Karl förmåddes att underskrifva en sådan.² Till ytterligare stöd för sina uppgifters riktighet framlade Ridderstähl bl. a. kammarkollegii skrifvelse till Kungl. Maj:t den 12 februari 1765 angående »kronans ingälder och utgifter i afseende på myntets olika räknevärde» samt »sekreta utskottets afgifna betänkande om såväl stats- som finansverkets upphjälpande», båda tryckta 1772, hvilka handlingar fastslog, att enligt befintliga originalräkenskaper invånarne i Skåne och Blekinge med full visshet utgifvit räntepersedlar åtminstone från och med det år, provinserna kommit under svenska kronan intill år 1688. Men alla ansträngningar från indelningshafvarnes sida voro förgäfvne. I anledning af Ridderstähls besvärsskrifvelser hade Gustaf III låtit infordra krigs- och kammarkollegii samt statskontorets utlåtande i frågan, hvilket utlåtande den 26 oktober 1773 inlämnats till konungen. De förstnämnda kollegierna hade, som varit att vänta, i det stora hela vidhållit sina föregående yttranden, och statskontoret hade för sin del anslutit sig till kammarkollegii mening. Sedan ärendet behandlats i rådet den 16 maj 1774, förklarade Gustaf III slutligen den 6 juni s. å., att han icke ville frångå det beslut, hvarigenom

¹ Se t. ex. Ridderstähls memorial 28 aug. 1773 samt 20 april och 18 maj 1774. År 1772 hade ett annat af hans memorial blifvit tryckt under titeln: »Oförgrifliga tankar, at skånske, bohusländske och blekingske provinsernes räntegifvare äro genom de med Danmark ingångne 1658 och 1660 årens fredsfördrag samt hädaneftter år 1662 upprättade Malmö recess förbundne till Kungl. Maj:t och Kronan utbetala jordeboksräntorna af såväl de oindelte som indelte krono- och skattehemman på lika och enahanda sätt som Halland til närvarande tid sina jordeboksräntor in natura eller efter markgång med penningar, aldenstund den senare, tillika med de förra, äro på en dag och genom en och samma fred med Sverige incorporerade» (43 sidor). Det är antagligen också på Ridderstähls initiativ som både Malmö recess samt 1658 och 1660 års fredstraktater blifvit ånyo tryckta resp. 1772 och 1771.

² Hertig Karl till Kungl. Maj:t 7 sept. 1773. Skrifvelsen är daterad från lägret vid Lund.

Kungl. Maj:t den 7 maj 1766 afgjort saken. Skatteförenklingen kom härigenom att äga bestånd i Skåne, Blekinge och Bohuslän.¹

*
*
*

Som förut är nämnt, hade allmogens inflytande vuxit sig betydligt starkare vid början af 1770-talet, än det någonsin förut varit under hela frihetstiden, om man undantager 1742—43 års riksdag. Detta inflytande tog sig ett märkligt uttryck i de förslag till bondeståndets privilegier, hvilka, ursprungligen utarbetade af borgmästaren Anders Kepplerus, år 1771 framlades på ständermötet. I detta privilegieutkast kom till synes största delen af alla de önskemål och kraf, som allmogen under den senaste tiden vid olika tillfällen framburit genom sina riksdagsfullmäktige. Här gjordes bl. a. gällande, att 1723 års skatteköpsförordning, som nyligen² blifvit upphäfd, skulle återupplifvas. Åbon borde som förut vara allenaberättigad till skatteköp. »Gånge honom den rättigheten aldrig ifrån».³ Vidare skulle alla skattläggningar samt alla frivilligt ingångna tiondesättningar blifva faststående och aldrig kunna ändras eller upphävas.⁴ Och slutligen skulle »indelnings- och

¹ Sedermera förnyade skånska krigsbefälet år 1818 genom öfverste D. Stjerncrona sin anhållan om att dess i hemmansrätter bestämda aflöning finge utgå in natura. Rikens ständer hemställde på grund häraf till Kungl. Maj:t den 16 maj s. å., att en omfattande utredning borde i ämnet vidtagas. Krigs- och kammarkollegium visade sig härvid fortfarande vara af skilda åsikter, men denna gång var det krigskollegiet som röstade för aflöning med penningar såsom dittills, och kammarkollegiet som förordade natursystemet. Statsutskottet vid 1823 års riksdag, som därefter fick hand om ärendet, var af den åsikten, att ständerna hos Kungl. Maj:t skulle begära en ytterligare utredning till nästföljande riksdag, men detta förslag lyckades endast vinna bifall af tvenne stånd, nämligen präster och borgare, hvarefter hela frågan förföll enligt R. O. § 75. I anledning häraf förklarade också Kungl. Maj:t i skrifvelse till krigs- och kammarkollegium den 10 dec. 1823, att någon vidare åtgärd i frågan f. n. icke kunde komma att vidtagas. — Ännu vid 1828 års riksdag framställdes en motion i ofvan berörda ämne, men den blef denna gång omedelbart afslagen. (Se i öfrigt Riksdagstrycket, Grundskattheistoriskt arkiv nr:s 346—347 samt kammarexpeditionens registratur (RA) 10 dec. 1823).

² Genom Kungl. bref 16 jan. 1770.

³ Projekt till bondeståndets privilegier 1771, § 10.

⁴ § 14 i projektet till bondeståndets privilegier 1771 hade följande lydelse: »Den skatt och ränta, som på hvar och ett skatte- och kronhemman satt är och fastställd blifvit, vare oförändrad och faststående i alla tider utan annan förhöjning än den af årliga markegången förorsakas antingen rântan till Kungl. Maj:t och Kronan erläggas eller till någon rântetägare i

roteringsverket, sådant det blifvit af högstsalig Hans Maj:t konung Carl XI inrättadt och till närvarande tid bibehållit, förblifva orubbadt till sista tid».

Dessa bondeståndets kraf på privilegier blefvo emellertid snart lagda åt sidan. Gustaf III genomförde statshvälfningen 1772 hufvudsakligen med adelns tillhjälp, och han hade därför åtminstone i början af sin regering föga lust att tillfredsställa de ofrälse ståndens anspråk, som i många fall, om de beviljats, skulle hafva blifvit till men för såväl kronan som rikets första stånd. Särskildt i hvad beskattningen angår, stodo konungens och allmogens intressen tidtals i rent motsatsförhållande till hvarandra. Då det gällde att skaffa statskassan tillgångar, var dessutom Gustaf III ej så nogräknad om medlen, blott de för tillfället inneburo någon fördel för honom. Detta visade sig isynnerhet år 1778, då planer voro å bane, som åsyftade ej mindre än att omskapa hela den svenska jordbeskattningen. Saken förhöll sig på följande sätt.

I september 1778 framlade presidenten i kammarkollegium grefve Mattias von Hermansson ett förslag till revision af skattläggningarne. Man ansåg nämligen i kammarkollegium, att hemmanen ej voro taxerade i proportion till deras verkliga afkastning och att således, om en ny skattläggningsmetod genomfördes, denna skulle innebära en afsevärd vinst för kronan. I samband härmed borde en ny tiondesättning påbjudas öfver hela riket i alla de orter, där en sådan ännu icke var lagligen fastställd. Alla äldre tiondesättningar, för hvilka kunde uppvisas laglig grund,

ecklesiastik-, civil- eller militärstaterna utgöres. Och som de äro blott Kungl. Maj:ts och Kronans rättsinnehafvare, så måste de såväl som Kungl. Maj:t och Kronan därmed låta sig nöja. Ingen ränketagare driste sig att fordra eller taga mera af sin räntegifvare eller förgripa sig emot hvad indelningsverken, regementerna, Malmö recess och kungl. resol. af den 7 maj 1766 stadga, emedan sådant i sig själf är att pålägga våra trogna undersåtar en tunga, hvarifrån lagen dem befriar. De stater och regementen, som ingen indelning fått eller förvandlingsförmånen åtnjutit, kunna densamma aldrig erhålla. Och må ingen Kungl. Maj:t eller Rikens Ständer med ansökning därom oroa. Äro ränterna på kyrko- och hospitalshemman med vederbörande domkapitels ja och samtycke fastställda, varde aldrig rubbade. Alla förmedlingar komma i följd häraf att stå vid makt. Och de som efter förordningarne för år 1738 äro projekterade skola efter dem afslutas. I lika mätto skola alla frivilligt ingångna tiondesättningar aldrig rubbas, ändras eller upphävas utan alla tider igenom faststående blifva efter de däröfver författade instrumenters bokstafliga innehåll.»

skulle däremot få kvarstå. Vidare borde löningshemman och officersboställen indragas till kronan och indelningshafvarne aflönas med penningar i likhet med öfriga ämbets- och tjänstemän. Och slutligen skulle alla kronoskattköp återgå till kronan.

Detta vidtgående projekt behandlades i konseljen, och det syntes icke vara otroligt, att detsamma skulle stadfästas af konungen ensam, ehuru regeringsformen äfven fordrade ständernas samtycke härtill. Den allmänna opinionen fruktade i hvarje fall det värsta. Von Fersen berättar, att »ropet därom från hufvudstaden återljudade i alla delar af landet» och att »riksrådet Hermansson blef rädd därvid». Konungen fick, enligt samma källa, mottaga anonyma bref och smädeskrifter, uppfyllda med förbannelser». ¹ Gustaf III, som vanligt ömtålig för den allmänna meningen, beslöt slutligen på initiativ af Hermansson, att projekten skulle uppskjutas till ett lägligare tillfälle med undantag af tiondesättningen, som ansågs mindre farlig att genomföra, och som nästföljande år skulle verkställas i enlighet med det uppgjorda förslaget. När därför kammarkollegium i maj 1779 hade att yttra sig öfver några ansökningar om tiondesättning, som inkommit från Jämtland samt från några socknar i Kopparbergs län, afstyrkte kollegiet denna anhållan och yrkade i stället att både i Jämtland och Dalarne landshöfdingarne måtte med allmogen öfverenskomma om en ny och för kronan vida fördelaktigare tiondesättning. Detta godkändes af Kungl. Maj:t den 16 juni 1779, men förste expeditionssekreteraren Schröderheim skickades samtidigt till kollegiet för att muntligen underrätta detsamma, att konungen numera ansåge tiden mogen till att genomföra reformen öfver hela riket. I anledning häraf utsände kammarkollegium den 29 juni ett cirkulär till alla landshöfdingar, hvare de anbefalldes att skyndsamt öfverenskomma om en viss tiondesättning med allmogen i alla de orter, där en sådan ej redan vore lagligen fastställd. För att förbereda det nya systemet och underlätta dess införande bestämdes, att landshöfdingarne skulle utse edsvurna utsocknes personer, hvilka skulle uttaga tionden in natura och härför åtnjuta en viss

¹ von Fersens Skrifter, 4, sid. 179; Odhner, Sveriges politiska historia under konung Gustaf III:s regering, 2, sid. 134.

procent af det belopp, som öfversteg medelafkastningen. »Man hoppades väl», tillägger Odhner, »att allmogen hellre än att underkasta sig dylikt skulle foga sig efter myndigheternas önskan».¹ Men häri hade man misräknat sig. »Kammarkollegii förslag om en ny tiondesättning», berättar von Fersen,² »uppväckte i hela riket en allmän jäsning och ett utmärkt missnöje. Klagan blef allmän; präster, bönder och adelsmän togo i denna författning lika del. Ingen bestridde kronans rätt till tionde af säden, men alla förmenade, att det ej vore konungens ensak att omkullkasta efter behag 1734 års tiondesättning,³ som af konung och ständer allt sedan den tiden varit såsom lag antagen och orubbad verkställd». Af de upplysningar, som inkommo från landshöfdingarne, framgick dessutom, att man i de flesta länen ansåg sig redan äga en fastställd tiondesättning. Somliga åberopade konungens eller kammarkollegii bref, men andra kunde blott stödja sig på en öfverenskommelse med landshöfdingen. På några ställen fanns endast gammal häfd. Enligt kollegiets mening skulle alla tiondesättningar slopas, som icke uttryckligen voro fastställda af Kungl. Maj:t eller af kollegiet själf, hvarefter en ny metod skulle tillämpas, hvilken utarbetats efter samma grunder, som nyligen blifvit tillämpade i Västernorrland. Samma metod skulle också användas för de orter, som dittills saknat tiondesättning. Landshöfdingarne fingo befallning att ålägga socknarne att före en viss tid, som sattes till början af 1780, inkomma med sina yttranden. När detta förkunnades från predikstolarne, ökades oron och fruktan för tyngre beskattning. Protester hördes från alla håll, och äfven i pressen förekommo skarpa uttalanden. Man åberopade helgden af den gamla, flerstädes hundraåriga ordningen, man förklarade sig icke kunna bära drygare skatter och man förnekade på nytt konungens rätt att utan ständernas hörande besluta i denna fråga.

Både inom kollegiet och regeringen blef man tveksam. Flera landshöfdingar afstyrkte förslaget på det kraftigaste. Konungen själf var villrådlig och uppsköt i det längsta att

¹ A. a., 2, sid. 135.

² von Fersens Skrifter, 4, sid. 191.

³ Se ofvan, sid. 109.

fatta något beslut i ärendet. Enligt von Fersens berättelse lågo redan de publikationer färdigtryckta, som skulle påtvinga allmogen den nya reformen, och tidpunkten för deras utsändande hade på förhand bestämts till den 1 februari s. å. Slutligen den 23 januari 1780¹ underskref Gustaf III en af Hermansson författad skrifvelse, hvori kammarkollegii cirkulär af den 29 juni 1779 återkallades. Förslaget till en ny tiondesättning öfver hela riket hade härmed förfallit.² För Ångermanland och Medelpad samt för större delen af Jämtland fastställdes visserligen tiondesättning en kort tid därefter, men den af kollegiet föreslagna metoden kom därvid icke att tillämpas.

Dessa misslyckade försök öfvertygade Gustaf III om det lönlösa i att söka omgestalta den svenska jordbeskattningen. År 1789, då det gällde att vinna de lägre stånden på sin sida för att med deras tillhjälp genomföra förenings- och säkerhetsakten, tog konungen snarare ett steg i motsatt riktning, då han i sin »försäkring å svenska och finska allmogens fri- och rättigheter» bl. a. fastställde alla skattläggningar och tiondesättningar, som tillkommit i laga ordning, att »för evärdliga tider äga bestånd».³ Detta stadgande karakteriserades sedermera af statsrådet Gripenstedt »såsom den svenska skattejordens viktigaste privilegium», ty det innebar, »att ingen ökad grundskatt skulle densamma någonsin mera åsättas, utan den då varande för alltid bestå».⁴ Innehållet såsom sådant utgjorde visserligen ingen nyhet, ty detsamma hade mångfaldiga gånger fastslagits genom olika kungliga förordningar och resolutioner,⁵ men det viktiga var, att be-

¹ von Fersens uppgifter på denna punkt äro icke fullt tillförlitliga. Han omtalar bl. a. en hemlig konselj, som skulle hafva ägt rum söndagen den 30 jan. 1780 kl. 6, och där frågan om tiondesättningen definitivt skulle hafva afgjorts.

² Jfr kam.-koll. prot. 28 jan. 1780 (äfvén i Sandb. Saml. L, sid. 56).

³ Tillkomsten af denna försäkring, som utgör ett appendix till förenings- och säkerhetsakten, framgår af Wallqvists berättelse om riksdagen i Stockholm 1789 (Hist. Handl., 5, sid. 306 och 375). Bondesekreteraren Ahlman hade för konungen framlagt ett förslag, som bl. a. upptog följande punkt (17:7): »Grundrätten på de skattehemman efter laga refning anslagna ägor må aldrig förhöjas, och uppodlingar på sådana hemmans ägor blifva evärdligen fria från all ny skattläggning». Bestämmelsen om tiondesättningarne återfinnes däremot icke i det Ahlmanska projektet.

⁴ Se J. A. Gripenstedt, Tal, anföranden och uppsatser (1871).

⁵ Se t. ex. ang. skattläggningen K. K. ang. landskulturen 25 nov. 1740, 5 okt. 1741 och 17 juli 1747, samt ang. tiondesättningen Kungl. resol. på allmogens besvär 1739, § 53 och 1748, § 76.

stämmelserna numera genom 1789 års förordning tillerkänts privilegienatur. Bondeståndets ofvannämnda kraf från 1771 hade äntligen blifvit beviljade.¹

Gustaf III:s plan från september 1778 att genomföra vissa förändringar beträffande skattläggning och tiondesättning hade, som vi sett, icke krönts med någon framgång. Endast med några dagars mellanrum behandlades i konseljen äfven ett annat kameralt spörsmål, nämligen skatteförenklingsfrågan, till hvilken vi nu skola öfvergå.

Sedan det Brobergiska projektet 1774 blifvit förkastadt, inkom kammarkollegium i slutet af samma år med en vidlyftig berättelse rörande allmänna hushållningens tillstånd i Sverige vid tiden för revolutionens genombrott.² Här omtalas bl. a., att hemmanen »efter jordeboken äro belastade med en stor myckenhet persedlar i så små obetydliga bråk och afdelningar, att persedeln aldrig kan i sådana delar utgå och näppeligen dess värde i penningar utan bråk ut sättas, utom det att samma persedel ofta på hemmanet numera icke existerar och de öfriga landets utskylder utgå under så mångfaldiga tid efter annan tillkomna och utaf mångahanda särskilda behofver upprunna titlar och namn, att däraf ej annat kan än förorsakas ett drygt arbete med debitering och redogörelse, och betalaren svårigen fatta, hvad han med rätta bör erlagga». Som ett svar på denna del af berättelsen måste betraktas det kungliga bref, som den 22 mars 1775 afgick till kammarkollegium.³ Häri gjordes gällande, att »då fråga varit om undanröjande af de hinder, som möta svenska landtbrukets förkofran», det icke

¹ Hvad bestämmelsen om tiondesättningarna beträffar, kommer det dock an på hvilken betydelse man vill inlägga i uttrycket »*tillkommit i laga ordning*». Bondeståndets projekt till privilegier 1771 gå ut på att alla »*frivilligt ingångna tiondesättningar*» aldrig skulle få ändras eller upphävas etc. Såsom vi sett, hade Gustaf III år 1779 icke haft för afsikt att rubba de »*lagligen fastställda*» tiondesättningarna, hvilket uttryck man då tolkat tämligen snävt, såsom innefattande endast de af Kungl. Maj:t eller kammarkollegium bevisligen godkända. Ansluter man sig till denna sistnämnda tolkning äfven för 1789 års förordnings vidkommande, till hvilken tolkning uttryckssättet onekligen ger anledning, begränsas emellertid vikten och betydelsen af privilegierna på denna punkt högst väsentligt.

² Kam.-koll. berättelse rör. allm. hushållningens tillstånd i riket till den 21 aug. 1772. Aflämnad till Kungl. Maj:t 27 sept. 1774 samt tryckt i Sthlm 1776.

³ Kungl. Maj:t till kam.-koll. 22 mars 1775 ang. några omständigheter rör. allm. landthushållningen och skattlägningsverket (Riksregistr., handels- och finansexped., s. 90—99).

kunnat undfalla Kungl. Maj:t, »hurusom ibland de flera utvägar, hvilka till denna näringens hjälp kunde påtänkas», man icke borde underlåta att taga i betraktande, huru de räntepersedlar, som aldrig utgingo in natura, måtte kunna förvandlas till en penningränta, så att till följd häraf flera onödiga titlar kunde försvinna. Kammarkollegium fick i uppdrag att skyndsamt utarbета »detta grannlaga ämne» och däröfver inkomma med underdånigt utlåtande »jämte förslag till ett mera redigt och säkert samt efter riktiga hushållsgrunder lämpadt skattnäggningssätt». Dessutom borde kollegiet afgifva yttrande, huruvida skattnäggningsen liksom i England och å andra utrikes orter kunde grundas på ett visst en gång för alla fastställt taxeringsvärde.

Den af konungen begärda utredningen lät emellertid vänta på sig. Det var först sedan grefve Hermansson för andra gången blifvit chef i kammarkollegium 1777, som arbetet på nytt kunde taga fart. Hermansson tog f. ö. själf ett nytt initiativ i frågan, då han i konseljen den 9 september 1778 bragte skatteförenklingsfrågan på tal.¹ I anledning häraf fick kammarkollegium en påminnelse och inkom slutligen den 14 oktober 1778 med ett vidlyftigt betänkande. Kollegiet uppdrog häri en jämförelse mellan naturasystemet å den ena sidan och den fullständiga skatteförenklingen å den andra samt sökte på olika sätt framhäfva de bägge systemens fördelar och nackdelar. Då innehållet i detta betänkande är af stor betydelse, särskildt på grund af den inblick, det ger i tidens vidlyftiga uppbördsväsen, torde det icke sakna sitt intresse att närmare taga del äfven af detaljerna.

Om skatteförenklingen skulle genomföras, hette det i betänkandet, så att alla räntorna förvandlades till en fix penningssumma, måste följden med nödvändighet blifva den, att antingen kronan eller den skattskyldige finge olägenhet däraf. Om varupriserna stego, blef kronan lidande, ty hon måste i så fall med samma inkomster i dalertal bestrida ofta mångdubbelt större utgifter. Sjönsko däremot priserna, blef den skattskyldige öfver förmågan betungad, då han måste till sina utskylders betalande använda en större del af hemmanets afkastning, än hemmanet efter skattnägg-

¹ Konseljprot. (inrikes civil) 9 sept. 1778; närvarande: konungen, Hermansson och Bunge. Jfr Odhner, a. a., 2, sid. 53—55.

ning pröfvats kunna tåla. Vid ett bibehållet naturasystem reglerades detta förhållande af sig själf, äfven om kontrahenterna använde sig af sin eventuella rätt att lösa persedlarne efter årlig markegång. Kronan uppbar i så fall sin ränta till ett med varupriserna öfverensstämmande dalertal, och den skattskyldige kunde å sin sida ej heller klaga, då han endast erlade, hvad hemmanet en gång pröfvats kunna bära. Vid en penningbeskattning saknade kronan vidare en förmån, som icke var att förakta. Om den nämligen behöfde en viss persedel för det ena eller andra ändamålet, måste den göra särskilda uppköp och var i detta fall mera beroende af den allmänna prisnivån, som i sin tur reglerades af tillgång och efterfrågan. I aflägsnare orter var det ofördelaktigt för den skattdragande att betala räntan i penningar, ty här var ofta tillgången på mynt synnerligen ringa, och ett försäljande af varorna kunde blifva både kostsam och besvärligt. Och denna senare olägenhet, framhöll kollegiet, »torde icke kunna afhjälpas ännu i långliga tider uti ett vidsträckt, föga bebodt och med många hinder i rörelsen besväradt land». Vidare måste ihågkommas, att många hemmansräntor voro dels bortförlänta, dels anslagna till vissa bruk och behof. Dessa räntor, som mestadels utgingo in natura, voro så oumbärliga, att en ersättning i penningar ej på långt när skulle medföra samma fördel och nytta. Detta gällde särskildt dagsverken, körslor, kolleveranser o. d. Till samma grupp kunde också räknas de indelta räntorna, som i enlighet med sin natur borde utgå i varupersedlar. En skatteförenkling skulle enligt kollegiets mening ej heller befordra landtbrukets förkofran, ty under ett naturasystem tvingades bonden mer eller mindre att frambringa de olika alster, som han enligt jordeboken och undervisningen måste utgöra, men detta blef mera likgiltigt, då skatten endast behöfde betalas med penningar. Dessutom var alltid jordens afkastning den enda rätta grunden för ett hemmans skattläggning och kunde aldrig ersättas med ett konstant penningvärde, som var utsatt för allehanda fluktuationer.

Å andra sidan måste erkännas, att en penningbeskattning innehöll flera betydliga fördelar, som naturasystemet saknade. Penningbeskattningen var enklare, redigare och

framför allt mera begriplig för den skattskyldige själf. Likaledes hade vid en penningbeskattning missbruk svårare att uppstå, ty den skattskyldige kunde vid uppbörden på förhand själf känna till, hvad han hade att betala, och behöfde icke, som han hittills i de flesta fall måst göra, blindt lita på uppbördsmannens utsago. Enligt det gängse natursystemet växlade nämligen räntans belopp hvarje år efter markegångsprisen, och förvandlingen, som uträknades af häradsskrifvaren, var oftast så svårbegriplig för den stora allmänheten, att någon verklig kontroll från densammas sida praktiskt taget icke kunde ske. Härmed sammanhängde också, att den skattskyldige så sent erhöll kunskap om storleken af den ränta, han för det föregående året skulle utgöra. Ty markegångssättningen skedde icke förrän vid slutet af hvarje år, och sedan hann häradsskrifvaren sällan avsluta uppbördsboken, i hvilken förvandlingen infördes, förrän en kort tid före själfva uppbördsstämman, som inföll vid början af det följande året. Allmogen måste således under närvarande förhållanden betala skatten utan att på förhand kunna beräkna, hur stor den skulle blifva, »hvilken omständighet» kammarkollegium ansåg »vara ganska obekvämt och bekymmersamt för en omtänkt hushållare, besvärande och äfventyrlig för en medellös allmoge och för den sorglöse en anledning till mindre sparsamhet uti de närvarande behofver, då han icke redigt känner det tillkommande». Men dessa olägenheter voro icke de största. Det dåvarande beskattningssättet var också förknippadt med vissa naturaprestationer af sådan beskaffenhet, att de besvärade den skattskyldige långt mera än själfva utskylden, och detta t. o. m. »utan att denna därigenom till en styfvers värde förbättras eller ökas i kronans eller dess rättsinnehafvares hand». Ett dagsverke, förrättadt af en hemmansbrukare vid ett boställe eller en kungsgård på ett par mils afstånd från hemmanet i den för jordbruket brådaste och viktigaste tiden, blef nämligen för honom till följd af det stora afståndet fulla tvenne dagsverken, utan att räntetagaren därför undfått eller haft nytta för mer än ett. Detsamma var också förhållandet med allmogen åliggande körslor af kronotionde och afradsspannmål, hvilka körslor ej sällan uppginge till högre kostnad än själfva forslan var värd. Räntepärsedlarne ratades ofta vid dessa

tillfällen endast i afsikt att aftvinga bonden en betalning, som vida öfversteg markegången. Allmogen skinnades vidare vid leveranserna i mått och vikt, och detta kunde så mycket lättare ske, som erfarenheten visade, att en rättelse ofta skulle komma att kosta bonden mer än den oförrätt, han ansåg sig hafva lidit. Slutligen skulle också skatteförenklingen medföra en reducering till antalet af alla de betjante, hvilka under nuvarande förhållande trots sin mängd knappast voro »tillräckliga att bestrida allt hvad till ett oredigt, vidlyftigt och konstigt uppbörds- och redogörelseverk hörer».

Sedan kammarkollegium på detta sätt framhållit såväl naturasystemets som den fullständiga skatteförenklingens förtjänster, öfvergick det till frågan, hvilketdera af de bägge systemen kunde anses äga företrädet och alltså vore att rekommendera. Kollegiet stannade emellertid slutligen vid den meningen, att bådadera, såsom representerande de bägge ytterligheterna, skulle förkastas. Persedlarne borde visserligen finnas kvar, men deras antal reduceras till det minsta möjliga. Mantalsröntan skulle sammanslås med jordeboksröntan och de persedlar, som i båda voro lika, i en summa utsättas. Alla persedlar, som kunde föras till en hufvudklass, skulle dessutom förvandlas till en dithörande persedel, hvars kvantum, som då kom att i gångbart värde svara mot alla de däri sammanslagna persedlarne, bestämdes af samma persedlars förhållande inbördes samt af deras i jordeboken upptagna kronovärde. Som exempel angåfvos räntorna oxer, fodringsstut, ko, lamm, gås, höns, fläsk m. fl., hvilka alla enligt betänkandet borde sammanslås till en enda hufvudränta, som lämpligen kunde kallas kött. Vidare skulle alla räntor, som endast utgingo i penningar, sammanslås till en enda penningränta. Enligt kollegiets förslag, som ursprungligen utarbetats af kronofogden Magnus Gabriel Crœlius från Kalmar län,¹ skulle det således efter de olika sammanslagningarne återstå ett fåtal hufvudpersedlar vid sidan af penningräntan. Till förebild kunde man taga skattläggningsverket i Västerbotten, hvarigenom 22 förut i räntan befintliga persedlar blifvit reducerade till endast två, näm-

¹ I skatteförenklingskommitténs betänkande 1847 kallas han felaktigt M. J. Crœlius.

ligen smör och spannmål.¹ Det var med andra ord den s. k. partiella skatteförenklingen, som kollegiet förordade.

Kammarkollegii betänkande behandlades först i rådet den 21 oktober 1778. Meningarne härom voro delade. Hermansson, Stockenström, Höpken och Bielke förenade sig om kollegiets förslag, men öfriga rådsherrar tillstyrkte ett bibehållande af den persedeluträkning, som dittills varit bruklig.²

Den 9 mars 1779 föredrogs ärendet i konseljen. Närvarande voro utom konungen: Höpken, Stockenström, Hermansson, Hiärne och Bunge samt senare Liljencrantz.³ Slutligen enades man om följande beslut, som den 24 mars 1779 tillställdes kammarkollegium för efterrättelse.⁴ Kungl. Maj:t förklarade sig visserligen hafva flera skäl att gilla kollegiets förslag, men, då vid verkställigheten däraf syntes möta den vanliga svårigheten, som nästan alltid uppstode vid förändringar af äldre, häfdvunna rättsförhållanden, nämligen att öfvertyga allmänheten om förändringens nödvändighet, vore det Kungl. Maj:ts vilja, att reformen till en början genomfördes försöksvis för ett län i sänder. Åt kammarkollegium lämnades öppet att fritt afgöra, i hvilket län verkställigheten skulle taga sin början, likväl med det villkoret, att landshöfdingen först borde höra invånarne i det utsedda länet och inhämta deras samtycke. Reformen skulle också verkställas i kollegiets namn och på dess ansvar, på det att Kungl. Maj:t sedermera, om så erfordrades, skulle kunna meddela rättelse.

I anledning häraf beslöt kammarkollegium den 29 mars 1779 att utsända cirkulärbref till vissa landshöfdingar, som anmodades att ombesörja förberedelserna till en partiell skatteförenkning genom att till landskontoret inkalla samtliga häradsfogdar och häradsskrifvare i länet, med dem samråda om sättet samt öfverenskomma både om hufvudpersedlarne och uträkningarne, äfvensom, om så nödigt vore, öfverlägga med andra kunniga män i orten. Sedan allt sålunda blifvit förberedt, borde ett fullständigt projekt

¹ Se ofvan sid. 99.

² Rådsprotokollet 21 okt. 1778 (RA).

³ Konseljprot. 9 mars 1779 (RA).

⁴ Kungl. bref 24 mars 1779 (handels- o. finansexp.).

till jordebokens inrättande efter de föreskrifna grunderna författas och insändas till kammarkollegium, hvilket, sedan invånarne blifvit hörda, skulle fastställa förslaget att försökvis tillämpas för viss tid. Enligt anteckning på konceptet har cirkulärskrifvelsen endast afgått till sju län, nämligen Stockholms, Västernorrlands, Kalmar, Skaraborgs, Åbo och Björneborgs, Uleåborgs samt Nylands och Tavastehus' län.¹

Som försöket till skatteförenkling enligt Kungl. Maj:ts instruktion förutsatte ett samtycke från allmänhetens sida af såväl räntegifvare som räntetagare, var det lätt att förstå, att reformen på många håll skulle möta oförstående och motstånd. Man var vid denna tid uppskrämd af konungens olika planer att omgestalta beskattningsväsendet. Det misslyckade försöket att genomföra tiondesättningen hade isynnerhet uppväckt allmogens farhågor och kommit den att med misstro betrakta alla skatteprojekt, äfven om de syntes vara till enbar fördel för den skattskyldige.² Den åsikten var numera allmänt utbredd, att konungen med alla sina förslag endast åsyftade skatternas förhöjning.³

Emellertid hade försök blifvit gjorda i några län i enlighet med innehållet i kammarkollegii cirkulärskrifvelse. Särskildt var intresset från början mycket stort i Kalmar

¹ Kam.-koll. skr. till orterna 29 mars 1779 (Kam.-koll. reg.-kont.).

² Jfr Bergfalks föreläsningar i mskr. (UUB). I tidskriften »Sanning och nöje» för år 1780 (n:o 106) finnes publicerad en uppsats ang. räntepersedlarne, hvilken afslutas med följande ord: »Det hafva redan i flera år höga vederbörande varit omtänkta att förminska antalet af räntepersedlarne genom förvandling af de mindre befintliga eller mindre betydliga till en annan af mera jämt värde och behof. Vid verkställigheten af ett så gagneligt verk, som synes vara nu existerande höglöf. Kungl. Kammarkollegium förbehållet och som i en stor mån lærer öka allmänhetens högaktning, blifver ock förmodligen den tydlighet i rättigheters och skyldigheters utstkande brukad, som är enda syftemålet och hela önsknigen af en rättälskande man».

³ Ett färskt exempel härpå hade allmogen i 1777 års myntförändring, hvarigenom kronans penningräntor ganska väsentligt höjdes i värde. Se härom Kungl. Maj:ts kungörelse och förordning 6 dec. 1776 ang. kronans penningräntors utgörande hädanefter; kammarkollegii och statskontorets cirkulärbref till samtliga landshöfdingar 16 dec. 1777 ang. huru en del af kronans räntor, som utgå i penningar böra beräknas antingen efter tre eller sex daler s. m. riksdalern; krigskollegii, kammarkollegii samt statskontorets kungörelse 12 jan. 1778 om uppbördssättet af förhöjningen å de till militien förlänta kronans äldre penningräntor för år 1777. Se vidare »Bref från en Stockholmsbo till sin vän i landsorten den 1 mars 1777», samt Odhner, a. a., I, sid. 447—449.

län, hvilket var så mycket naturligare, som förslaget ursprungligen utgått därifrån. Under loppet af år 1779 fick kollegiet från nämnda län mottaga ej mindre än fyra olika förslag till räntepersedlarnes sammansläende.¹ Det visade sig emellertid, att förslagen voro uppgjorda utan att allmogen i länet blifvit hörd, och kollegiet kunde därför icke taga någon vidare befattning med saken än att tillhålla landshöfdingen att skyndsamt fullgöra sin försummelse. Bref från Kalmar län så sent som 1783 visa, att arbetet med skatteförenklingen fortgått hela tiden, ehuru det nämnda år var långt ifrån färdigt. Den första ifvern synes också nu hafva svalnat, och man hade kommit underfund med de stora svårigheter, som försöket förde med sig. Sedan förslag utarbetats färdigt för hela länet i minsta detalj efter jordeboken, säger landshöfdingen i ett bref af den 15 april 1783, »kunde inrättningen på intet annat sätt stadfästas, än att hemman för hemman muntligen skulle konsulteras för att få de dem bekvämaste räntepersedlar uppptecknade, som blir ett grälaktigare göra, än troligt synes vid första påseendet».² Försöket synes t. o. m. blifvit ändå »grälaktigare», än landshöfdingen måhända tänkt sig, ty något resultat af ofvan-nämnda konsultation lät aldrig höra af sig.

Något längre kom man i Uleåborgs län, där landshöfding Jägerhorn med allmogens samtycke låtit utarbeta ett projekt till skatteförenkling, som han den 31 maj 1781 insändt till kammarkollegium. Räntepersedlarnes antal hade i projektet blifvit reduceradt till endast fem, nämligen spannmål, smör, kött, hö och dagsverken. Detta förslag gillades dock icke af kammarkollegium, som fann, att persedlarnes antal utan svårighet än ytterligare kunde förminskas. Kollegiet lät därför författa ett nytt projekt, i hvilket såväl dagsverken som kötrräntan uteslötos. Landshöf-

¹ J. Johanssons bref till kam.-koll. 4 nov. 1779 med projekt för Kalmar län; M. G. Crølii skr. till kam.-koll. 19 aug. 1779 ang. räntepersedlarnes sammansläende i Kalmar län; nya handlingar i samma ärende 28 nov. 1779, undertecknade M. G. Crølius och Georg Svebilius, samt slutligen landshöfdingens skrivelse rörande skatteförenklingen 27 dec. 1779. Jfr »Ödmjuka erinringar vid det för Kalmar län inkomna projekt till räntepersedlarnes sammansläende uti vissa hufvudpersedlar» af P. G. Fahnehjelm och Jean Noreus 15 febr. 1780 (KA., andra provinskontorets handl., nummerserien n:o 174) samt kam.-koll. prot. 20 sept. 1780.

² Landshöfdingens öfver Kalmar län skrivelse 15 april 1783. Jfr kam.-koll. prot. 25 febr. 1784.

dingen fick i skrifvelse den 14 december 1785 i uppdrag att verka för det sistnämnda förslagets antagande, och ville kollegiet, så snart utlåtande härom inkommit, ofördröjligen bestämma, hur lång tid projektet skulle försöksvis tillämpas.¹ Inhämtandet af allmogens samtycke drog emellertid ut på tiden,² och först den 8 juli 1788 kunde kollegiet fastställa skatteförenklingsförslaget att verkställas på prof under sex år i åtskilliga socknar af Uleåborgs län.³ Enligt von Bonsdorff⁴ synes förslaget sedermera hafva förfallit, och sannolikt upptogos planerna på skatteförenkning för Uleåborgs läns vidkommande, liksom för större delen af det öfriga Finland, först i och med den kejserliga propositionen i ämnet på landtdagen i Borgå 1809. Det är dock att märka, att det projekt, som här af den kejserliga myndigheten framlades, som helhet betraktadt fullkomligt öfverensstämde med det förslag, till hvilket Gustaf III den 24 mars 1779 tagit initiativ.⁵

I ett enda län kom dock Gustaf III:s förslag till skatteförenkning att redan tidigare fullständigt genomföras i enlighet med det vidlyftiga program, som bl. a. fått sig ett uttryck i kammarkollegii ofvannämnda cirkulärskrifvelse. Detta län var Nylands och Tavastehus' län. Redan den 29 april 1782 hade landshöfdingen därstädes insändt ett projekt till kammarkollegium, som emellertid ej fullt gillade detsamma. På samma sätt som då det varit fråga om projektet för Uleåborgs län, framhöll kollegiet den 28 januari 1784, att vissa räntor såsom kött, hö och dagsverken icke lämpade sig till hufvudpersedlar för Nylands och Tavastehus' län. Projektet måste sålunda undergå vissa förändringar, innan det på nytt underställdes räntegifvares och räntetagares bepröfvande. Landshöfdingen inkom då 1786 till kammarkollegium med ett nytt förslag, hvilket vid slutet af samma år antogs på prof för en tid af tio år framåt. Sedan de tio åren tilländagått i och med 1796 års utgång,⁶

¹ Jfr kam.-koll. prot. 14 dec. 1785 (kam.-koll. reg.-kont.).

² Landshöfdingens nästa skrifvelse i ämnet är daterad 9 aug. 1786.

³ Inväparne i Muhos, Carlö, Limingö, Salo och Sikajocki socknar hade nämligen vägrat att samtycka till projektet.

⁴ A. a., 2, sid. 474.

⁵ Jfr de olika ståndens protokoll vid Borgå landtdag 1809 (utg. af Sv. Litt.-Sällskapet i Finland).

⁶ Jfr landshöfdingens skr. till kam.-koll. 14 dec. 1785 och 21 jan. 1797.

och landshöfdingen därefter i enlighet med kammarkollegii instruktion den 15 mars 1797 genom kungörelse i länet anmanat samtliga räntetagare och räntegifvare att inom viss föreskrifven tid anmäla, huruvida de hade något att påminna emot de nya hufvudpersedlarne, blefvo desamma definitivt fastställda af kammarkollegium den 25 oktober 1797.¹ Ehuru således i detta län persedlarnes antal något förminskades, anser icke desto mindre von Bonsdorff,² att i det stora hela blef »ganska ringa förenkling vunnen».

Med undantag för Nylands och Tavastehus' län hade sålunda Gustaf III:s försök till skatteförenkling runnit ut i sanden. Orsaken låg till största delen i förslagets egen beskaffenhet, i »missförhållandet mellan tillredningens besvärighet och ändringens obetydliga resultat.»³ Bortser man från allmogens naturliga misstroende, om hvilket förut är taladt, var en skatteförenkling, där vissa persedlar endast förvandlades till andra dylika, icke nog för att tillfredsställa böndernas kraf. Det var därför icke så underligt, att allmogen i allmänhet vägrade att samtycka till en reform, hvars nytta den icke kunde eller ville inse. Allmogen önskade hafva persedlarne »satta i en viss och ständig markegång», och att denna önskan under Gustaf III:s regering var lika stark som någonsin förut, visar bl. a. det förhållandet, att bondeståndet vid 1789 års riksdag velat hafva skatteförenklingen fastställd under privilegienatur.⁴

Odhner⁵ vill å sin sida göra gällande, att kammarkollegium icke utöfvat tillräcklig kraft i sin kontroll af landshöfdingarne vid skatteförenklingens verkställande, utan sannolikt blifvit afskräckt af det öde, som ungefär samtidigt träffade dess nya projekt till tiondesättning. Och han fortsätter: »Alltnog, det gick med beskattningsreformen såsom det gick med så många andra vackra uppslag från Gustaf

¹ Landshöfdingen hade den 2 okt. 1797 underrättat kollegiet, att en definitiv fastställelse af hufvudpersedlarne icke mötte något hinder.

² A. a., 2, sid. 474.

³ Bergfalks föreläsningar i mskr. (UUB).

⁴ Ahlmans förslag till bondeståndets privilegier vid 1789 års riksdag upptager som n:o 21 följande: »Att istället för nuvarande markegångssättning ett visst pris må varda utsatt på nuvarande hemmantals- och jordebokspersedlar, och äfven dessa simplificeras till rättelse och säkerhet både för räntegifvare och räntetagare». (Hist. Handl., 5, sid. 306).

⁵ A. a., 2, sid. 55.

III:s tid: det blef tyvärr endast en vacker tanke.»¹ Först i långt senare tid kunde denna tanke efter långvariga stridigheter blifva till verklighet, närmast till följd af 1855 års kungl. kungörelse, hvarigenom den partiella skatteförenklingen ändtligen afgick med segern för att efter knappt ett och ett halft årtionde därefter (1869) utbytas mot fullständig förenkling i penningar. Skildringen af denna nog så intressanta utvecklingsperiod faller emellertid utom ramen för hithörande framställning. Den politiska maktförskjutning, som vid början af det nittonde århundradet ägde rum mellan konung och ständer, bildar epok jämväl i den svenska jordbeskattnings historia.

¹ Under senare delen af perioden inkommo till kammarkollegium flera nya förslag till skatteförenkling, författade af privatpersoner, bland hvilka må nämnas kammarskrifvaren Abraham Voug (1781) och kammarrevisionsrådet Carl Fredrik Asperoth (1797). Dessa förslag ledde likväl icke till något som helst resultat. (Äng. Asperoth se kam.-koll. arkiv, N:o 6, handl. som förut till år 1903 tillhört och förvarats å registratorskontoret, II, handl. ordnade efter ämne, n:o 49, rum 111).